

VETENSKAPSSOCIETETEN
I LUND
ÅRSBOK

1986

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1986

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Lund University Press

*Redaktör: Anders Grönvall, Sjögatan 6,
S-223 63 Lund, tel. 046-123579*

*Omslagsbilden visar detalj från aulan i Universitetshuset,
efter restaureringen.
Det joniska kapitälet är gjutet i Lund under Axel Nymans ledning.
Förgyllningen utgöres av slagmetall.*

*Foto av Ola Terje, februari 1986
Lund University Press, Box 141, 221 00 LUND*

ISBN 91-7966014-2

Studentlitteratur, Lund 1988

Innehåll

Artiklar

- 5 *Nils-Arvid Bringéus*: Asinus Vulgi eller berättelsen om fadern, sonen och åsnan i europeisk bildtradition
- 33 *Evert Salberger*: Textfrågor i Fálnismál
- 59 *Gösta von Schoultz*: C. A. Agardhs ungdomsresa till Danmark, Tyskland och Polen 1810
- 93 *Inger Selander*: Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset. Folkrörelsernas nytextningar till nationalsångsmelodier

Minnesord

- 167 Stig Wikander av *Stig Y. Rudberg*
- 171 Einar Ólafur Sveinsson av *Gösta Holm*
- 185 Peter Glob av *Geoffrey Bibby*
- 191 Gerhard Hafström av *Kjell-Åke Modéer*
- 195 Jón Helgason av *Sture Hast*
- 201 Olof Pettersson av *Hans Åkerberg*
- 209 Sven Dederling av *Waldemar Sundberg*

Vetenskaps societeten i Lund

- 213 Matrikel
- 224 Verksamheten 1985
- 226 Räkenskaper
- 229 Revisionsberättelse
- 230 Stadgar
- 234 Skriftförteckning

Nils-Arvid Bringéus

Asinus Vulgi

eller berättelsen om fadern, sonen och åsnan
i europeisk bildtradition

De svensk-danska kistebreven

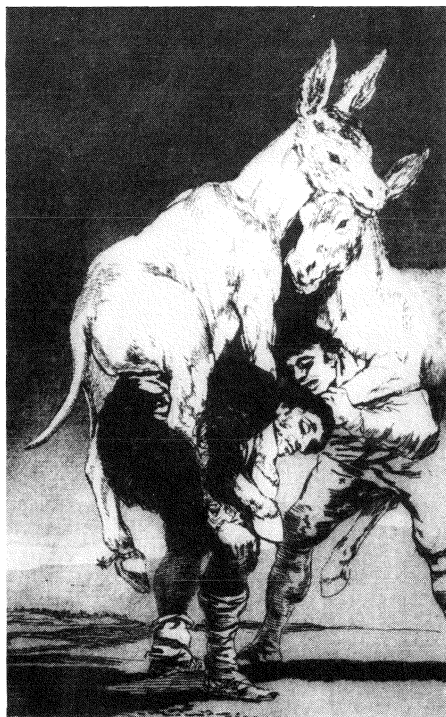
I Skandinavien-bandet av det stora verket Populäre Druckgraphik Europas (1973) har den danske bildforskaren V. E. Clausen bl. a. publicerat bild 1. Enligt Clausen föreställer den en man som tillsammans med en liten pojke släpar på en häst, under det att en annan man med en talande gest ropar något till dem.

1. Fadern och sonen som bär åsnan. Avdrag från trästock, Kulturen, Lund.

Bilden är ett avtryck från en trästock i Kulturhistoriska museet i Lund, och den slitna tryckstocken saknar text. Man frågar sig emellertid osökt om inte de stora öronen istället tillhör en åsna. Så har även Sten Åke Nilsson tolkat bilden i en uppsats i Vetenskaps societetens årsbok 1977 med titeln "Åsnesekvensen i Los Caprichos". Nilsson analyserar här genom jämförelse med den breda, folkliga bildtraditionen Goyas sex åsnebilder, *Caprichos* 37–42, som han anser ha en nyckelposition i serien. Gemensamt exemplifierar de mundus inversus, den upp- och nervända världen. Sådana framställningar har gammalt ursprung och rymmer flera tolkningar i revolutionär riktning. "Här kan den svage äntligen få hämnd på översittaren: hönan jagar höken och räven, oxen behandlar slaktaren med hans egna metoder och skolpojken mästrar läraren."

Till *Capricho* 42 från omkring 1797, som visar två män som bär på åsnor, finner Nilsson en parallell i Lundaträsnittet, som illustrerar en av Aesopos fabler, närmare bestämt "slutsekvensen om mannen, gossen och åsnan på väg till kvarnen".

2. Francisco Goya, Män bärande åsnor, *Capricho* 42, cirka 1797.

Min avsikt är här inte att diskutera åsnesekvensen hos Goya utan träsnittet från Berlings boktryckeri. Är det illustration till en Aesop-fabel? Är det ett mundus inversus-motiv? Har det ett revolutionärt budskap?

Uppenbarligen missledd av Clausens avbildning har Sten Åke Nilsson betraktat träsnittsstocken på Kulturen som ensamstående. I själva verket finns det fyra andra med samma format 15 × 9 cm som tillhört samma bildberättelse, även om man inte kan uttala sig utan vidare om den ursprungliga bildföljden.

De fem bilderna överlämnades som gåva till Kulturen 1897 av häradshövdingen Fr. Berlings sterbhus. Släkten Berling innehade sedan 1700-talets mitt ett känt tryckeri i Lund. I tryckeriet producerades såväl andaktslitteratur som akademiskt tryck, men också ettbladstryck, som såldes av gårdfarihandlare eller på marknader. Dessa tryck var begärliga i en bildfattig tid och de kunde antingen inramas och sättas på väggen eller klistras in i de välvda kistlocken. De gick därför vanligen under namnet kistebrev.

Under en biltur förra sommaren kom jag genom Lövestad i mellersta Skåne. I en antikbods skyltfönster såg jag en målad kista med ett kistebrev inklistrat i locket, men vilket? Jag gick in i affären och fann till min häpnad ett kistebrev tryckt hos C. G. Berling i Lund 1792 med just åsnemotiven. Jag kunde inte neka mig nöjet att köpa kistan, bara för kistebrevets skull. I locket fanns f.ö. även inklistrat ett papper, som visade att kistan kom från Sturup, där Malmös flygplats numera är belägen.

Redan en snabb jämförelse visade att kistebrevet var tryckt med stockarna på Kulturen, även om dessa sedan dess farit illa och framförallt ramarna skadats. På kistebrevet fanns emellertid inte fem utan sex bildfält i två rader. Den sjätte bildstocken saknades uppenbarligen redan då Kulturen 1897 mottog samlingen. Kistebrevets text hade satts upp med lösa typer och bestod av en lång överskrift och två versrader under varje bild.

Så här lyder texten:

Werldenes fåfånga och dårskap
Föreståld uti et Spel,
Hwaruti en hwar kan skåda sig
och theraf taga thet honom tillkommer.
Statt stilla, ho tu äst,
betrakta thetta spel,
Bland werldens dårskap,

3-6. Avdrag från tryckstockar, Kulturen, Lund.

Verldenes fäfanoga och dårskap

Förord till ett Spel,

Swartni en hwar kan beståda på, och theraf taga thet honom tillkommer.

Statt Alla, ho en då, beståda thetta spel, Wand werldens dårskap, thet så ståda kan tin fet;
Det, wårvelst Råda ej, men lär blifwa thetta: Thet sel som hns best sig tilldeligen at råda.

De föne en Casadler och en wifwond eudbar,
Com werldens pragt bäre och dock wil thet ej rubba.

Den gamle rider här och får drängen led,
Att swaras råda for them a From Ratt bereda.

Id arden så strem och åter drängen rida,
Id the inderdes prag och andras the tida.

Id åsnan letig wår och slapp at drängen bära,
The lær af en hwar kl fosa mer af åra.

De båda the fästna, at åsnan fästne bära
The se ha egen gått med tunga och stratt berfo ra.

Swart wår och detta man berinder theta system,
Dan så astom kan, bur man de megn om fetes.

Exord i PUSCH, 1783

7. "Werldenes fäfanoga och dårskap." Kistebrev från C. G. Berling, Lund 1783. Foto: Kulturen, Lund.

ther tu skåda kan tin fel;
Dock, tröstlöst skåda ej,
men lär härutaf thetta:
the fel som fins hos tig tilbörliken at rätta.

1. Här syns En Cavailler och en utlefwad gubba,
Som werldsens pragt beler och dock wil then ej rubba.
2. Then gamle rider här och låter drängen leda
At theras resa får them androm skratt bereda.
3. Tå gubben går förut och låter drängen rida,
Få the inbördes prat och andras löje lida.
4. Tå åsnan ledig war och slapp at drängen bära,
the åter af en hwar få föga mer af ära.
5. Ty hålla the för bäst, at åsnan sielfwe bära,
Men se sin egen gäst, med tyngd och skratt beswära.
6. Hwar wis och ärlig man betäncker thessa spelen,
Han tå aftaga kan, hur man ehr mon om seder.

Kistebrevet innehåller alltså en bildberättelse med fyra scener insprängda mellan inlednings- och slutmotiven. Det sistnämnda är mest apart, och visar en påve med tiara och stav. Detta förklarar kanske även varför stocken med detta motiv kommit på villovägar.

”Werldenes fåfånga och dårskap” var tydligen ett populärt kistebrev. Genom Kulturens kistebrevsinventering är det numera känt i upplagor från 1783, 1790 och 1799, vartill alltså kommer den av mig påträffade upplagan från 1792. Medan många av Berlings kistebrev kopierades av olika boktryckare är detta dock inte känt från andra svenska tryckerier. Men varifrån har Berling hämtat förlagan?

Bildtexten är skriven på knagglig 1700-talssvenska och det är svårt att förstå såväl rubriken som den sista bildtexten. Det heter att världens fåfånga och dårskap föreställes uti ett ”spel” och i slutstrofen manas betraktaren att betänka ”dessa spelen”. I båda fallen är det uppenbarligen fråga om en felöversättning från danskan av ordet ”spejl”, spegel.

Att texten bör tolkas på detta sätt blev uppenbart sedan motiv 5 och 4 påträffades som omslag till en bok, tryckt hos Andreas Møller i Viborg 1739. Till de båda bilderna ansluter sig också ett par mera lättflytande verser:

Det er jo alt for galt et Asen saa at ære,
At man det samme vil paa sine Skuldre bære.

Det er ey heller klogt det lade Dyr at skaane,
Thi er den Gamle med den Unge at forhaane.

8. Teckning av ett bokomslag med två motiv från ett liknande kistebrev som fig. 7. Originaliet tillhör V. E. Clausen, Köpenhamn.

Trots att det bara är fråga om ett fragment har V. E. Clausen med rätta infört det under ett särskilt nummer (555,5) i andra upplagan av "Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565–1884" (utg 1985).

Fabeln

I Aarne-Thompsons *The Types of the Folktale* (nr 1215) bär berättelsen ett latinskt namn *Asinus vulgi*, vilket ungefär betyder hopens eller folkets åsna, "folkåsnan". Även om denna beteckning är föga upplysande har den bibehållits i den moderna folkloristiska litteraturen. Under denna beteckning har den även inordnats i *Encyklopädie des Märchens* där den utförligt behandlats av Rolf W. Brednich. Innehållet resummerar Brednich på följande sätt:

Ein Vater geht mit seinem Sohn und einem Esel über Land. Der Sohn reitet, der Vater geht zu Fuß (A). Sie begegnen Leuten, die bemängeln, daß der Sohn seinen Vater

laufen läßt. Daraufhin reitet der Vater, der Sohn läuft (B). Wieder treffen sie auf Leute, die diese Lösung kritisieren. Daraufhin setzen sich beide på den Esel (C). Auch das findet wiederum nicht die Billigung der Vorübergehenden. Jetzt gehen beide zu Fuß (D), was abermals på keine Gegenliebe stößt. Der Vater vermittelt aufgrund dieses Erlebnisses seinem Sohn die Lehre, daß es schwer ist, es allen Leuten recht zu machen. Ein Teil der Überlieferung dieser Erzählung enthält noch weitere Episoden: Vater und Sohn stecken dem Esel eine Stange durch die zusammengebundenen Beine und tragen ihn (E); schließlich werfen sie ihn, als auch diese Lösung belacht wird, ins Wasser (F¹) oder sie schlagen ihn tot und häuten ihn (F²). Die Reihenfolge der einzelnen Episoden ist in der Überlieferung manchen Schwankungen unterworfen; A–D gehören zum Grundbestand der Erzählung.

Berättelsen, eller något oegentligt fabeln, har ett ålderdomligt ursprung. Som den danske folkloristen Bengt Holbek visat är den likväl inte aesopisk även om den tidigt möter i fabelsamlingar med Aesopos namn. Vissa forskare har velat söka ursprunget i Indien, andra i Främre Orienten. Det senare torde vara det troliga. Här påträffas fabeln i Ibn Saids (1214–1286) Mughrib. Bengt Holbek anför som äldsta europeiska belägg en latinsk version från 1277 i *Tabula exemplorum*.

Tabula exemplorum är en alfabetisk exempelsamling med 151 rubriker under vilka omkring 300 exempel är grupperade. Den finns bevarad i 22 handskrifter i europeiska bibliotek och utgavs 1927 av J. Th. Welter efter den äldsta kända handskriften. Kompilatorn är anonym men Welter gör troligt att det är en franciskan.

Även dominikanerna framställde alfabetiska exempelsamlingar. Den första är författad omkring år 1300 av Arnold av Liège. Den är känd i 58 handskrifter i europeiska bibliotek och arkiv. Denna exempelsamling som går under namnet *Alphabetum narrationum* finns i två 1300-talshandskrifter i Uppsala universitetsbibliotek (Cod.Ups. C 525 och C 571). C 525 har tillhört Vadstena kloster och för klostrets räkning inköptes i början av 1400-talet ytterligare ett exemplar av *Alphabetum narrationum* (Strömberg s. 65 ff.). Både *Tabula exemplorum* och *Alphabetum narrationum* utgjorde i sin tur källor för en tredje exempelsamling, *Copia exemplorum*, sammanställd av den heliga Birgittas biktfader, magister Mathias (Strömberg).

Magister Mathias har inte medtagit *Asinus vulgi* i sin exempelsamling, men den ingår i de nämnda Uppsalahandskrifterna (jfr även Maceod Banks s. 510 f., nr 765). Fil. dr. Oloph Odenius har haft vänligheten att fästa min uppmärksamhet på att *Asinus vulgi* även återberättas i Cod.Ups. C 415 c. (f. 175 r–v) från omkring 1470 efter *Alphabetum narrationum* (om denna handskrift jfr Odenius 1959).

Av stor betydelse blev den version av *Asinus vulgi* som intogs i italienaren Poggio Bracciolinis *Liber facetiarum*, första gången tryckt omkring 1470. Från Italien spriddes *Asinus vulgi* tidigt norrut. Anne-Marie Vurpas har nyligen publicerat en lång versifierad version på savoyard-dialekt utgiven 1603 vilken återgår på Poggio. Man vet att den väg på vilken kolportörerna förde berättelser och visor från Italien till Paris, gick över Savoyen.

I Tyskland övertog Sebastian Brant (känd för satiren "Das Narrenschiff") Poggios version utan ändringar i en fabelutgåva på latin 1501 och på tyska 1508. På denna baserades troligen Nathan Chytraeus version, utgiven i Rostock 1571. Brants text ligger även till grund för Joachim Camerarius fabelsamling som utkom i Nürnberg 1539 och där fabeln för första gången kallas *Asinus vulgi*. På Chytraeus bygger i sin tur en svensk översättning av Nicolaus Balk, vilken utkom i Stockholm 1603 och i Rostock 1608.

Ungefär vid samma tid nådde *Asinus vulgi* Danmark där den blev översatt första gången 1613 i Claus Pors Leffnitz Compass och andra gången 1625 i *Joco Seria*, eller *Skimpt oc Aluar*, av N. M. Aalborg. En översättning av Niels Heldvad från omkring 1630 utkom först i början av 1700-talet (Gregersen 1963). Även denna senare version stammar från Poggio.

Betydelsefullt för fabelns spridning var att den bearbetades av La Fontaine, där den bär titeln "Le meunier, son fils et l'âne". Som sin egen källa anger han François de Malherbe (1556–1628), men det är uppenbarligen La Fontaine som givit anledning till att mannen i berättelsen i fortsättningen ofta kallas möllare. Aarne-Thompson upptar sålunda som första rubrik till nr 1215 "The Miller, his son and the Ass".

I Tyskland publicerades berättelsen av Wilibald Koblitz i Augsburg 1747 (s. 509) och av Johann Peter Hebel (1760–1826) i "Schatzkästlein des Rheinländischen Hausfreundes". I "Lesezeichen. Lesebuch Grundaussgabe 5. Schuljahr" utgiven på Ernst Klett's förlag i Stuttgart 1982 bär berättelsen rubriken "Seltsamer Spazierritt".

Den engelske baptistpredikanten Charles Haddon Spurgeon (1834–1892) anknöt i sin förkunnelse genom levande berättelser till de medeltida exempelpredikanterna. I sin skrift "John Ploughmans Pictures", som utkom på svenska med titeln "Janne Åkermans tavlor", återger han bl.a. *Asinus vulgi*.

Berättelsen om fadern, sonen och åsnan är ännu användbar. I "Bil-

der ur livet, andaktsberättelser för barn och ungdom” utgiven på Verbums förlag 1983 återberättar kyrkoherde Anders Broholm fabeln så här:

Det var en gång en pojke som fick följa med sin pappa till marknaden i stan och med sig hade de sin kära åsna. När de hade gått ett stycke mötte de några barn som plötsligt började skratta åt dom. ”Vad skrattar ni åt” sa pappan till barnen. ”Vad ska ni med en åsna när ni inte rider på den” ropade barnen och sprang sin väg.

För att ingen annan skulle skratta åt dom satte sig pappan på åsnan och red medan pojken gick bredvid, och så fortsatte de mot marknaden. De hann inte så långt förrän de passerade en gammal gumma som satt och vilade sig i dikeskan-ten.

”En sån hårdhärtad far du är. Själv rider du medan du låter din stackars pojke traska i landsvägsdammet” ropade gumman till pappan. Pappan tyckte ju att gumman på sätt och vis hade rätt och eftersom han tyckte så mycket om sin pojke och dessutom inte tyckte om att bli kallad hårdhärtad så hoppade pappan av åsnan och så fick pojken rida istället.

Nu hann pojken inte rida så länge förrän de mötte en präst. Prästen stoppade åsnan, tittade strängt på pojken och sa: ”Skäms du inte att låta din gamle far gå medan du själv rider. Du om någon borde ju kunna gå, du är ju både rask och frisk.” Pojken hoppade kvickt av åsnan, och när prästen försvunnit satte sig både pojken och pappan upp på åsnan. Nu skulle väl folk inte ha något att säga tyckte de. Så fortsatte de mot marknaden och hade nästan kommit fram till stan då de mötte en skollärare som blev vit i ansiktet av indignation; ”Ni är några riktiga djurplågare”, skrek han, ”två stycken rider ni på den stackars åsnan, ni borde skämmas”. Fortare än kvickt hoppade pappan och pojken av åsnan. Vad skulle de göra nu. Efter en stunds funderande hade de beslutat sig. Sista biten till stan beslöt de sig för att bära åsnan.

Nu blev de verkligen utskrattade av alla.

I våra dagar utgör massmedia en viktig kanal för spridning av folklore. Hösten 1986 inledde en ung Göteborgspräst Pernilla Törnqvist, en kvällsandakt i radio med berättelsen *Asinus vulgi*. I brev den 20 februari 1987 meddelar hon att hennes källa var den här citerade andaktsboken. Hon tillägger att hon använt sig av berättelsen såväl bland barngrupper, konfirmander, kyrkans ungdom som bland pensionärer ”och överallt har den blivit otroligt uppskattad”.

Kontinentala bildversioner

Berättelsen har som vi sett inte bara spritts muntligt och skriftligt under tidernas lopp utan också i bild. Rolf W. Brednich har i sin artikel

i Encyklopädie des Märchens även uppmärksammat illustrerade versioner av Asinus vulgi och hans förteckning kan ytterligare kompletteras.

Det finns antydningar om att redan Poggio känt till en illustrerad version av Bern-skalden Ulrich Boner (Holbek s. 40). I Boners fabelsamling ”Der Edelstein”, det andra arbetet av den kände boktryckaren Albrecht Pfister i Bamberg 1461, finns den tidigaste kända bildversionen. Ett exemplar av denna inkunabel ingår i Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel och utgavs i faksimiltryck jämte textband av Doris Fouquet i Stuttgart 1972. Jämte den unika Wolfenbüttelinkunabeln finns endast ett likaledes unikt exemplar i Berlin av den av Pfister ombesörjda andra upplagan från 1463/64 (i faksimile utgiven av P. Kristeller, Berlin 1908). I själva verket är ”Der Edelstein” det första tyskspråkiga trycket med träsnittsillustrationer.

Vid mitt besök i Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel i september 1986 låg just två sidor ur Asinus vulgi uppslagna i en monter och det var en fröjd att se hur väl bevarade de mer än 500 år gamla illustrationerna är liksom den tryckta texten.

I Boners Edelstein ingår fem kolorerade bilder som är insprängda i texten:

1. Fadern ridande på åsnan och sonen gående bredvid.
2. Sonen ridande på åsnan och fadern gående bredvid.
3. Både fadern och sonen ridande på åsnan.
4. Åsnan utan ryttare, fadern och sonen gående bredvid.
5. Åsnan buren på en stång av fadern och sonen.

Mannen längst till vänster återkommer vid varje bild i Edelstein. Den långa klädnaden tyder på att det är en lärd man och hans höjda pekfinger visar att det är han som berättar. Genom att han återkommer i varje fabelbild får man en känsla av att det är en muntligt framförd berättelse som möter oss.

Fadern i blå kappa bär mörkt skägg och har huvudbonad. Sonen i en kortare, brun livrock saknar både skägg och huvudbonad. Båda har röda strumpor och fotbeklädnader.

På de fyra första bilderna finns en åskådare. På tredje bilden är det en herde i kapuschong med herdestav och på den fjärde en kvinna. Åsnan är skodd men saknar sadel. Färden går över en gräsbevuxen småkuperad ängsmark.

Detta är ungefär vad man kan utläsa ur bilderna. Texten informerar oss ytterligare om att händelserna utspelas på väg till marknaden, lik-

9. Fadern ridande på åsnan och sonen gående bredvid. Ur Boners Edelstein 1461.

10. Sonen ridande på åsnan och fadern gående bredvid.

Asinus Vulgi eller berättelsen om fadern, sonen och åsnan

11. Både fadern och sonen ridande på åsnan.

12. Åsnan utan ryttare, fadern och sonen gående bredvid.

13. Åsnan buren på en stång av fadern och sonen.

som att det inte bara är enstaka personer utan folk, män och kvinnor, som lägger sig i deras förhållanden.

Ett par mansåldrar senare möter vi bildberättelsen på ett träsnitt av Erhard Schoen i Nürnberg från 1531 (Geisberg nr 1191). Här utgör den mest uppseendeväckande scenen med männen som bär åsnan huvudmotiv. Åsnan bäres liksom i *Edelstein* på en stång, men sonen är snarare en yngling än en gosse. Längst till höger ser vi åsnan utan last och därefter såväl fadern som sonen på åsnan. De båda första motiven i *Edelstein* saknas således. I stället tillkommer ett nytt slutmotiv, som visar hur fadern och sonen slår ihjäl åsnan.

Ett annat träsnitt av Schoen trycktes av Hans Guldenmund som illustration till en dikt med titeln "Der Waldbruder mit dem Esel" av den berömda mästareångaren i Nürnberg, Hans Sachs (jfr Holbek s. 51, not 12). Ett ursprungligt avtryck av bilden med text tycks emellertid inte ha bevarats.

I R. Z. Beckers verk "Hans Sachs im Gewande seiner Zeit", tavla XXI, är detta träsnitt utbytt mot en bildsvit av Schäufolein (Röttinger s. 56). Misstaget har vidareförts av Heiner Vogel, som återgivit

14. Träsnitt av Erhard Schoen i Nürnberg från 1531. Efter M. Geisberg, *Der dt. Einblatt-Holzschritt der 1. Hälfte des 16. Jhs.*, München 1923–1929, Nr 1191.

Beckers tavla XXI med missledande bildtext (Vogel s. 26 f.). Senast har V. E. Clausen på grundval av Beckers utgåva förletts till uppfattningen att det är en originalillustration till Hans Sachs (1985, s. 217).

Beckers illustration (tavla XXI) är tryckt av Guldenmund sannolikt 1531 (Weller nr 212). I den form den möter hos Becker är det emellertid en förkortad bildserie. Den fullständiga versionen (von Lichtenberg, tavla XXII) har också en inlednings- och avslutningsscen, bild 15.

Denna fullständiga version är uppenbarligen direkt eller indirekt förlaga till Berlings kistebrevsbilder och hjälper oss att tyda dem. Kavaljeren på Berlings bild är en härold i furstlig tjänst, det visar staven i hans hand och vapnet (dubbelörnen) på hans bröst. Denne härold motsvarar berättaren i Edelstein. Eftersom bilderna här utgör en förlöpande serie behöver han dock bara synliggöras i början och i slutet. Härolden/kavaljeren/berättaren återkommer i slutscenen på Berlings kistebrev tillsammans med påven med tiara och stav. Kardinalen som skymtar i bakgrunden på Schäufoleins bild har däremot fallit bort. Den tredje personen är klädd i lång peruk och ståndsmissig dräkt. Hos Schäufolein motsvaras han av en kung med krona, spira och äpple. Bakom honom skymtar ytterligare ett ansikte, kanske en dödskalles.

En skillnad mellan Schäufoleins och Berlings bildblad är att scenen med både fadern och sonen samtidigt på åsneryggen saknas på det senare liksom scenen där de dränker åsnan. Detta har uppenbarligen föranletts av utrymmesskäl. Vad som framförallt binder ihop de båda bildserierna är det tokiga sättet att bära åsnan utan bärstång.

15. "Der Argen Welt thut niemand Recht". Träsnitt av Hans Guldenmund. Efter Reinhold Freiherr von Lichtenberg, Über den Humor bei deutschen Kupferstechern und Holzschnittkünstlern des 16. Jahrhunderts, Strassburg 1897, tavla XII.

Bortsett från motivreduktionen, lägger man märke till att bildscenerna på kistebreven är frilagda som små tavlor, inte sammanhängande. Denna förändring kan ha skett av typografiska skäl. Det finns även andra exempel; så skildrar Christoph Murer berättelsen om Asinus vulgi i sex fristående träsnitt (Strauss s. 788–790). Här rör det sig dock

16–17. Åsnan bäres på stång – åsnan kastas i floden. Träsnitt av Christoph Murer ur sviten *The Tale of the Donkey*. Efter *The German Single-Leaf Woodcut 1550–1600* volume 2: K-R. A Pictorial Catalogue by Walter L. Strauss, New York 1975, s. 788–790.

om vida mer elaborerade bilder. De olika åskådarna representerar olika yrkeskategorier som bönder, hantverkare, adelsmän, sjöfolk och klerker. Åsnan bärs med hjälp av bärstång och ramberättelsen saknas varför denna bildsvit inte utgör något mellanled mellan Schäufoleins och Berlings bilder.

En liknande serie kopparstick med fransk text inskuren i bildfälten har Anne-Marie Vurpas använt som illustration till sin ovannämnda utgåva från 1603 av *Asinus vulgi*.

Helt säkert var bildframställningen föråldrad då Berling tryckte sista upplagan av sitt kistebrev 1799. Men detta betydde inte att berättelsen därmed förlorade sin aktualitet.

Asinus vulgi var lämpad för en bred publik och vi finner även hur ett bildförlag i München ger ut bilden med text av Moritz von Schwind. Bladet är reproducerat i Werner Hirtes edition "Vetter Franz auf dem Esel. Heitere Bilderbogen schwarz auf weiss" bild 18.

Rolf W. Brednich har fäst min uppmärksamhet på ett annat bildblad utgivet av Verlag C. Burkhardts Nachfolger i Weissenburg (Elsass) från omkring 1900. Här framställs *Asinus vulgi* i inte mindre än 16 bildrutor (exemplar i prof. Brednichs privatsamling, Göttingen).

Die Bauern und der Esel.

Von Moritz v. Schwind.

Allen Reuten kann man's in der Welt nicht recht machen, das sieht die Hebel von den Bauern, der mit seinem Sohne und seinem Esel in die Stadt zog. Er trieb den Dangeß gemächlich vor sich her, da hieß es: „Hi ei, hi! sie flauern an, die lassen den Esel frei gehen und laufen hinterher.“ Nun hing der Alte auf das Geantier: „Schaut,“ riefen die Brute, „der alte Herr Esel reitet und läßt das junge Hirt laufen.“ Niemand ließ der Vater den Knaben aufliegen und wankelte hinterdrein. „Wie verfährt,“ hieß es da, „der alte Vater muß laufen und der Esel mit frischen gesunden Knochen reitet.“ Darauf setzten sich Vater und Sohn auf den Esel, da kam ein Reiter her Weg und sah sie an. „Was ist dir gleich schlingen, ihr Bauernlämmer, wie kann das Tier eine solche Doppellast tragen?“ „Um was tun wir jetzt?“ rief ärgerlich der Alte und sie schrien es in die Stadt. Da schrien die Kinder, die gerade aus der Schule kamen: „Schül, hi, hi, es sind zwei Schulmeister aufkommen, die führen ihren Esel unter den Armen.“ Quatsch banden sie den Esel und trugen ihn auf den Schultern. Jetzt war aber erst der rechte Hofplatz. Mit und jung flüchten aber Vater und Sohn her und schimpfen und prügeln den Esel bis zur Stadt hinaus.

Münchener Bilderbogen.
16. Hefen.
(Mit Recht vorhalten.)

Nro. 41.

Hgl. Holz- und Unterbilddrucker von Dr. G. Wolf & Sohn in München.

Druckergesellen und Verleger von Franz & Schuster in München.

18. "Die Bauern und der Esel". Ur Werner Hirte (ed.), Vetter Franz auf dem Esel. Heitere Bilderbogen schwarz auf weiss. Frankfurt a.M. 1977, s. 133.

Asinus Vulgi eller berättelsen om fadern, sonen och åsnan

Också i en rysk lubok förekommer en illustrerad version av *Asinus vulgi* (Roivinskij, s. 268).

I det färskaste exempel jag känner har den moderna pratbubbletekniken tagits till användning och den rimmade texten bytts mot vardagsprosa. Fastän berättelsen koncentrerats och motivet med den burna åsnan skalats bort har bildberättelsen blivit så fräsch att man kan tala om revitalisering. Bilden, som ställts till mitt förfogande av profes-

19. Fadern, sonen och åsnan. Ur Comic: Mollah, Stuttgart 1974, s. 9.

sor Lutz Röhrich, är intressant inte minst därför att den återför händelsen till den främreorientaliska miljön hos Ibn Said som avled för jämnt 700 år sedan. Så här lyder texten:

1. Zu zweit auf einen Esel. Schämen Sie sich nicht das arme Tier so zu quälen?
2. Noch ein Kinderschänder! Der arme Junge.
3. Diese Jugend. Zu meiner Zeit hätte es ein Junge niemands zugelassen dass sein Vater abhackert während er sich ausruht!
4. Die sind aber blöd. Haben einen Esel und gehen zu Fuss!
5. Hoffentlich haben jetzt die Leute nichts mehr zu meckern!
6. Zu zweit auf einen Roller! Schämen Sie sich, denn nicht, den kleinen Roller so zugrunde zu richten?

I det föregående har jag enbart behandlat illustrationer till *Asinus vulgi*, vilka bildar en flerepisodisk berättelse. Det förtjänar emellertid påpekas att man även påträffar berättelsen eller fabeln illustrerad med ett enstaka bildmotiv. I en edition av La Fontaines fabler ser vi sålunda fadern och sonen stillastående med åsnan och några åskådare i bakgrunden. I Spurgeons berättelse avbildas i stället motivet med åsnan buren på en stång, bild 20.

20. Titelvinnjet till berättelsen ”Den som vill behaga alla förlorar sin åsna och får skam för besväret” ur Spurgeons Janne Åkermans taflor.

Den burna åsnan – ett mundus inversus-motiv?

Min utgångspunkt var motivet med den av fadern och sonen burna åsnan. Vi har funnit det i bildform redan i Boners Edelstein 1461. Det är detta motiv som är mest barockt i hela bildberättelsen.

Under senmedeltiden, då motivet infogas i *Asinus vulgi*, var det ett populärt grepp såväl i den kyrkliga förkunnelsen som i bildkonsten med motiv från den upp- och nervända världen.

En mundus inversus-modell föreställer djur och människor som byter roller, vilket *Asinus vulgi* ger exempel på. Ett parallelexempel är den omvända harjakten, som förekommer på en senmedeltida kalkmålning i Håbo Tibble kyrka i Uppland. Här är det jägaren som faller offer för haren och inte tvärtom. Sensmoralen lyder: ”Om helga daga jag hade tu fugla oc hara for thy scal tu nu til helwete fara” (Nilsén, s. 40, 426 f., bild 285).

Den omvända harjakten är ett seglivat bildmotiv. Det förekommer ofta i den massproducerade bildkonsten under 1800-talet och har slutligen hamnat i den underhållande och moraliserande barnboksgenren. *Struwelpeter* är väl det mest kända exemplet.

En annan mundus inversus-modell visar hur djuren övertar människornas uppgifter, alltså ett ensidigt rollbyte. I annat sammanhang har jag analyserat ett sådan motiv, nämligen svinen som övertar den sömniga pigans arbete vid spinnrocken. Detta motiv kan följas från 1400-talet in på 1800-talet och var känt i stora delar av Europa (Bringéus 1974).

Det finns i mundus inversus-motiven ett drag av naivitet som gör att vi i våra dagar helst förpassar dem till barnkammaren. Men genren är ingalunda utdöd, det kan man förvissa sig om i varje poster-affär. Ofta har apan övertagit åsnans roll. Men också många andra djur är användbara, det har Tage Danielsson visat i sin musical *Animalen*.

Nu är frågan om motivet med den burna åsnan i *Asinus vulgi* kan tolkas som ett mundus inversus-motiv eller om det har annan karaktär. En jämförelse med Goyas *Caprichos* kan här vara befogad.

Capricho nr 37 är ett exempel på mundus inversus-modellen med ömsesidigt rollbyte: elever uppträder som lärare och läraren som elev, båda i åsnegestalt.

Capricho nr 40 är ett exempel på mundus inversus med ensidigt rollbyte: åsnan uppträder som läkare vid sjukbädden, men patienten förblir människa.

I Capricho 39 övertar åsnan en människoroll (som vetenskapsman), i 41 övertar apan en människoroll (som konstnär med en åsna som modell), medan nr 38 visar en åsna och en ko/oxe i mänskliga roller (som musikanter respektive åhörare).

I Capricho 42 slutligen kan man säga att åsnan gör ett halvhjärtat försök att uppträda som ryttare på en människa. Som förebild till Capricho 42 kan kanske ha tjänat ett folkligt tryck av den art som Sten Åke Nilsson avbildar från Italien där mannen övertar åsnans last respektive bär åsnan på sin rygg, bild 21. Anne-Marie Vurpas återger en fransk bildserie som står ännu närmare Goya, bild 22.

Återgår vi nu till utgångsmotivet så blir det likväl svårt att tolka den på bärstång burna åsnan som ett mundus inversus-motiv. Det är varken dubbelt eller enkelt rollbyte, inte heller övertar åsnan någon människoroll. En död åsnekropp kan mycket väl bäras med bärstång så som bilden i Edelstein visar. Åsnan i *Asinus vulgi* tar aldrig initiativet till någon handling. Det är hela tiden fadern och sonen som agerar, låt vara för att göra andra till lags. Åsnan gör inte motstånd vare sig hon bär båda på ryggen, själv blir buren eller kastas i floden. Ingen skrattar heller åt åsnan, man tycker på sin höjd synd om henne när både fadern och sonen rider på henne.

21. Män bärande åsnans börda och åsnan själv. Italienskt träsnitt, detalj från *Il mondo alla rovescia*, Milano 1780.

22. Franskt träsnitt föreställande fadern och sonen som bär åsnan. Efter Anne-Marie Vurpas, Moqueries savoyardes.

En mundus inversus-inriktning blir det egentligen tal om först då fadern och sonen gör ett försök att bära åsnan utan bärstång. Men inte heller här går det så långt att åsnan blir ryttare i likhet med vad fallet är på det italienska träsnittet. Det finns på sin höjd en antydning till mundus inversus i motivet. Men det är inte mer väsentligt än att fabeln kan undvara detta motiv. Det kommer först sekundärt in i berättelsen under senmedeltiden och det faller bort i den moderna comic strip-versionen.

Enbart likheten med bilden av fadern och sonen som försöker bära åsnan kan knappast ha givit upphov till Goyas Capricho 42, långt mindre åsnan på bärstången.

Till skillnad från Goyas Caprichos – som bokstavligen är infall – där åsnan är den enda gemensamma nämnaren i nr 37–42, präglas Asinus vulgi-berättelsen av en inre logik som kanske ursprungligen fungerat som minnesstöd vid det muntliga återgivandet. Med tre figurer (fadern, sonen och åsnan) är ett bestämt antal variationer möjliga:

- A. Sonen på åsnan – fadern till fots.
- B. Fadern på åsnan – sonen till fots.
- C. Båda på åsnan – ingen till fots.
- D. Ingen på åsnan – båda till fots.

Dessa ursprungliga variationsmöjligheter utökas senare med en bisarr variant:

E. Båda som bärare – åsnan buren/ovanpå.

Denna variant E har karaktär av kulminationsvariant. Men den kan byggas på ytterligare med att man gör sig av med åsnan varvid man inte bara får spott och spe till lön utan också mister det kapital som åsnan representerar. Den som gapar över mycket (vill göra alla till lags) mister hela stycket. Samtidigt kan motivet fungera som ett sätt att få slut på historien.

Budskapet

”Fabula docet” var titeln på en utställning av illustrerade fabelböcker från sex århundraden i Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel för några år sedan. Boners Asinus vulgi-berättelse var en av dem. Men man kan samtidigt säga: Fabeln roar. Detta drag framträder tydligare i Asinus vulgi ju längre fram i tiden vi kommer. Aarne-Thompson inordnar fabeln bland roande historier och i den tyska läseboken ingår den i ett kapitel med rubriken ”Narren und Genarrte”.

Mundus inversus-motiven har på en gång en lärande och roande funktion. De vill, som Sten Åke Nilsson framhållit, visa att den upp- och nervända världen egentligen är den rätta, nämligen ur den underlägsnes synpunkt. Mundus inversus-motiven har stark sprängkraft.

Sten Åke Nilsson har också frågat sig om sådana ”farliga laddningar” i de gamla folkliga trycken var avgörande för Goya då han koncipierade sina Caprichos eller om motivet bara hjälpte honom att variera framställningen av mänskliga misstag och laster. Nilsson tror – säkert med rätta – på den senare tolkningen.

Asinus vulgi-fabeln har ingen politisk laddning men väl en moralisk. Den vänder sig vare sig mot eller till någon folkgrupp utan till individen.

Nils Heldvad har till sin danska översättning av Asinus vulgi bifogat en lång moralisk utläggning som inleds med följande ord:

Hvo hver til yacke tiene vil/
Maa speyle sig paa dette Spil/
Aarle og silde/Tiid och Stund
Det gafner hannem mangelund.

Det finns anledning att fästa uppmärksamhet just vid beteckningen

spegel som vi redan mött i rubriken på Berlings kistebrev. Denna kan inte vara tillfällig utan har säkerligen traditionssammanhang med det latinska *speculum* som från tidig medeltid var en beteckning för läroböcker i moral. Sådana speglar var särskilt beräknade för kungar och kungasöner och en berömd norsk handskrift från 1200-talet går även under benämningen *Speculum regale*. Som brukligt i medeltida läroböcker är den upplagd i samtalsform. Den fingeras vara skriven av sonen som nedtecknar sin vise faders lärdomar. En annan kungaspegel som är formad som en fars förmaningar till sin son är Ludvig den heliges råd till sin son Filip, vilken översattes till svenska på medeltiden. På liknande sätt är det fadern som förmanar sonen i medeltida versioner av *Asinus vulgi*: ”*Fili, ex isto vides, quod quicquid feceris, judicaberis*” (J. Bromyard). ”*Fili, addisce hic optimam lectionem*” (Scala celi).

Måhända gör denna jämförelse det även möjligt att förstå slutscenen som Berling fört vidare från 1500-talets bildblad. Kungen/kejsaren – liksom påven – härskar och dömer på jorden som Gud i himmelen. Han måste inte bara vara rättvis utan också veta hurdana människorna är. På liknande sätt som kungaspeglarna hämtar exempel ur bibeln och legenden kan de styrande ta lärdom av berättelsen om *Asinus vulgi*. Här kommer ju såväl män som kvinnor till tals, lärda som olärda, aktade liksom föraktade (andliga respektive narrar hos Christoph Murer).

Att berättelsen har ett humoristiskt drag stämmer också väl med den norska kungaspeglens vars prolog utlovar att något skall vara ”til gamans ok skemtunar” (Holtsmark sp. 61 ff.).

Genom massproduktionen blir fabeln *Asinus vulgi* en moralspegel för envar. Hos förkunnaren Spurgeon t.ex. utlägges budskapet med lika många ord som själva berättelsen: ”Den som ej vill gå till sängs förr än han gjort alla till lags får nog sitta uppe många nätter. Många karlar, många tycken; många kvinnor, många nycker; den som gör en till behag får de andra i luven . . . Dessutom växla människors tycken beständigt; dårskapen tycker aldrig länge om samma sak, utan ändrar sin smak och får äckel till vad som förr var förtjusande.”

Det finns ingen förebildlig figur varken bland aktörerna eller bland kommentatorerna vid vägkanten i fabeln. Men Spurgeon har en stående förebild i sina tavlor, nämligen Janne Åkerman:

Är du rädd för att följa ditt samvete därför att Jöns och Pelle eller Brita och Anna Stina skulle skratta åt dig? Då är du icke släkt med Janne Åkerman, ty han går sin väg framåt, visslande och gnolande, glad i hågen, utan att fråga efter de många som göra anmärkningar mot honom själv och hans plog och hans hästar och hans

seldon och hans stövlar och hans rock och hans väst och hans hatt och hans huvud och vartenda hårstrå däruppå. Janne menar att det är roligt för dem och gör honom ingen skada; men var viss på att aldrig skall man få se Janne eller hans pojkar komma och bära på åsnan.

Asinus vulgi har här förvandlats till en from söndagsskoleberättelse. Men inte ens Spurgeon har lyckats ta musten ur berättelsens budskap. Tage Erlander nämner bland böcker i barndomshemmet som gjort intryck på honom "Janne Åkermans tavlor". Som exempel tar han fram just berättelsen om åsnan och tillägger: "Jag tror att det där spelade en roll för mig. Man skulle försöka finna vad som var rätt att göra och inte vara så beroende av råd från goda vänner . . . (Erlander s. 282).

När Asinus vulgi runt sekelskiftet dyker upp som Bilderbogen krymper texten på nytt. Men den kan inte undvaras. Moritz von Schwind stökar undan sensmoralen redan i första meningen av sin bildtext: "Allen Leuten kann man's in der Welt nicht recht machen, das lehrt die Fabel von den Bauern, dem mit seinem Sohn und seinem Esel in die Stadt zog." Inte ens som ettbladstryck från Weissenburg blir Asinus vulgi utan moral. Här formuleras den i de båda sista versraderna i den rimmade bildtexten:

Drum: Allen Menschen recht gethan,
Ist eine Kunst, die niemand kann.

Som comic-strip i en nutida bildtidning saknas däremot den moraliska pekpinnen. Var och en kan tolka bilden som han vill.

Men det behöver inte betyda att berättelsen förlorat sin kraft. I den ovan citerade andaktsboken "Bilder ur livet" tjänar Asinus vulgi som en illustration till Pauli ord: "Det är inte människor vi vill vara till lags, utan Gud, som prövar våra hjärtan" (1 Tess. 2:4). Berättelsens budskap utmynnar i bönen: "Herre vi ber att du ska hjälpa oss ur vår osäkerhet. Ge oss mod att våga lyda dig mer än människor och inte bara göra som andra tycker för att det är enklast."

Hur är den världsbild beskaffad, som träder fram bakom denna berättelse i ord och bild? Är det en pessimistisk bild av människorna och människolivet? Eller är det rentav en cynisk världsbild? Är människorna ur stånd att lära läxan eftersom den ständigt upprepas på nytt genom 700 år?

Sten Åke Nilsson aktualiserar frågan i sin studie av Goyas *Los Caprichos*: "Titeln på serien i dess helhet ställer den också i paritet med folkliga bildsviter som står upp- och nervända världen nära men som speglar mot en mörkare botten och som ger uttryck för en djupt pessi-

mistisk människosyn. Den narraktiga världen. Världen som dårhus. Alla ger sig på varann . . .”

Jag föreläste hösten 1985 vid ett internationellt symposium för etnologisk bildforskning i Göttingen om bildmotivet ”Der Durchgang durch die Welt”, ett bidrag till levnadsåldrarnas ikonografi. En variant av detta motiv som är känd genom några väggmålningar i Dalarna är i viss mån besläktad med *Asinus vulgi*. En ung man frågar här sin far: ”Min käre fader, säg mig vad gott jag har eller vänta skall här i världen?” Fadern, som levt sitt liv, har facit i hand och svarar: ”Det goda som du inbillar dig är idel sorg, möda och bekymmer, och på sistone själva döden min son.”

Är allt fåfängligt? Den okände textförfattaren eller översättaren av bildtexten till Berlings kistebrev i Lund svarar:

”Dock, tröstlöst skåda ej, men lär härutav detta: de fel som finns hos dig tillbörligen att rätta.”

Att fabeln tolkats i olika riktningar under olika tider, fromt eller raljant visar att den är plastisk. Men framförallt förmedlar den en visdom som bara livets skola kan lära oss. Som etnolog skulle jag vilja påstå att *Asinus vulgi* ger oss ett oöverträffat exempel på den sociala kontrollen i samhället och vad den kan betyda för människors handlande. Utanför samhället – i skogens ensamhet – existerar den inte. Ett sätt att lösa dilemmat som f.ö. redan Hans Sachs pekar på i sin version av *Asinus vulgi* är därför att gå tillbaka till ensamheten där ingen ser en. Men vem vill lyda det rådet i en värld som trots allt är så spännande och där vi har så svårt att klara oss utan varandra?

Litteratur

Aarne, Antti – Thompson, Stith 1961: *The Types of the Folktale*. Helsinki.

Becker, R. Z. 1821: *Hans Sachs im Gewande seiner Zeit*. Gotha.

Brednich, Rolf W. 1976: *Asinus vulgi*. *Enzyklopädie des Märchens*. Band 1:4.

Bringéus, Nils-Arvid 1974: Sömnens och lättjans skamlighet. *Rig*.

Clausen, V. E. 1973: *Folkelig grafik i Skandinavien*. København.

– 1985: *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565–1884*. København.

Erlander, Tage 1982: *1960-talet. Samtal med Arvid Lagercrantz*.

- Geisberg, M. 1923–24: *Der dt. Einblatt-Holzchnitt der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts*. München.
- Gregersen, H. V. 1963: En fabel-oversættelse af Niels Heldvad. *Danske Studier* 59.
- Holbek, Bengt 1963: Asinus vulgi. *Danske studier* 59.
- Holtsmark, Anne 1964: Kongespeillitteratur. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid IX*.
- Von Lichtenberg, Reinhold Freiherr 1897: *Über den Humor bei deutschen Kupferstechern und Holzschnittkünstlern des 16. Jahrhunderts*. Strassburg.
- Macedon Banks, Mary (ed.) 1905: *An Alphabet of Tales* 2. London.
- Nilsén, Anna 1986: *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri*.
- Nilsson, Sten Åke 1977: Åsnesekvensen i Los Caprichos. *Vetenskaps-societetens årsbok*.
- Odenius, Oloph 1959: Exempel. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid IV*.
- Roivinskij, D. A. 1881: *Russkia narodnyja kartinki* 1. S:t Petersburg.
- Röttinger, H. 1927: *Die Bilderbogen des Hans Sachs*. Strassburg.
- Strauss, Walter, L. 1975: *The German Single-Leaf Woodcut 1550–1600* Vol. 2. A Pictorial Catalogue. New York.
- Strömberg, Bengt 1944: *Magister Mathias och fransk mendikantpredikan*.
- Weller, E. 1868: *Der Volksdichter Hans Sachs und seine Dichtungen. Eine Bibliographie*. Nürnberg.
- Welter, J. Th. 1927: *L'Exemplum dans la littérature religieuse et didactique du moyen âge*. Paris & Toulouse.
- Vogel, Heiner 1981: *Bilderbogen, Papiersoldat, Würfelspiel und Lebensrad*. Würzburg.
- Vurpas, Anne-Marie 1986: *Moqueries savoyardes. Monologues polémiques et comiques en dialecte savoyardes, 1594–1704*. *Archives de la Savoie*.

Evert Salberger

Textfrågor i Fáfnismál

1. *hveriom ertu sveinnum borinn*

Situationen i Fáfnismál är välbekant. Regin har eggat Sigurd till att dräpa Fafner. I prosaingressen berättas att Sigurd och Regin hade begivit sig upp på Gnitaheden och där funnit spåren efter Fafner, då han skred till vattnet. Där grävde Sigurd en stor grop och steg ned i den. Då Fafner skred av guldets, blåste han ut etter, som föll ovanför Sigurds huvud. Men då Fafner skred över gropen, stack Sigurd svärdet i hjärtat på honom. Fafner skakade på sig och slog med huvudet och stjärten. Sigurd sprang upp ur gropen, och de såg då varandra. Fafner kvad och undrar i första strofen, vad det är för en sven som har blodat sitt blänkande svärd på honom, så att klingan trängt in i hjärtat.

’Sveinn! ok sveinn!   hveriom ertu, sveinn, um borinn?
  hverra ertu manna mögr?
er þú á Fáfni rautt   þinn inn frána mæki:
  stõndomk til hiarta hiõrr!’

I första versparets *b*-vers: *hveriom ertu, sveinn, um borinn?* – Cod. reg. 2365 4°, den enda handskrift som bevarat strofen, har: *hveriom ertu sveinnum borin*,¹ – möter ett textproblem, som inte kan anses ha fått någon mera ingående behandling. Problemet kan, då *um* i slutet av *sveinnum* måste avskiljas och föras till *borin*, konkretiseras till: om *sveini* är att uppfatta som *sveini* (dat. sing.) och hör samman med *hveriom* eller om *sveini* med tanke på *N* är att uppfatta som *sveinn* (nom. sing.) i vokativfunktion, då det återstår att förklara det *i* som följer.

De äldsta Edda-utgåvorna: Rask–Afzelius (1818), Köpenhamns-Eddan, II (1818), P. A. Munch (1847), H. Lüning (1859) och Th. Möbius (1860) har utan någon kommentar texten *sveini um borinn*; P. A. Munch förser dock *sveini* med anmärkningen ”rettet for *sveinni*” (s. 200), eftersom handskriften har *sveini* med *N*, vilket i regel är en skrivning för *nn*. Sophus Bugge är den förste, som i sin utgåva, Norrœn

fornkvæði (1867) återger *b*-versen: *hveriom ertu, sveinn! um borinn?* I en not anmärker han: ”*sveinn um*, saa ændret: *sveiniuvm R*, den sidste *i* sér næsten ud til at være tilføiet, efterat *um* allerede var skrevet.”² Till jämförelse anför han första helmingen av Fjølsvinnzmál 6, som han arrangerar:

Segðu mér hverjum
ertu, sveinn! of borinn,
eða hverra ertu manna mögr?

och påpekar, att tidigare utgivare haft texten *sveini um*.²

I Bugges efterföljd återgav Svend Grundtvig i sina två utgåvor (1868 och 1874) *b*-versen: *hverjum ertu, sveinn! um borinn* med hänvisning till Fjølsvinnzmál 6. Bugges uppfattning har dock inte förmått övertyga alla följande editorer; av senare utgåvor har några *sveinn*, andra *sveini*. Sålunda möter *sveini* hos K. Hildebrand (1876), Detter–Heinzel (1903), R. C. Boer (1922), E. Sievers (1923), G. Neckel (1914, 1927, 1936), Jón Helgason (1952) och Neckel–Kuhn (1962) men *sveinn* i Corpus poeticum boreale, I (1883), hos B. Sijmons (1888), Finnur Jónsson (1890, 1905, 1932), H. Gering²⁻⁴ (1904, 1912, 1922) och i en uppsats rörande uttrycket *gofugt dýr* i Fáfnismál 2 av Magnus Olsen (1952). Av visst intresse är att Finnur Jónsson i sin utgåva (1890) har texten: *hveim est sveinn of borenn?* med ändring av handskriftens *hveriom* till *hveim*, varom mera längre fram, men i senare utgåvor (1905 och 1932): *hverjum est sveinn of borinn?* Magnus Olsen betecknar *sveinn um* som ”nödändig rättelse av handskriftets ”*sveiniuvm*”, – med stötte i Fjølsvinnsmál 6.”³

Efter Bugge har flera Edda-utgivare delat hans uppfattning, att *i* före *um* i *sveiniuvm* ”sér næsten ud til at være tilføiet, efterat *um* allerede var skrevet”; så Hildebrand (1876): ”das zweite *i* sieht aus, als wäre es erst nachträglich eingeführt” (s. 193), Sijmons (1888): ”(das zweite *i* von *sveiniū* sieht aus, als wäre es erst nachgetragen)” (s. 319), Gering²⁻⁴ (1904, 1912, 1922): ”das zweite *i* im ersten worte [*sveiniū*] erst später nachgetragen?” (s. 301), Boer (1922): ”Das zweite *i* in *sveiniuvm* (**R**), scheint später, aber von dem schreiber von **R**, nachgetragen zu sein” (II, s. 182), Helgason (1952): ”der synes først at være skr. *sveini* (= *sveinn*, sål. S. Bugge m.m.), men ændret ved at tf. *i*” (III, s. 61). Denna uppfattning möter också i Ludvig Wimmers och Finnur Jónssons fototypiska utgåva av Edda-handskriften, dels i Anmärkningar till s. 59: ”pladsen og *N* i *sveini* synes at vise, at *i* senere af den gamle skriver

er tilföjet mellem *svein* og *vm*”,⁴ dels i Indledning på tal om fall då *N* brukas för *n*, ”af hvilke nogle dog er fremkomne ved skrivfejl (*iotv̄nom* 13³, *sveini* 59²⁵, hvor der på bægge steder først skreves nævnef(orm) *iotv̄N*, *svein*.”⁵

Frågan är alltså, hur handskriftens *sveini* $\bar{v}$ skall uppdelas och uppfattas: *sveini um* med *sveini* = *sveini* eller *svein um*, då det gäller att förklara ett överblivet *i*. En given utgångspunkt härvid är, att *sveini* $\bar{v}$ inte motsvarar någon känd ordform utan måste uppdelas, och att en naturlig ordgräns går före *um*. Det finns inte någon anledning att med Edda-utgivare som Sijmons (1888), F. Jónsson (1890, 1905, 1932) och Gering²⁻⁴ (1904, 1912, 1922) på grund av *of borinn* i Fiðlsvinnzmál 6 ersätta $\bar{v}$ = *um* med *of* i *um borinn*, jfr *um borinn* (pret. ptc. m. sg. nom.) i Helreið Brynhildar 12:3–4.⁶

sem hann minn bróðir um borinn væri,

um borna (pret. ptc. m. pl. ack.) i Völuspá 2:1–2:

Ek man iotna, ár um borna,

um bar (pret. ind. 3 pers. sg.) i Hyndloljóð 37:1–2:

Hann Gíalp um bar, hann Greip um bar.

I handskriften finns det före $\bar{v}$ = *um* inte någon plats för ordskillnad i form av ett mellanrum till föregående *sveini*, men ursprungligen torde det ha funnits plats där, vilket redan Sophus Bugge (1867) insåg och andra ha insett efter honom och sedan Ludvig Wimmer och Finnur Jónsson (1891) underströk, då ”pladsen og *N* i *sveini* synes at vise, at *i* senere af den gamle skriver er tilföjet mellem *svein* og *vm*.” Texten i *b*-versen har alltså i Codex regius först varit: *hveriom ertv svein vm borin* men sedan av någon anledning, varom mera i fortsättningen, av skrivaren ändrats till: *hveriom ertv sveinvm borin* utan någon ordgräns mellan *sveini* och *vm*. Den supponerade ändringen genom tillägg av *i* har medfört, att *N* har kommit att beteckna inljud mellan diftong och vokal i *sveini* istället för slutljud i *svein*, och att det inte finns någon ordskillnad mellan *sveini* och *vm*. Det är skäl att se lite närmare på båda dessa saker.

I fråga om förlusten av mellanrummet har Wimmer–Jónsson till jämförelse anfört *ynpisniota* (s. 5¹ i hdskr.), som kommenterats: ”*ynpisniota*, *s* måske først glemt og senere tilföjet, hvorved bægge ord blev sammenskrevne”.⁷ Ordkomplexet är att upplösa: *ynpis niota*, dvs.

gen. *ynðis* av *ynði*, n. 'glädje, lycka' och inf. *nióta* 'njuta' med genitiv-rektion. Uttrycket återfinns i andra helmingen av *Völuspá* 64:

par skolo dyggvar	dróttir byggia
ok um aldrdaga	ynðis nióta.

För *sveini* med *N* kvarstående från *svein* efter tillägget av *i* anför Wimmer–Jónsson skrivningen *iotvNom* (s. 13³ i hdskr.) också med *N* kvarstående från *iotvN* efter tillägget av *om*, som kommenterats: "*iotvNom*, *v* underprikket som urigtigt. (Skrivaren har först skrivet *iotvN* som nævneform)".⁸ I detta fall har skrivaren alltså ändrat från *iotvN* (nom. sg.) till *iotvNom* = *iqtnom* (dat. pl.). Stället återfinns i *Hávamál* 143:

Óðinn með ásom,   en fyr álfom Dáinn,
 Dvalinn dvergöm fyrir,
 Ásviðr iqtnom fyrir,
 ek reist siálfr sumar.

Av intresse vid bedömningen av skrivarens supponerade ändring av *svein* till *sveini* är att veta, hur olika former av ordet *sveinn*, i synnerhet nom. sg. och former med intervokaliskt *n*, skrives i *Codex regius*. En undersökning har givit till resultat, att nom. sg. *sveinn* i samtliga åtta belägg skrives *svein* med *N* för geminata i slutljud. Av beläggen är i första hand att nämna *Svein* och *svein* 59:25, *Fm.* 1:1 i anslaget *Sveinn! ok sveinn!* och *svein* 60:1, *Fm.* 5:4 *inn fráneygi sveinn!*, sedan *svein* 23:19, *Skm.* 37:1 i ingressen *Heill verðu nú heldr, sveinn*, och *svein* 24:1, *Hrbl.* 1:1 i anslaget *Hverr er sá sveinn sveina*, vidare *svein* 27:27, *Hym.* 18:5 i ingressen *Sveinn sýsliga*, *svein* 30:9, *Ls.* 20:4 *sveinn inn hvíti*, *Svein* 42:5, *HH I*, 43:1 i strofingressen *Sveinn þóttir þú*. Som efterled möter *svein* i sammansättningen *scó svein* 21:13 *Skírnir hét skó-sveinn Freys* i prosainledningen till *Skírnismál*.

Kort *n*-ljud återges i *Codex regius* i regel med *n*, men inte så sällan brukas i stället kapitäl *N*, den ordinära beteckningen för långt *n*-ljud. Enligt Gustaf Lindblad möter fall av dylikt *N* för kort *n* dels framför *d* och *t(z)*, dels i slutet av ord, både i svagtonig och starktonig stavelse, dessutom i småord som konj. *en* 'och, men' och adj.-artikeln samt i några övriga fall.⁹ I adj.-ändelsen *-an* för *-an* är *N* ofta sammanskrivet med *a*. Mellan två vokaler tecknas kort *n*-ljud i regel med *n*, men det förekommer enstaka fall av *N*, sålunda 3:28 *bavNom*, *Vsp.* 45:2 *bqnom*, dat. pl. av *bani*, m. 'baneman', 18:28 *muninN*, *Grm.* 20:1 *Muninn* (en av Odens korpar) – Wimmer–Jónsson anmärker: "Skrivaren har vel først

urigtigt skrevet *mvN* for *mvinN*, hvilket han rettede ved blot at tilføje *iN*¹⁰ – jfr 18:30 *mvinN*, Grm. 20:6 *Muninn*, 22:14 *vána* (med *á* och *N* sammanskrivna), Skm. 18:3 *vana*, gen. pl. av *vanir* 'vaner', jfr 22:13 *vana*, Skm. 17:3 *vana*, också gen. pl., 32:7 *mvNattu*, Ls. 49:2 *munattu* 'skall du inte', 57:28 *bani* (med *a* och *N* sammanskrivna), Rm. 6:6 *bani*, nom. sg., 85:6 *mani*, Am. 70:5 *mani*, dat. sg. av *man*, n. 'slavinna', 86:26 *þína*, Am. 96:7 *þína*, ack. sg. f. av *þinn* 'din'. I två av de sju beläggen är *N* sammanskrivet med föregående *á* resp. *a*, och i ett belägg: *mvNIN* kan *N* i mitten vara en anteciperingsform av *N* i slutet.

I tvåstaviga former av ordet *sveinn* 'sven' med kort *n* mellan *ei* och ändelsevokalen skrives *n*-ljudet med *n* i 84:6 *sveinar*, Am. 53:9 *sveinar* (nom. pl.) i *Bero tveir sveinar*, 85:26 *sveinar*, Am. 79:7 *sveinar* (nom. pl.) i *sveinar hans leika* och likaså med *n* i 24:1 *sveina*, Hrbl. 1:1 *sveina* (gen. pl.) i anslaget *Hverr er sá sveinn sveina*. Dat. sg. *sveini* är inte belagt av det enkla ordet men däremot i ett sammansatt i 24:22 *cavgor sveini*, Hrbl. 13:6 *kogursveini* 'parvel' i versparet:

skylda ek launa   kogursveini þínom.

Konsekvensen i skrivningarna: med *N* i *svein*, nom. sg. *sveinn* (8 ggr) och *-sveinn* (1 g.) för långt *n*-ljud och med *n* i tvåstaviga former, nom. pl. *sveinar* (2 ggr), gen. pl. *sveina* (1 g.) och dat. sg. *-sveini* (1 g.) för kort *n*-ljud talar för Bugges och andras uppfattning att det i Codex regius (59:26) i Fm. 1:2 ursprungligen inte har stått *sveini* utan *svein*, som av skrivaren har ändrats till *sveini* genom tillägg av ett *i*, utan att *N* har ändrats till *n*.

Codex regius av den äldre Eddan är som bekant en avskrift och säkerligen även en avskrift av en avskrift. Om förlagan haft *svein*, är det naturligt, att avskrivaren först skrivit *svein* men sedan funnit skäl att ändra från nom. sg. till dat. sg. *sveini* = *sveini*. Om förlagan haft *sveini*, kan avskrivaren likväl – under påverkan av *svein* (2 ggr) i ingressen, som legat kvar i medvetandet – än en gång först ha skrivit *svein* men sedan ändrat till *sveini* = *sveini* (dat. sg.).

Ortografiskt är ändringen ganska smidig och – försvarbar. Man kan närmast jämföra den med en ändring som 13:3 *iotvNom*, Háv. 143:4 *iqtnom*, där det i handskriften först har stått *iotvN* men skrivaren ändrat genom att lägga till *ō* = *om*, sätta en prick under det oriktiga *v* men utan att ändra *N* till *n*, jfr med *n* t.ex. 23:12 *iotnar*, Skm. 34:1 *iqtnar* (nom. pl.), 11:8 *iotna*, Háv. 108:3 *iqtna* (gen. pl.), 16:21 *iotnom*, Vm. 49:6 *iqtnom* (dat. pl.). Man kan också jämföra med en ändring som

18:28 *mvniN*, Grm. 20:1 *Muninn*, där det i handskriften först torde ha stått *mvN* men skrivaren ändrat genom att lägga till *iN* utan att ändra *N* i ordets mitt till *n*, jfr med *n* 18:30 *mvniN*, Grm. 20:6 *Muninn* (nom.) i samma strof; *N* i mitten av ordet kan ha tillkommit genom anteciperingsring av *N* i ordslutet.

Om ett först skrivet *svein* i Fm. 1:2 varit en felskrivning av *sveini* genom dittografi av *svein* (2 ggr) i Fm. 1:1, kan ändringen accepteras, fastän den har förintat ordskillnaden och inte korrigerat *N* till *n*. Men om förlagan haft *svein*, har man anledning att efterlysa orsaken till att skrivaren har ändrat från *svein* till *sveini* = *sveini*. Tydligt är att han eftersträvat en text med *sveini* (dat. sg.) förenat med pron. *hveriom* (dat.sg.) strax förut.

Förklaringen till hans korrigeringsring av texten torde vara att söka i den omedelbara fortsättningen, fullraden Fm. 1:3, som lyder: *hverra ertu manna mögr?* och har samma förening av ett interrogativt pron. *hverra* (gen. pl.) och ett subst. *manna* (gen.pl.) 'vilka människors' som *hveriom sveini* (dat. sg.) '(åt) vilken sven'; båda formlerna är kluvna av *ertu* 'är du' (pred. och subj.). Fullraden i Fáfánismál 1:3 återklingar ordagrant i fullraden i Fiqlsvinnzmál 6:3: *eða hverra ertu manna mögr?* En liknande fullrad med samma innehåll följer strax efter i Fáfánismál 3:3, som lyder: *af hverio vartu undri alinn?* med pron. *hverio* (dat. sg.) och subst. *undri* (dat. sg.) 'vilket under' åtskilda av *vartu* 'blev du' (pred. och subj.). Dylika exempel erbjuder också versparet: *hverir ráða æsir / eignom goða* i Vafprúðnismál 50:4–5 med pron. *hverir* (nom. pl.) och subst. *æsir* (nom. pl.) 'vilka asar' åtskilda av pred. *ráða* 'råda' och fullraden: *hverio ertu nú bqlvi borinn* i Grógaldur 2:3 med pron. *hverio* (dat. sg.) och subst. *bqlvi* (dat. sg.) '(åt) vilken olycka' åtskilda av *ertu nú* 'är du nu' (pred., subj. och adv.).

Därmed är saken inte avgjord till förmån för *sveini* (dat. sg.) i Fm. 1:2, utan man har att söka klara ut, om den ursprungliga formen bakom *sveini* = *sveini* i Codex regius varit ett fristående *svein* (nom. sg.) med vokativfunktion eller ett *sveini* (dat. sg.) i en pronominalformel *hveriom sveini*.

Vid sin konjektur *sveinn* i Fáfánismál 1:2 hänvisade Sophus Bugge (1867) med ett *Jfr* till Fiqlsvinnzmál 6, vars första helming lyder:

'Segðu mér: hveriom ertu, sveinn, of borinn,
eða hverra ertu manna mögr?'

Likheten med första helmingen i Fáfánismál 1 är så påtaglig och ofrån-

komlig, att det måste finnas ett samband mellan de två halvstroferna. Detta har rimligtvis åstadkommit genom att helmingen i Fáfnismál, den åldriga hjáltedikten, varit mönstergivande för helmingen i Fiqlsvinnzmál, en yngre dikt i pappershandskrifter, och inte i omvänd riktning. En olikhet rör versdelningen i det inledande versparet i de två helmingarna. Alla Edda-utgivare från Rask–Afzelius (1818) till Neckel–Kuhn (1962) har cesuren före *hveriom* i det inledande versparet i Fáfnismál 1:

Sveinn! ok sveinn! hveriom ertu, sveinn, um borinn?,

oavsett om de har formen *sveinn* (vok.) eller *sveini* (dat.) i *b*-versen, medan de i likhet med Bugge överlag¹¹ för pron. *hveriom* till *a*-versen och lägger in cesuren efter detta ord i versparet i Fiqlsvinnzmál 6. Den ende Edda-utgivare som veterligen reagerat mot denna versdelning är Svend Grundtvig (1868). Han för *hveriom* till *b*-versen även i Fiqlsvinnzmál 6 och inför en konjektur: *it sannasta* i *a*-versen (s. 180, jfr s. 216):

Segðu mér *it sannasta* hverjum ertu, sveinn! of borinn?

Bugge hann avvisa konjekturen redan i Tillæg og Rettelser,¹² men Grundtvig behöll den i andra upplagan (1874) av sin utgåva. – Versparet i Fiqlsvinnzmál 6:1–2 torde vara i behov av en ny behandling.

En viss osäkerhet i fråga om cesuren i Fj. 6:1–2 behöver inte uteslutas, att *sveinn* (vok.) i *b*-versen kan vara av värde, när det gäller att klara ut, om den ursprungliga texten i Fm. 1:2 haft *sveinn* eller *sveini*. Formen *sveinn* (vok.) i Fj. 6:2 är säker och har i början av kvädet flera vokativparalleller:

Fj. 2:3 'eða hvat viltu, vinlauss, vita?'

Fj. 2:6 'áttattu hér, verndar vanr, vero.'

Fj. 3:4–5 'Sœmðarorða lauss hefir þú, seggr, of lifat,'

Fj. 4:6 'ok dríf þú nú, vargr, af vegi!'

som *vinlauss* 'vänlös', *verndar vanr* 'värnlös', *seggr* 'man, karl' och *vargr* 'fredlös'.

Med stöd av en kluven ordgrupp som *hverra manna mögr* i versraden:

Fm. 1:3 'hverra ertu manna mögr?'

och en liknande kluven ordgrupp *hverio undri* i versraden:

Fm. 3:3 'af hverio vartu undri alinn?'

ligger det nära till hands att se en dylik ordgrupp *hveriom sveini* i en *b*-vers:

Fm. 1:2 'hveriom ertu sveini um borinn?'

En förutsättning för uppfattningen *sveinn* (vok.) i Fm. 1:2 är, att pron. *hveriom* kan stå på egna ben och fungera som ett självständigt interrogativt pronomen utan att vara förenat med ett substantiv. Av visst intresse i detta sammanhang är att Finnur Jónsson i första upplagan av sin eddautgåva (1890) har ändrat texten från pron. *hveriom* till pron. *hveim*. Av vilken orsak han gjort det framgår inte, eftersom han inte (s. 126) har kommenterat ändringen. Ej heller har han upprepat den i senare upplagor (1905 och 1932). Men eftersom han i alla sina tre upplagor har *sveinn* (nom.) i Fm. 1:2, kan hans konjektur måhända bero på att han velat ha ett interrogativpronomen med klarare självständig funktion än *hveriom*, som ofta uppträder förenat med ett substantiv. Ett belägg på interrogativt *hveim* i direkt fråga möter i Baldrs draumar 6:5–6:

hveim ero bekkir   baugom sánir

och på dylikt *hveim* i indirekt fråga i Skírnismál 1:4–6 och 2:4–6:

ok þess at fregna,   hveim inn fróði sé
                                 ofreiðr afi!

Men också former av *hverr* som interrogativt pronomen kan stå självständigt. Det kan räcka med exempel därpå som:

Fm. 5:1–2   Hverr þik hvatti,   hví hvetiaz létst,
Rm. 16:1–2   Hverir ríða þar   Rævils hestom
Vm. 48:4–5   hveriar ro þær meyiar,   er líða mar yfir.

Pron. *hveriom* (dat. sg.) 'åt vem' i Fm. 1:2 kan alltså mycket väl stå självständigt, även om pron. *hverra* (gen. pl.) i Fm. 1:3, följande versrad, står förenat med subst. *manna* (gen. pl.) 'vilka människors' och pron. *hverio* (dat. sg.) i Fm. 3:3 står förenat med subst. *undri* (dat. sg.) 'åt vilket under'.

När det gäller att avgöra, om den ursprungliga texten bakom den i Codex regius haft *svein* = *sveinn* (nom. sg.) med vokativfunktion eller

sveini (dat. sg.) samhörigt med pron. *hveriom* (dat. sg.), är det ett sakförhållande som veterligen inte har beaktats: ett *svein* i *b*-versen syftar liksom *svein* (2 ggr) i *a*-versen på Sigurd, men ett *sveini* syftar inte på Sigurd utan på hans fader och förutsätter därmed faderskap vid *sveinn* enligt texten: *hveriom ertu sveini um borinn?* Frågan är, om ordets betydelse ger rum för denna innebörd.

Lexicon poeticum upptager ordet *sveinn*, m. med följande betydelser: 1) 'svend, ung mand (ugift i 16–25 års alderen omtrent), ofte om en hövdings krigere, der i reglen var i yngre alder', 2) 'tjener; om den unge tempeltjener', 3) 'dreng, nyfødt (modsat pige)', 4) 'søn'. Hugo Gering, Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda (1903) har *sveinn*, m. i tre betydelser: 1) 'jüngling, junger mann, bursche', 2) 'sohn', 3) 'knabe'. Ingen av dessa betydelser eller förtecknade textbelägg inbegriper ett uttalat faderskap, vilket är fallet, om texten i Fáfnismál 1:2 skall vara: *hveriom ertu sveini um borinn?* med *sveini* (dat. sg.). Någon grund för en sådan uppfattning ger inte heller de betydelser Fritzner anger hos *sveinn*, m.: 1) 'Drengébarn = *sveinbarn* (mods. *mær* = *meybarn*)', 2) 'Dreng, Gut, Mandsperson i Drengalderen, Yngling', 3) 'Karl i Tiltale eller Omtale uden Hensyn til hans Stilling eller Forhold', 4) 'Tjener', 5) 'Træl', 6) '= *skjaldsveinn* 'Person som har at følge en Stridsmand, bære hans Skjold og beskytte ham dermed'.

Från betydelsesynpunkt är det avgjort osannolikt, att den ursprungliga texten i Fm. 1:2 har varit *sveini* (dat. sg.) och syftat på Sigurds fader, men högst sannolikt, att den varit *svein* (nom. sg.) med vokativfunktion och liksom *svein* (2 ggr) i Fm. 1:1 syftat på den unge Sigurd. Man jämföre *sveini um borinn*, "född åt en sven" med *sveinn um borinn*, "en sven född".

Fafnes fråga om Sigurds härkomst varierar med fin konstnärlighet från: *hveriom ertu um borinn*, "åt vem är du född", med ett självständigt interrogativpronomen *hveriom* först till: *hverra ertu manna mōgr*, "vilka människors son är du" och sedan efter Sigurds kryptiska svar till: *af hverio vartu undri alinn*, "av vilket under blev du avlad", i båda fallen med ett förenat interrogativpronomen *hverra* resp. *hverio* och substantiv *manna mōgr* resp. *undri*, vilket leder till ett klagörande svar av Sigurd om hans börd.

Med formen *sveinn* även i *b*-versen åstadkommes allitteration i det inledande versparet i Fáfnismál 1:

Sveinn! ok sveinn!   hveriom ertu, sveinn, um borinn?

medelst direkt ordupprepning: *Sveinn-sveinn-sveinn* i stället för – med formen *sveini* i *b*-versen – medelst grammatiska stavrim: *Sveinn-sveinn-sveini*. Båda dessa allitterationsarter är markanta och ålderdomliga inslag i de norröna eddadikterna såväl i fornyrðislag som i ljóðahátt; enligt vissa forskare har stavrimmet vuxit fram ur ordupprepningen.¹³ Några exempel på att ordupprepning som i Fm. 1:1–2 utgör den enda allitterationen mellan kortraderna i ett verspar eller i en fullrad i ljóðahátt är:¹⁴

Háv. 12:1–2 Era svá gott, sem gott kveða,
Háv. 32:3 órir gestr við gest.
Háv. 107:1–2 Vel keypts litar hefi ek vel notit,
Skm. 34:1–2 Heyri iǫtnar, heyri hrímþursar,
Fm. 31:1–2 Hvǫtom er betra, en sé óhvǫtom.

Exempel på s.k. grammatiska rim kan lämpligen hämtas ur Fáfñismál:

Fm. 5:1–2 Hverr þik hvatti, hví hvetiaz létst,
Fm. 20:1–2 Ræð ek þér nú, Sigurðr – en þú ráð nemir
Fm. 23:1–2 Heill þú nú, Sigurðr! nú hefir þú sigr vegit.

Den ursprungliga texten i Fm. 1:2 har med all säkerhet varit *svein*, som skrivaren i Codex regius oriktigt har ändrat till *sveini* = *sveini*, samhörigt med pron. *hveriom*, under påverkan från nära analogier i texten som *hverra manna mögr* och *hverio undri*. Första helmingen i Fáfñismál 1 har alltså ursprungligen, som först hävdats av Sophus Bugge (1867), haft lydelsen:

Sveinn! ok sveinn! hveriom ertu, sveinn, um borinn?
hverra ertu manna mögr?

2. Gǫfugt dýr ek heiti

Efter första strofen berättas i ett par prosarader att Sigurd dolde sitt namn, ty det var folks tro i forntiden, att en döende människas ord förmodde mycket, om hon förbannade sin ovän med namnet. Sigurd kväder i andra strofen:

’Gǫfugt dýr ek heiti, en ek gengit hefk
inn móðurlausi mögr;
fǫður ek ákka, sem fira synir,
geng ek æ einn saman!’

Då Sigurd inte vill säga sitt riktiga namn utan uppger sig heta *gofugt dýr* och ha gått som den moderlöse sonen, som inte har någon fader, förnyar Fafner sin fråga om hans härkomst i helmingen Fm. 3:1–3:

’Veitstu, ef fǫður ne áttat,   sem fira synir,
af hverio vartu undri alinn?’

Man noterar, hur ord och uttryck återkommer: *mǫgr* i fullraden *hverra ertu manna mǫgr* (Fm. 1:3), som Fafner kväder, i fullraden *inn móðurlausi mǫgr* (Fm. 2:3), som Sigurd kväder, kortraden *fǫður ek ákka* (Fm. 2:4), lagd i Sigurds mun, omformas lätt av Fafner i satsen *ef fǫður ne áttat* i Fm. 3:1, och kortraden *sem fira synir* (Fm. 2:5) i Sigurds svar upprepas ordagrant af Fafner i kortraden Fm. 3:2.

Av strof 3, som i Codex regius består av blott en helming, anses en andra helming ha gått förlorad. Någon textlakun är inte markerad vare sig i handskriften eller i de äldsta Edda-utgåvorna: Rask–Afzelius (1818), Köpenhamns-Eddan (1818), P. A. Munch (1847). Den förste som påtalat den är Hermann Lüning i sin utgåva (1859). Lüning anmärker (s. 368): ”Die zweite Hälfte dieser str. fehlt. Fafnir muss dem Sigurd feigheit vorwerfen, denn nur ein solcher vorwurf kann Sigurd bewegen, seinen namen offen zu nennen.”¹⁵ En viss uppfattning om vad som kan ha stått i andra hälften av strof 3 får man av parafrasen i Volsunga saga, kap. 18: ”Fáfnir svarar: Ef þú átt engan feðr né móður, af hverju undri ertu þá alinn? ok þótt þú segir mér eigi þitt nafn á banadægri mínu, þá veiztu, at þú lýgr nú.”¹⁶

Efter Lüning (1859) har flertalet Edda-utgivare från Sophus Bugge (1867) till Jón Helgason (1952) påtalat och/eller markerat nämnda lakun i texten, och ett par utgivare har sökt återdikta den förlorade helmingen. Ett försök gjordes av Svend Grundtvig (1868):

’bellir þú lygi,   á banadægri mínu,
er þú hylr of heiti þitt.’

Det upprepades i andra upplagan (1874) av hans utgåva. Ett annat försök gjordes av Hugo Gering (1904), och det återkom i senare upplagor (1912 och 1922):

’þót mer birtira nafn   á banadægri,
þá veizt vist, at lýgr.’

Parafrasen i Volsunga saga slår en brygga från den enda helmingen i strof 3 över till strof 4, där Sigurd röjer både sitt eget och sin faders riktiga namn:

’Ætterni mitt kveð ek þér ókunnikt vera
ok mik siálfan it sama:
Sigurðr ek heiti – Sigmundr hét minn faðir –,
er hefð þik vápnom vegit!’

Sigurðr är den unge hjältens verkliga namn, när sanningen kommer fram. Men vad slags namn är uttrycket *Gofugt dýr* i strof 2, i vilket *Sigurðr dulði nafns síns*? Texten: *Gofugt dýr ek heiti* är helt klar, lika klar som: *Sigurðr ek heiti* med samma verb *heiti*. Namnkaraktär synes *Gofugt dýr* ha, men hur skall det närmare förklaras?

Det skulle dröja, innan uttrycket fick någon egentlig behandling och senare även rang av ”navngåte”. Först ute var Detter–Heinzel, som i Anmerkungen (s. 409) till sin Edda-utgåva (1903) ställde frågan: ”*Gofugt dýr*. Ist ein bestimmtes Thier gemeint wie der Löwe *hit óarga dýr* genannt wird?” – utan att söka besvara den. Finnur Jónsson hävdade i sin Edda-utgåva, 2. uppl. (1905): ”göfugt dýr, óvist hvað, en líklegast ekki annað en blátt áfram: maður”,¹⁷ jfr i *Lexicon poeticum* (1913–16): ”Når Sigurd siger: *gofugt dýr heitik*, mener han vist intet andet med det forblommede udtryk end ’menneske’ (som den ædleste skabning)”, en oppfattning som kvarstår i upplagan (1931). Den återfinns också i *Commentar* (s. 184) till R. C. Boers Edda-utgåva (1922): ”*gofugt dýr* ist vielleicht eine bezeichnung für ’mensch’.” Dessförinnan (1919) hade Andreas Heusler hävdad: ”Sigurd ist der ’mutterlose Knabe’, das Findelkind, das seine Abkunft nicht kennt und sich *gofugt dýr* ’edles Wild’ nennt (nach der säugenden Hindin?): Fáf. 2”¹⁸ och samma år i en lexikonartikel: ”Auf die säugende Hindin (Þs.) spielt möglicherweise Fáf. 2 an (*gofugt dýr*).”¹⁹ Sedan var tiden inne för en specialuppsats av A. Kjær (1924).²⁰

Kjær inleder med en översikt av de tydningar som givits av versraden *Gofugt dýr ek heiti* med sikte på namnuttrycket. Orden *ek heiti* synes honom utesluta såväl en tydning ”hjort”, vilken återfinns hos flera översättare, som en tydning ”människa”. Enligt Kjær kan Sigurd ”mit einem Hirsch verglichen werden, aber er heisst doch nicht so, und er ist zwar ein Mensch, aber dieses Wort ist doch nicht sein Name.”²¹ Kjær tror, att orden *gofugt dýr* är att uppfatta som en anspelning på Sigurds verkliga namn. Att i *gofugt* ’hervorragend’ se en anspelning på *Sig-*, förleden i hans namn, anser han inte ligga så fjärran, men att i *-urðr* eller *-vqrðr*, en mera ursprunglig form av efterleden, söka ett namn eller en hänsyftning på ett djur torde vara förgäves.

Enligt Kjær är *Sigurðr* inte hjältens ursprungliga namn utan en nor-

disk substitution; den tyske hjáltens namn är *Sigfrid*, och den tyska sagan vann utbredning i Norden. Efterleden ty. *-frid* motsvaras av fno. *-frøðr*, som utvecklas till *-røðr*, och en namnform *Sigrøðr* anses möjliggöra en tillfredsställande tydning av *gøfugt dýr*. Bland *galtar heiti* i Snorra-Eddans þulor möter ordet *røðr*, *roðr*, m., att normalisera *røðr*, m. 'galt', som enligt Kjær kan motsvara såväl ett urn. **reþur* som **wreþur*; den senare formen har stöd av nära besläktade ord i flera germanska språk: fvn. *ráði*, m. 'galt' av urn. **wrēþan*, ags. *wræð*, *wræd*, m. 'svinhjord', ä. da. *vrad*, da. dial. *vraad* 'flock på minst 12 svin', got. *wriþus*, m. '(svin)hjord'. Kjær kommer alltså från *gøfugt dýr* till *Sigurðr* via *gøfugt = Sig-* och *dýr = røðr* 'galt' med samma ljudform som efterleden *-røðr* av *-frøðr* motsvarande ty. *-frid*, ersatt av fno. *-urðr* av *-vøðr*. – Kjærs uppfattning, som laborerar med oklarheter som *gøfugt = Sig-*, avvisades direkt i Gering–Sijmons' Eddakommentar.²²

Finnur Jónsson vidhöll i sin utgåva De gamle eddadigte (1932) i fråga om *gøfugt dýr* 'ædelt dýr', att "den simpleste og sandsynligste måde at opfatte det på er deri at se et forblommet udtryk for 'menneske'; Fáfñir var 'dýr' (slange), men meget uædelt; Sigurd danner en modsætning til ham."²³

Magnus Olsen tar sin utgångspunkt i Sigurds ord: "jeg heter *gøfugt dýr*" och anser, att "han sikter til sitt navn". Olsen erinrar om den välkända egenheten vid de gamla nordiska personnamnen, att de med få undantag "eksisterer så å si i to former".²⁴ En person kan i ena ögonblicket tilltalas eller omtalas med sitt egentliga namn (dopnamnet) men i nästa med ett kortnamn eller smeknamn, som ett slags sidoförm eller avledning till det riktiga namnet; på Island kan även i våra dagar en pojke kallas *Guðmundur* eller *Mundi*, en flicka *Sigríður* eller *Sigga*. I Fáfñismál 2 är situationen sådan, finner han, att det lika väl kan svaras med kortnamnet som fullnamnet. Med det förra blir Sigurds svar: "Siggi heter jag", och "i *gøfugt dýr* har vi å söke det fra hele Norden kjente kortnavn til *Sigurðr*."²⁵

En utbredd uppfattning är, att *gøfugt dýr* avser hjorten, men Olsen fäster sig vid ett annat djur: vildsvinet, vildgalten och framhåller, att grissvålen i ett par norröna språkkällor, liksom ännu i Nordre Gudbrandsdal, kunnat kallas *sigg*, n., jfr isl., fär. och shetl. *sigg*, n. Till detta kan det, hävdar han, ha funnits antingen ett färdigt ord eller ett som diktaren har kunnat föreställa sig: *siggi*, m. "sigg-dyret", "han med *sigg*".²⁶ Ett **siggi* 'vildgalt' med samma ljudform som kortnamnet *Siggi* skulle alltså vara det mellanled som behövs mellan *Sigurðr* och

gofugt dýr. – Någon reaktion i form av ett instämmande eller ett avböjande på Magnus Olsens fyndiga men ändå ganska osäkra förklaring är inte bekant. Det frågetecken man är benägen att sätta för både hans och Kjærs tydningsförsök är, om ett dylikt skall sikta till inte bara en reell utan också en språklig identitet av något slag mellan *gofugt dýr* och *Sigurðr*. Det kan vara skäl att avstå från att söka uppnå en språklig sådan men hålla fast vid en reell av en eller annan art.

Sigurðr är ett vanligt namn i den norröna litteraturen, och på grund därav är det ganska ofta förenat med ett individualiserande och karakteriserande tillnamn. I Heimskringla förekommer 45 personer med namnet *Sigurðr*, av vilka inte mindre än 20 bär ett dylikt tillnamn. De är *Sigurðr agnhötr*, *Sigurðr bíldr*, *Sigurðr digri*, *Sigurðr hit*, *Sigurðr hjúpa*, *Sigurðr hjörtr*, *Sigurðr hringr*, *Sigurðr hrisi*, *Sigurðr hundr*, *Sigurðr iórsalafari*, *Sigurðr kápa*, *Sigurðr Markúsfóstri*, *Sigurðr munnr*, *Sigurðr ormr í auga*, *Sigurðr skruðhryna*, *Sigurðr slefa*, *Sigurðr slembidjaken*, *Sigurðr storkr*, *Sigurðr sýr* och *Sigurðr ullstreng*.²⁷

Det händer, att tillnamnet träder i egennamnets ställe. Egill Skallagrímssons saga,²⁸ kap. 49 inledes: *Eyvindr skreyja ok Álfr hétu bræðr Gunnhildar, synir Qzurar tóta* (s. 140), men i kap. 56 omtalas nämnde *Álfr* under sitt tillnamn *askmaðr*: – *en hvar ertu, Askmaðr! far þú til með sveit þína* och strax därefter: *Síðan hljóp Askmaðr ok þeir sveitungar til dómsins* etc. (s. 174). Kap. 23 i samma saga börjar: *Ketill hæingr hét maðr, sonr Þorkels Naumdæljarls ok Hrafnhildar, dóttur Ketils hæings ór Hrafnistu* och fortsätter: *Hæingr var gofugr maðr ok ágætr* etc. (s. 70). Förstnämnde *Ketill hæingr* har tydligen ärvt både egennamn och tillnamn efter sin morfader. Omedelbart efter presentationen med egennamn och tillnamn omtalas han sedan flera gånger i samma kapitel (s. 70 ff.) bara med tillnamnet: *Hæingr hafði með sér sex tigu manna* etc., *en er Hæingr kom á bæinn* etc., *en þeir Hæingr tóku fé alt þat, er þeir fengu. Eptir þat tók Hæingr knörru tvá* etc., *Baugr hét maðr, fóstbróðir Hæings* etc., *Hæingr sigldi vestr í haf ok leitaði Íslands* etc., *var Hæingr enn fyrsta vetr fyrir utan Rangá ena ýtri* etc., *Hæingr gaf Baugi land í Fljótshlíð* etc., *Hæingr gaf land skipverjum sínum* etc., *Stórólfr hét sonr Hæings* etc., *Herjólfur hét annarr sonr Hæings* etc., *Helgi var enn þriðji sonr Hæings* etc., *Vestarr hét enn fjórði sonr Hæings* etc., *Hrafn var enn fimti Hæings sonr* etc., *Hrafn var gofgastr sona Hæings*. – Tillnamnet *Hæingr* har i detta fall överflyglat egennamnet *Ketill*.

I *Laxdœla saga*²⁹ omtalas i kap. 10 och 18 en *Þorkell trefill* än med

egennamnet jämte tillnamnet, än bara med egennamnet. Men i kap. 24 omtalas han båda gångerna enbart med tillnamnet: *at þeir mundi gera menn á fund Trefils* etc. och *því at Trefill sá þat, at honum var betri ein kráka í hendi en tvær í skógi* (s. 69). I samma saga nämnes *Hallbjörn slíkisteinsauga*, första gången i kap. 35: *Kotkell hét maðr... Gríma hét kona hans; þeira synir váru þeir Hallbjörn slíkisteinsauga ok Stígandi* (s. 99). Nämnde *Hallbjörn* uppträder sedan under egennamnet en gång i kap. 37 och likaså en gång i kap. 38 men i detta också en gång med enbart tillnamnet: *þá þóttiz hann sjá á holtinu fyrir sér kú, ok er hann kemr at, þá var þat Slíkisteinsauga, en eigi kýr* (s. 115), vilket sedan avlöses av egennamnet.

I Eyrbyggja saga³⁰ förekommer *Þórólfr bægifótr* i flera kapitel med entré i kap. 8. Mestadels omtalas han med enbart egennamnet men i några fall med tillägg av tillnamnet (kap. 12, 15, 30–35, 43), så också i kap. 63 men där även tre gånger med enbart tillnamnet: *En er þar var aleytt, sótti Bægifótr upp til Úlfarsfells* etc., *en allt folk varð óttafullt, þegar vart varð við Bægifót* och: *sagði, at þat var ætlan manna, at Bægifótr mundi eigi fyrr létta* etc. (s. 221). I Grettis saga Ásmundarsonar³¹ inträder *Þorbjörn ferðalangr* i kap. 30: *Þorbjörn hét frændi hans ok var kallaðr ferðalangr. Hann var siglingamaðr* etc. (s. 113) och omtalas sedan där och i kap. 36 och 37 än med både egennamn och tillnamn, än med enbart egennamnet. Men i sistnämnda kapitel träder plötsligt tillnamnet i egennamnets ställe: *þá mælti Grettir: ”þat spái ek þér, Ferðalangr!” sagði hann* etc. (s. 141). Strax därefter (s. 142) kväder Grettir en strof i dróttkvætt, vari *Þorbjörn* likaså omtalas endast med sitt tillnamn:

Margr hefr beiþer borgar
benlinns saker minne
Ferðalangr! þót fenge
fjörtjón, en þú gǫrvar.

Heimskringla tillhandahåller liknande fall, då ett mera individualiserande tillnamn får ersätta det vanligare egennamnet. I Haraldz saga ins hárfagra berättas i kap. 27: *Siglði Einarr um haustit vestr um haf, en er hann kom til Orkneyja, þá lágu þar fyrir víkingar ii. skipum, Þórir tréskegg ok Kálfr skurfa* (s. 58). De båda tillnamnen *tréskegg* 'träskägg' och *skurfa* 'skorv' får företräda *Þórir* och *Kálfr* i de två versraderna efter deras fall i strid:

Þá gaf hann Tréskegg trollum,
Torf-Einarr drap Skurfu.

Ett exempel på att tillnamnet nästan helt kan överflygla egennamnet möter i Saga Óláfs konungs Tryggvasonar. I kap. 48 berättas: *Fór jarl [Hákon jarl] þá ok þræll hans með honum, er Karkr er nefndr* etc. (s. 140). Sammanlagt möter *Karkr*, som är ett tillnamn, hela 12 ggr i kap. 48–50, medan trälens egennamn förekommer endast en gång jämte tillnamnet i kap. 48: *Enn sofnar Þormóðr karkr qðru sinni ok lætr illa í svefni* etc. (s. 140). I Saga ins helga Óláfs konungs omtalas från kap. 117 *Uphaf sqgu Selsbana* till kap. 123 *Dráp Selsbana* en person med dopnamnet *Ásbjörn*. Hans tillnamn, orsakat av att han dräpte *Pórir selr*, även kallad *Selþórir*, meddelas först i kap. 120: *Hann var kallaðr Ásbjorn selsbani* (s. 297). I kap. 123 nämnes han omväxlande med egennamn och tillnamn eller enbart med egennamn: *Ásmundr spurði þat, at Ásbjörn selsbani hafði farit suðr í Vága-stefnu* etc., *Spurðu þeir þá af hljóði at um farar Ásbjarnar* etc., *at sjá hann Ásbjörn selsbana* (s. 301). Strax därefter omtalas han enbart med tillnamnet: *ok mælti Karli: ”þar sitr hann Selsbani við stýrit í blám kyrtli.”* Efter en ödesdiger replik: *Ásmundr svarar: ”ek skal fá honum rauðan kyrtil”* sker dråpet: *Síðan skaut hann Ásmundr at Ásbirni selsbana spjóti --- fell Ásbjörn dauðr frá stýrinu.* – Den norröna litteraturen har flera exempel på att ett individualiserande tillnamn fungerar som egennamn.

Uttrycket *göfugt dýr* i Fáfñismál 2 kunde mycket väl vara ett tillnamn med tanke på att det inte är helt ovanligt, att ett sådant utgöres av en ordgrupp. Norröna tillnamn bestående av ett adj. + ett subst. som *göfugt dýr* är:³² *gott smiör* ’gott smör’, som bars av *Gauti gott smiör* år 1220 enligt olika texter, *lítill skegla* ’liten fisktärna’, buret av *Bqðvarr lítill skegla*, var. *skeita*, i slutet av 1100-talet enligt *Sturlunga saga*, *lítill volva* ’liten vala, spåkvinna’, buret av *þorbiorg lítill volva* i slutet av 900-talet enligt *Hauksbók* och *Eiríks saga rauða*, *mikli munnr*, *muðr* ’stor mun’, buret av *Ólvir mikli munnr*, *mikli muðr* år 1135 i bl.a. *Heimskringla* resp. *Eirspennill*, *opinn síoðr* ’öppen pung’, som bars av *Einar opin síoþr*, död år 1166, i *Sturlunga saga* och *Biskupa sögur*, *rauðr munnr* ’röd mun’, buret av *Ion raudr munnr* (Bergen 1316) enligt ett fornnorskt diplom (DN I, 130), *ríkr maðr* ’rik man’, buret av *Geirardr ríkr madr*, en tysk köpman i Bergen år 1316 (DN I, 130), *smátt auga* ’litet öga’, buret av *Páll smátt auga*, död år 1184, i flera norröna texter, *svarti þurs* ’svarte turs’ enligt belägget *Hilldr d. Þrains svartu þurs*, *þvs* i *Landnámabók*.

Av andra ordgrupper som tillnamn kan nämnas t.ex. *illt eitt* ’bara ont’, som bars av *Aulvir illt eitt*, död år 1232, i flera språkkällor, bl.a.

Eirspennill, Codex Frisianus och Flateyjarbók, *ormr í auga* 'orm i öga', buret av *Sigvrðr ormr í auga* i ett flertal språkkällor, bl.a. Hauksbók, Landnámabók, Heimskringla, *ongt í briosti* 'trångt i bröstet', buret av *Ávaldr ongt í briosti* i Landnámabók. En annan tillnamnstyp består av ett adv. + ett subst., t.ex. *austan ár* 'öster om ån', *austan síor* 'öster om sjön', *undan fialli* 'undan fjället', *vestan ár* 'väster om ån', *vestan eið* 'väster om edet' eller av en prep. + ett subst., t.ex. *viðr sío* 'vid sjön'. – Även sådana tillnamn som de på *-bani*, t.ex. *Fáfñisbani*, *selsbani*, de på *-fóstri*, t.ex. *Aðalsteinsfóstri*, *Dofrafóstri*, och de på *-skáld*, t.ex. *Kolbrúnarskáld*, *skakkaskáld*, utgöres likaså av en ordgrupp bestående av ett namn av något slag i genitiv och ett substantiv.

Att Sigurd efter dråpet på Fafner, omtalat i prosaingressen till Fáfñismál, fick tillnamnet *Fáfñisbani* utesluter inte, att han haft ytterligare något tillnamn. I den norröna litteraturen finns det talrika för att inte säga en mångfald exempel på att en person haft mer än ett tillnamn, antingen så att tillnamnet växlat under livets gång, eller så att personen i fråga samtidigt haft olika tillnamn. Några klara exempel på dylika tillnamnsförhållanden i norrön tid må anföras.

Välbekant är *Haraldr hárfagri*, även kallad *lúfa* och *Dofra fóstri*, likaså *Guðrøðr hinn gofuglāti*, annars kallad *hinn mikillāti* och *veiðikonungr* men också *hinn sterki*, *Eysteinn hinn illi*, även kallad *hinn riki*, *hinn harðráði* och *hinn illráði*, *Hálfðan hinn mildi ok hinn matarilli*, *Elsungr jarl* med tillnamnen *hinn riki*, *hinn mikillāti*, *hinn skeggsíði* och *hinn gamli*, *Steinbjörn hinn sterki ok hinn stórhoggvi* med allitteration mellan både egennamnet och tillnamnen, *Herbrandr hinn vitri ok hinn víðfqrli* med allitteration mellan tillnamnen.

En person med tillnamn med vitt skilda betydelser är en viss norrman vid namn *Porkell* omkring år 900, som är omtalad i *Gísla saga Súrssonar*.³³ Om honom berättas: *Porkell hét maðr; hann var kallaðr skerauki; hann bjó í Súrnadal ok var hersir at nafnbót* (s. 1). Strax efteråt förekommer han med ett annat tillnamn: *Ari, sonr Porkels súrdæls* etc. och: *Hann kom um vetrinn til Porkels súrdæls* (s. 2) samt i en annan version av sagan³⁴ med ytterligare ett annat tillnamn: *hersir einn ríkr í Noregi, sá er Porkell hét, ok var kallaðr gullhjálmr, á Sunnhörðalandi, í Súrnadal* (s. 77). Denne *Porkell* har alltså tre tillnamn: *skerauki* 'skäröke' *súrdæll* 'surdaling' och *gullhjálmr* 'guldhjälms' med helt olika betydelser.

Tillnamnen kan också vara lätta variationer av varandra i fråga om

efterled eller/och betydelse som t.ex. *Ingólfr hinn fagri*, *hinn væni*, *Helga hin væna*, annars *hinn fagra*, *Pórir hinn auðgi* eller *hinn ríki*, *Eiríkr birkileggr*, annars *birkibeinn*, *Brennu-Kári*, även *Sviðu-Kári*, *Auðunn festargarmr*, även *festarhundr*, *Yngvildr fǫgrkinn*, även *rauðkinn*. – Också ett framförställt tillnamn kan växla. En viss *Hólmqngu-Bersi* på 900-talet får i Kormaks saga³⁵ även heta *Hólm-Bersi*, *Rassa-Bersi* och *Eyglu-Bersi*. Sagan förmäler (s. 30): *'fyrst vartu kallaðr Eyglu-Bersi, en þá Hólmqngu-Bersi, en nú máttu at sonnu heita Rassa-Bersi'* etc., vilket synes vittna om att tillnamnen avlöst varandra.

Med tanke på Sigurds tillnamn *Fáfnis bani* efter dråpet på Fafner kan det vara av intresse att undersöka, om någon av dem med ett tillnamn på *-bani* 'baneman' också burit något annat tillnamn. Detta visar sig ha varit fallet med tre bärare av dylika namn. *Qgmundr Eyþjófs bani* i *Qrvar Odds saga*³⁶ har även tillnamnet *flóki*. Sagan berättar (s. 126): *"Þat er mér jafnan í hug, at ek vilda finna Qgmund Eyþjófs bana, er Flóki er kallaðr qðru nafni"* och förklarar detta namn: *þvíat hann var þá bæði svartr ok blár, en hárit sítt ok svart, ok hekk flóki ofan fyrir augun, þat er topprinn skyldi heita, var hann þá kallaðr Qgmundr flóki*. – *Gunnarr Þiðranda bani*, som levde i början av 1000-talet och omtalas i bl.a. *Laxdœla saga*, har i *Droplaugarsona saga* tillnamnet *austmaðr*, jfr belägget *firir Gunnari austmanni* (dat.).³⁷

Helgi Hundings bani är välbekant från de två eddadikterna om honom. Tillnamnet *Hundings bani* är belagt på två ställen, nämligen i versraderna:

HH I, 53:5–8	Ey var Helgi, fyrstr í fólki,	Hundings bani, þar er firar þorðoz,
--------------	----------------------------------	--

och i prosaraderna efter HH II, strof 4: *Hann [Helgi] feldi Hunding konung ok var síðan kallaðr Helgi Hundingsbani*, och därutöver i *Flateyjarbók* och *Norna-Gests þátr*. I den sistnämnda källan läses: *Helgi, er Hundingsbani var kallaðr, var Sigmundar son ok bróðir Sigurðar, er síðan var Fáfnisbani kallaðr*.³⁸ Enligt denna framställning skulle de två bröderna Helge och Sigurd till åminnelse av sina främsta bedrifter ha burit liknande tillnamn: *Hundingsbani* och *Fáfnisbani*. Men dessförinnan har Helge enligt den första eddadikten om honom haft ett annat tillnamn – även det en ordgrupp –: *inn hugom stóri*:

HH I, 1:5–8	þá hafði Helga, Borghildr borit	inn hugomstóra, í Brálundi.
-------------	------------------------------------	--------------------------------

En naturlig fråga är, om måhända även Sigurd – i likhet med Helge – har burit ett tidigare tillnamn, som har kommit i skymundan av det senare *Fáfñisbani*.

Lite närmare kännedom om norröna språkkällor visar, att så varit fallet. I Skaldskaparmál i Snorres Edda möter enligt det handskriftsfragment som nu har signaturen AM 748, II, 4°, tidigare 1 eß, två belägg på det: *þar fæddiz upp Svanhildr, dóttir Sigurðar sveins, hon var allra kvenna fegrst*³⁹ och i samma avsnitt: *Eptir Sigurð svein lifði dóttir er Áslaug hét, er fædd var at Heimis í Hlymdqlum* etc.⁴⁰ Sigurd har således också burit tillnamnet *sveinn*. Talrika belägg på det möter i Saga Diðriks konungs af Bern,⁴¹ av vilka ett par må anföras: *Oc nu gengr Sigurðr sveinn til tals við Brynilldi* etc. (Cap. 227, s. 209) och: *þa tegr Gunnarr konungr skiolld gullbvenn oc hialm er att hafðe Sigurðr sveinn* (Cap. 357, s. 307). Vidare möter två sena belägg i *Skíðarima*,⁴² båda i slutrim. Första raden i strof 85 lyder: *Yzt við gátt er Sigurður sveinn* (rim: *einn*) och första raden i strof 179: *Til orða tók þá Sigurður sveinn* (rim: *einn*). – När man väl blivit uppmärksam på att Sigurd burit detta tillnamn, innan han blev känd som *Fáfñis bani*, ligger det nära till hands att leka med tanken att diktaren avsiktligt låter Fafner anspe-
la på det i den trefaldiga vokativen i strofingressen:

Sveinn! ok sveinn!   hveriom ertu, sveinn, um borinn?

Att *Sigurðr Fáfñisbani* i likhet med *Qgmundr Eyþjófsbani*, *Gunnarr Þiðrandabani* och *Helgi Hundingsbani* haft ytterligare ett tillnamn är således ett faktum. Men frågan är, om *gofugt dýr* kan uppfattas som ett dyliskt, och vad slags namnkaraktär detta uttryck har haft.

Mellan ett tillnamn och ett epitheton ornans är gränsen oklar. *Fáfñis bani* förtecknas av Lind⁴³ som ett tillnamn, medan *bani Fáfñis* med annan ordställning i versparet:

þá er bani Fáfñis   borg um þátti

i Oddrúnargrátr 17:7–8 av Gering⁴⁴ anføres bland Sigurds epitheta. Där finner man också uttrycket *Gothorms bani*, som Høgne brukar, då han för Gudrun omtalar Sigurds sorgliga död i andra helmingen av strof 7 i Guðrúnarkviða II:

’Liggr of hoggvinn   fyr handan ver
Gothorms bani,   of gefinn úlfom.’

Det saknas hos E. H. Lind, där *Gothorms bani* i likhet med *Fáfñis bani*

och *sveinn* kunde ha förtecknats som ännu ett tillnamn på Sigurd.

Av Sigurds epitheta ornantia möter flera i eddadikter som Grípisspá (Grp), Brot (Br) och Sigurðarkviða in skamma (Sg.): *inn ítri qðlingr* Grp. 23:3–4, *naddéls boði* Grp. 23:7, *þjóðar þengill* Grp. 41:7, *hers oddviti* Grp. 52:2, *horsker halr* Br. 4:7, *seggia dróttinn* Br. 6:6, *frøkn gramr* Br. 10:7, *hergløtuðr* Br. 18:4, *bergjarn* Sg. 22:1, *Freys vinr* Sg. 24:7, *rammhugaðr* Sg. 25:3 och med geografisk hänsyftning: *seggr inn suðræni* Sg. 4:1, *húnskr konungr* Sg. 4:7, *konungr inn húnski* Sg. 8:9, *sá inn húnski herbaldr* Sg. 18:5–6, *inn húnski* Sg. 66:5; sistnämnda uttryck finns också i Atlamál 100:1. Andra av Sigurds epitheta är: *seggr inn snarráði* och *Yngva konr* i Regismál 13:2 resp. 14:2, *spillir bauga* i Fáfnismál 32:6, *brynþings apaldr* och *hvassa vápna hlynnr* i Sigrdrífumál 5:2 resp. 20:3, *gullmiðlandi* och *víkingr Dana* i Helreið Brynhildar 11:2 resp. 11:7, *fólkom grimmr* i Hyndlolióð 25:9. Ur fragment av hjálteidikt i Völsunga saga har Gering⁴⁴ som epitheta dessutom tagit med *lofgjárn*, *holhvinnr lofða* och *gunnar fúss*. – Men uttrycket *gofugt dýr* i Fáfnismál 2 återfinns inte i hans förteckning.

Orden i *gofugt dýr* bereder inga svårigheter – ordagrant är uttrycket att återge med ’stättligt djur’, jfr ’stattliches Tier’ (Gering), ’härligt djur’ (Brate). Adj. fvn. *gofugr* är inte något vanligt ord i eddadikterna. I betydelsen ’stattlich’ upptages det av Gering i Vollständiges Wörterbuch ytterligare i endast två fall, nämligen i uttrycket *gofukt lið Gylfa* i strof 49 av Helgakviða Hundingsbana I och i superlativum *gofgastan* (ack. sg.) om just Sigurd i slutmeningen av prosastycket Frá dauða Sinfjötla: *Sigurðr var þá allra framarstr, ok hann kalla allir menn í fornfræðom um alla menn fram ok gofgastan herkonunga*. Subst. *dýr*, n. brukas i betydelsen ’djur’ i allmänhet, men i Gering–Sijmons’ Eddakommentar framhålles på tal om *gofugt dýr*, att *dýr* ’bezeichnet öfter im engeren sinne eine species der geweihtragenden wiederkäuer (hirsch oder reh) – vgl. *dýrkalfr* ’junger hirsch’ HH II 37³ – und so wird man hier vielleicht übersetzen dürfen: ’ich heisse der stattliche hirsch’.⁴⁵ Det påpekas, att Gudrun jämför sin dödade make med en hjort i Guðrúnarkviða II, strof 2:

Svá var Sigurðr	of sonom Giúka,
sem væri gröenn laukr	ór grasi vaxinn,
eða hiqrtr hábeinn	um hvössom dýrom,
eða gull glóðrautt	af grá silfri.

En liknande jämförelse göres i fråga om Helge med en *dýrkálfr* 'hjortkalv' i Helgakviða Hundingsbana II, strof 38:

'Svá bar Helgi	af hildingom
sem ítrskapaðr	askr af þyrni,
eða sá dýrkálfr	döggo slunginn,
er øfri ferr	øllom dýrom,
ok horn glóa	vid himinn siálfan!

Bildspråket i de två stroferna präglas av parallellism och variation. Sigurd liknas i förhållande till Gjukes söner vid en grön lök vuxen ur gräset, vid en hög bent hjort mot *hvøssom* djur, vid glödrött guld mot grått silver, Helge i förhållande till hövdingar vid en ädelformad ask mot törne eller vid en daggstänkt hjortkalv, som bär huvudet över alla djur, och vars horn glänsar mot själva himlen. – Andreas Heusler ansåg, att Sigurd kallar sig *gofugt dýr* 'edles Wild' "(nach der säugenden Hindin?)" , att detta uttryck "möglicherweise" anspelar "auf die säugende Hindin" med hänvisning till Piðriks saga af Bern.⁴⁶

Om namnfrasen *Gofugt dýr ek heiti*, "Ståtligt djur jag heter" är att tyda som ett bestämt djur, är *hiqrtr* 'hjort' det som ligger närmast till. Med tanke på att det i så fall kan leda fram till ett tillnamn är det av intresse att undersöka, om och i vilken utsträckning detta djurnamn förekommer som tillnamn i norrön litteratur.

E. H. Lind förtecknar fyra personer: tre män och en kvinna med tillnamnet *hiqrtr* 'hjort'.⁴⁷ De är: *Sigurðr hiqrtr*, konung på Ringerike på Halvdan svartes tid, *Pórir hiqrtr* i slutet av 900-talet, *Gertorn hiortt* på 1400-talet och en viss *Póra* i Ragnars saga loðbrókar, som i vers kallas *Póra hiqrtr* men i prosa – med ett sammansatt tillnamn – *Póra borgarhiqrtr*. Av dessa erbjuder nämnde *Gertorn hiortt* i ett norskt diplom, DN VI 520 (1445), som enligt Lind tycks vara svensk, inte något intresse i detta sammanhang. Det gör inte heller *Pórir hiqrtr*, omtalad i ett flertal norröna textkällor, bortsett från en passus i Saga Óláfs konungs Tryggvasonar i Heimskringla, som rör tillnamnet och dess användning. I kap. 78, *Fall Póris hjartar* berättas: *Hann [Óláfr konungr] sá, hvar Pórir hiqrtr hljóp, hann var allra manna fóthvatastr. Konungr rann eptir honum ok fylgði honum Vígi, hundr hans. Pá mælti konungr: "Vigi, tak hjortinn"* (s. 158 f.).

Eftersom det finns exempel på att tillnamn kan nedärvas, är det där-
emot anledning att se lite närmare på *Sigurðr hjqrtr* på Halvdan svartes
tid och på *Póra (borgar)hjqrtr* i *Völsunga saga*. I *Saga Hálfðanar* svarta
i *Heimskringla* berättas i början av kap. 5, *Hálfðan konungr fekk
Ragnhildar om Sigurðr hjqrtr*, konungr á Hringaríki. Om hans släkt-
skapsförhållanden upplyses: *faðir hans var Helgi inn hvassi, en móðir
hans Áslaug, dóttir Sigurðar orms-í-auga Ragnars sonar loðbrókar*,
strax därefter: *Hann átti ii. börn; Ragnhildr hét dóttir hans* (s. 38) och
i slutet av kapitlet: *ok at þeiri veizlu fekk Hálfðan [svarti] Ragnhildar,
ok var hon síðan rík drótning*. I kap. 7, *Draumr Hálfðanar* meddelas:
Ragnhildr drótning ól son; var sá vatni ausinn ok nefndr Haraldr (s.
40), senare känd under tillnamnet *hinn hárfagri*. *Sigurðr hjqrtr* hade
fått namn efter sin morfar *Sigurðr ormr í auga*, liksom hans moder
Áslaug hade fått sitt namn efter sin farmor *Áslaug*, som var dotter till
Sigurðr Fáfnisbani. Om *gofugt dýr*, som nämnde *Sigurðr* påstår sig
heta, är att uppfatta som 'ståtligt djur = hjort', kan man konstatera, att
det enligt föreliggande släktskapsupplysningar återkommer, då hans
dottersons dotterson bär såväl hans egennamn som hans supponerade
tillnamn: *Sigurðr hjqrtr*.

Angående *Póra borgarhjqrtr*, alias *hjqrtr*, hustru till *Ragnarr loð-
brók*, som blev fader till *Sigurðr ormr í auga* och morfarsfar till *Sigurðr
hjqrtr*, är det av intresse att taga del av förklaringen till hennes till-
namn. Det berättas i *Ragnars saga loðbrókar*, kap. 2: *Þat var hennar
kenningarnafn, at hun var kaullut borgarhiortr, fyrir því at sva bar
hun af aullum konum at feğurd sem hiortr af odrum dýrum*.⁴⁸ Oavsett
om dessa släktuppgifter har något att ge, när det gäller att tyda namn-
frasen *gofugt dýr*, får man en god bakgrund för tillkomsten av det
norröna tillnamnet *hjqrtr* 'hjort'.

Vid de olika försöken att komma underfund med vad för slags
namnkaraktär uttrycket *gofugt dýr* har synes en faktor inte ha beaktats
tillräckligt. Prosan efter första strofen av *Fáfnismál*: *Sigurðr dulði
nafns síns* med åtföljande motivering torde vittna om att uttrycket är
av tillfällig natur och att det är fråga om ett s.k. fingerat namn.

Man erinrar sig situationen i *Hárbarzlióð*. Tor frågar i första vers-
paret:

'Hverr er sá sveinn sveina, er stendr fyr sundit handan?'

Och färjkarlen svarar med en motfråga i följande verspar:

'Hverr er sá karl karla, er kallar um váginn?'

I strof 8 uppmanar färljarlen Tor att säga vad han heter, om han vill komma över sundet:

’segðu til nafns þíns, ef þú vill um sundit fara!’

Tor förklarar sig beredd att säga sitt namn, vilket han också gör efter att först ha talat om sin faders, sin broders och sin sons namn, och frågar sedan, vad färljarlen heter. Denne svarar i versparet i strof 10 med ett något kufiskt namn:

’Hárbarðr ek heiti, hylk um nafn sialdan.’

Detta föranleder en ny fråga av Tor i följande verspar:

’Hvat skaltu of nafn hylia, nema þú sakar eigir?’

Färljarlen är ingen annan än Oden, och *Hárbarðr* är ett av många Odensheiti; man finner åtskilliga sådana i Grímnismál 46–50 jämte upplysningen i strof 48:5–7:

eino nafni hétomk aldregi,
síz ek með fólkum fór.

Hárbarðr ’gråskägg’, som möter även i Grm. 49: *Hárbarðr með goðom* och i þulor, är, upplyser Hjalmar Falk, ”det opdiktede navn hvormed Oden kaller sig ved møtet med Tor i eddakvadet *Hárbarðs-ljóð*.”⁴⁹ – Uttrycken *hylk um nafn* i Hrbl. 10 och *of nafn hylia* i Hrbl. 11 påminner i hög grad om uttrycket *dulði nafns síns* i prosan före Fm. 2.

I Fóstbræðra saga möter goda exempel på fingerade namn, av vilka ett må anföras med kontext. Det berättas: *Pormóðr gengr eptir henni til stufu ok sez utarlíga á úæðra bekk. Sigríðr tók til orða, ok mælti: ”Hverr kom þar?” Hann svarar: ”Ósvífr heiti ek”. Sigríðr mælti: ”Svá er hverr sem heitir. Vill Úsvífr vera hér í nótt?” Hann svarar – kvez þat vilja. Um myrgininn kom Sigríðr at máli við hann, ok spurði, hvernveg af stæðiz um ferðir hans. Pormóðr mælti: ”Satt var þat, at ek nefndumz Ósvífr í ger”. Hún svarar: ”Kenna þóttumz ek þik, þó at ek hefði ekki fyrri sët þig, at þú ert Pormóðr kolbrúnarskáld”. Hann svarar: ”Ekki gerir at dylja; því at rétt kenndan hefir þú manninn.”⁵⁰ – Där brukas t.o.m. samma verb *dylja* som i Fáfnismál *dulði*.*

I belysning av det föregående torde uttrycket *gofugt dýr* ’ståtligt djur’ i namnfrasen *gofugt dýr ek heiti* i Fáfnismál 2, oavsett om det skall förstås som en omskrivning eller inte för *hjqtr* ’hjort’, böra upp-

fattas inte som ett egentligt tillnamn eller som ett epitheton ornans utan snarast som ett fingerat namn byggt på en jämförelse av karakteriserande innebörd.

Noter

- 1 Håndskriftet Nr. 2365, 4to gl. kgl. Samling ... (Codex regius af den ældre Edda) ... udg. ved Ludv. F. A. Wimmer og Finnur Jónsson. Kbhvn 1891; s. 59, jfr s. 156.
- 2 *Norræn Fornkvæði*. Islandsk Samling af folkelige Oldtidsdigte om Nordens Guder og Heroer etc. udg. af Sophus Bugge. Chra 1867; s. 219.
- 3 M. Olsen, *Gøfugt dýr*. (Fáfnismál 2), i: ANF, bd 67 (1952), s. 30, not 1.
- 4 Håndskriftet Nr. 2365, 4to ..., s. 156.
- 5 A. a., s. XXV.
- 6 Citat ur Eddan i regel enligt ed. Neckel³ (1936).
- 7 Håndskriftet Nr. 2365, 4to ..., s. 156 resp. s. 101.
- 8 A. a., s. 156 resp. s. 108.
- 9 G. Lindblad, *Studier i Codex regius av äldre Eddan*. Lund 1954; s. 203 ff.
- 10 Håndskriftet Nr. 2365, 4to ..., s. 114.
- 11 Ed. Jón Helgason (1952) och ed. Neckel-Kuhn (1962) har inte tagit med dikten.
- 12 *Norræn Fornkvæði*, s. 445 f.
- 13 E. Noreen, Einige Bemerkungen über den Ursprung des Stabreims in der altgermanischen Dichtung, i: *Festschrift Friedrich Kluge zum 70. Geburtstage am 21. Juni 1926*. Tübingen 1926; s. 97, jfr s. 94 med hänvisning till G. Neckel, *Beiträge zur Eddaforschung*. Dortmund 1908; s. 485, not 1.
- 14 Jfr E. Salberger, *Östgötska runstudier* (Scripta Runica. 1). Gbg 1980; s. 21 f.
- 15 *Die Edda*. Eine sammlung altnordischer Götter- und Heldenlieder. Zürich 1859; s. 368.
- 16 *Norrøne Skrifter af sagnhistorisk Indhold*, 1–3, udg. af Sophus Bugge. Chra 1864–73; s. 120.
- 17 *Sæmundar-Edda – Eddukvæði*. Finnur Jónsson bjó til prentunar. Rvík 1905; s. 507.
- 18 A. Heusler, *Altnordische Dichtung und Prosa von Jung Sigurd*, i: *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl. Jahrg. 1919*. Berlin 1919; s. 168.
- 19 A. Heusler, *Art. Sigfrid*, i: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde ...* hrsg. von Johs. Hoops. Bd IV. Strassburg 1919, s. 173.
- 20 A. Kjær, *Zu Fáfnismál Str. 2*, i: *Festschrift Eugen Mogk zum 70. Geburtstag* 19. Juli 1924. Halle 1924; s. 54–60.
- 21 A. Kjær, a. a., s. 55.
- 22 H. Gering, *Kommentar zu den Liedern der Edda ...* hrsg. von B. Sijmons. I–II. Halle 1927–31; II, s. 186.
- 23 F. Jónsson, *De gamle eddadigte udgivne og tolkede*. Kbhvn 1932; s. 239.
- 24 M. Olsen, *Gøfugt dýr*. (Fáfnismál 2), s. 31.
- 25 A. a., s. 32.

- 26 A. a., s. 32 f.
- 27 Snorri Sturluson, Heimskringla, Norégs konunga sögur udg. af Finnur Jónsson. Nyt uforandret Optryk. Kbhvn 1936; s. 656 f.
- 28 Citeras enligt Egils saga Skallagrímssonar etc. hrsg. von Finnur Jónsson. Halle 1894. (Altnord. Saga-Bibliothek. Heft 3).
- 29 Citeras enligt Laxdœla saga hrsg. von Kr. Kålund. Halle 1896. (Altnord. Saga-Bibliothek. Heft 4).
- 30 Citeras enligt Eyrbyggja saga hrsg. von Hugo Gering. Halle 1897. (Altnord. Saga-Bibliothek. Heft 6).
- 31 Citeras enligt Grettis saga Ásmundarsonar hrsg. von R. C. Boer. Halle 1900. (Altnord. Saga-Bibliothek. Heft 8).
- 32 E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden. Upps. 1920–21; jfr F. Jónsson, Tilnavne i den islandske oldlitteratur, i: Aarb. f. nord. Oldkynd. og Historie. Aarg. 1907.
- 33 Gísla saga Súrssonar hrsg. von Finnur Jónsson. Halle 1903. (Altnord. Saga-Bibliothek. Heft 10).
- 34 Tvær Sögur af Gísla Súrssyni udg. ... ved Konrad Gislason. Kbhvn 1849. (Nordiske Oldskrifter. VIII).
- 35 Kormaks saga hrsg. von Th. Möbius. Halle 1886.
- 36 Qrvar Odds saga hrsg. von R. C. Boer. Leiden 1888.
- 37 Austfirðinga sögur udg. ... ved Jakob Jakobsen. Kbhvn 1902–03; s. 173.
- 38 Norrøne Skrifter af sagnhistorisk Indhold, 1–3, udg. af Sophus Bugge. Chra 1864–73; s. 58.
- 39 Snorri Sturluson, Edda ... utg. av Anne Holtmark og Jón Helgason. Kbhvn 1950; s. 100.
- 40 A. a., s. 101.
- 41 Þiðriks saga af Bern udg. ... ved Henrik Bertelsen. I–II. Kbhvn 1905–11.
- 42 Rímnasafn. Samling af de ældste islandske rimer udg. ... ved Finnur Jónsson. I. Kbhvn 1905–12; s. 23 resp. s. 37.
- 43 E. H. Lind, a. a., sp. 75.
- 44 H. Gering, Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda. Halle 1903; sp. 1350.
- 45 H. Gering, Kommentar zu den Liedern der Edda ... hrsg. von B. Sijmons. I–II. Halle 1927–31; II, s. 186.
- 46 Se not 18 och 19.
- 47 E. H. Lind, a. a., sp. 148.
- 48 Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar udg. ... ved Magnus Olsen. Kbhvn 1906–08; s. 116.
- 49 Hj. Falk, Odensheite. (Videnskapselsk. Skrifter. II. Hist.-filos. Kl. 1924. No. 10). Kra 1924; s. 16.
- 50 Fóstbræðra Saga udg. ... af Konrad Gislason. Förste Hefte. Kbhvn 1852; s. 101.

C. A. Agardh, akvarell 1823 av den produktive porträttören L. H. Roos af Hjelmsäter. Agardh var då sedan 1812 etablerad som professor i Lund i botanik och praktisk ekonomi. Men något ungdomsporträtt närmare i tiden för hans här återgivna reseanteckningar från 1810 synes icke existera. (Tillhör Lunds universitetsbibliotek)

Gösta von Schoultz

C. A. Agardhs ungdomsresa till Danmark, Tyskland och Polen 1810

Inledning

När Carl Adolph Agardh gjorde sin första egentliga utlandsresa år 1810 var han bara 25 år och målet var det von Engeströmska godset Jankowice i Polen. Detta har sin förklaring i att han sedan 1807 varit anställd som informator hos Lars von Engeström, som efter lång verksamhet som diplomat i bl.a. Berlin och Warszawa vid denna tid var minister i disponibilitet och slagit sig ned i Lund. Men efter statsvälvningen 1809 kallades han av de nya makthavarna till posten som utrikesstatsminister och blev året därpå tillika kansler för Lunds universitet. För Agardh fick detta givetvis stor betydelse, och von Engeström blev intill sin död 1826 en välvillig vän och ett stöd i hans fortsatta verksamhet. Som informator fick han också följa familjen på resor både i Sverige 1809 och nu till utlandet ett år senare.

Sina upplevelser under dessa år har Agardh nedtecknat i två dagböcker. Den ena, kallad "Journal", sträcker sig från den 20 april 1807 till den 26 februari 1810 och är en dagbok av vanligt slag, låt vara med stora luckor och fylld av kompendieartade anteckningar, främst kring de otaliga böcker som den unge Agardh slukade. Den andra, "Autopsia", är på titelbladet daterad "Stockholm Oktober 1809" men dess skrivning pågick ännu under år 1811. Den är ett slags parallell till dagboken men systematiskt uppställd efter följande kapitelrubriker: "Böcker, Spektakel, Concerter, Personer, Märkvärdigheter, Anecdoter hörande till vår tids historia, Idéer, Resor". Till en del bygger dessa kapitel på Journalen, då samma uppgifter och till och med vissa formuleringar kan återkomma i båda.

Det hade varit naturligt att finna anteckningar om Agardhs utlandsresa i dagboken – Journalen, men den hade han tydligen inte med sig,

då den är avslutad strax innan han for ut i mars 1810. Autopsian med sina många uppgifter bl.a. om böcker och personer tycks däremot som stöd för minnet ha åtföljt honom av den växlande handstilen att döma. Det är också förklaringen till att resekapitlet fått sin dagboksform med komprimerade notiser. Även de övriga, tidigare skrivna kapitlen har kompletterats med uppgifter om personer och möten under resan liksom om hans många teaterbesök m.m.

Autopsian utgörs av en inbunden volym om drygt 150 foliosidor, varvid dock en stor del är blanka. Utlandsresan upptar sidorna 97–119 och, med ett hopp för tio sidor med växtförteckningar, också sidan 129, där den abrupt upphör strax innan framkomsten till Jankowice för att på ett par sidor därefter följas av några korta anteckningar om resor till Köpenhamn och Kullaberg ett år senare, 1811. En skildring av slottet i Polen och livet där hade givetvis varit av intresse, särskilt som von Engeström i sina "Minnen" ej ger några nämnvärda upplysningar.

Agardh anger inte exakt datum för avresan från Stockholm, där han då bodde fortfarande som informator i den von Engeströmska familjen. Men av de följande anteckningarna att döma bör det ha varit den 5 mars 1810 eller dagarna däromkring. Man for den vanliga vägen söderut över Norrköping, Linköping, Jönköping, Helsingborg till Köpenhamn, som blev resans första egentliga mål och där man stannade några dagar. Han beser sedvanliga sevärdheter i staden, som efter engelsmännens förödande bombardemang 1807 nu börjat resa sig. Han blev också introducerad i den märkliga kulturmiljön i Bakkehuset, där Knud och Kamma Rahbek residerade och ofta samlade tidens kända litteratörer och andra med Oehlenschläger i spetsen till sina berömda sammankomster. Resan gick vidare till Hamburg och Berlin med talrika möten med framstående naturforskare och andra lärde vid det nygrundade Berlins universitet, bl.a. filosofen Fichte. Han roade sig också med teaterbesök och baler och följde en ballonguppstigning m.m. Efter ett par veckor for han vidare till sitt slutmål i Polen, men tyvärr avbryts som nämnts skildringen strax innan han kommit fram till Jankowice, liksom det inte heller ges någon upplysning om hur han tog sig tillbaka till Sverige, där han snart åter var verksam i Lund. Ett par år därefter, 1812, blev han ju utnämnd till innehavare av en nyinrättad tjänst som professor i botanik och praktisk ekonomi, som ämnet då formulerades.

Den unge Agardhs reseanteckningar är i sin dagboksform naturligt

nog tämligen kortfattade, men det är förvånande vad mycket han hann att bese och hur många framstående personer han fick tillfälle att umgås med. Hans vetenskapliga produktion bestod ju ännu vid sidan av magisteravhandlingen 1805 kring botanisk systematik, enligt tidens sed skriven av hans lärare A. J. Retzius men försvarad av honom, blott av ett par smärre skrifter i botanik och matematik (samt en fransk grammatik!), knappast något tungt bagage, men som vanligt vid denna tid betydde säkerligen goda rekommendationsbrev från kända svenskar och andra under vägen mycket. Omdömena om hans person vid denna tid är också genomgående på sitt sätt positiva: ”Redan som student var Agardh utmärkt bland den öfriga ungdomen för stadga i uppförandet, allvar i lynnet och en inom sin samhällsklass högst ovanlig belevfvenhet. Han deltog föga eller intet i den öfriga ungdomens nöjen och tidsfördrif, däremot visste han att draga nytta af umgänget med de utmärktaste bland universitetets dåvarande professorer, bland hvilka må nämnas Norberg, Retzius, Munthe, Tegman, Fremling m.fl. Han talade föga, hörde heldre de gamle vise tala, men förstod väl att bringa viktiga ämnen till tals.” (ur Anders Retzius minnesord över honom). Något av en streber, måhända, men det gav utdelning. Samtidigt bör man ju ha i åtanke att man levde i en begränsad värld, där vid sidan av brev och skrifter den personliga kontakten stod för en stor del av nya rön och idéer. Man hade tid och lust att hårbärgera även smärre brevdovor från främmande orter. Agardh hade redan börjat ägna sig åt sitt eget studieområde, algforskningen, och han hade sålunda ofta konkreta ärenden till framstående specialister på kryptogamer som t.ex. A. W. Roth och Mertens i Bremen, Flörke och Willdenow i Berlin m.fl. Med en del av dessa bytte han växter och höll brevkontakt längre fram såsom hans bevarade herbarier och korrespondens, nu i Lunds botaniska institution och dess universitetsbibliotek, belyser.

Agardh reste ut i en för Europa mycket orolig tid. Napoleon dominerade flertalet av dess riken ännu 1810, och genom kontinentalblockaden sökte han kuva sin huvudfiende England. Dess verkningar fick inte minst alla resande känna av, och Agardh klagar över den intensiva jakten på brev och försändelser av engelskt ursprung. Inte minst i Danmark, där engelsmännen 1807 förstört Köpenhamn och lagt beslag på den stora danska flottan, var det sträng kontroll, och likaså i Hamburg, som sedan 1806 var besatt av fransmännen för att senare på året 1810 helt införlivas som en provins i det franska riket. Gränsen för detta löpte nu strax norr om staden, medan Altona allde-

les intill förblev danskt, beläget i förutvarande hertigdömet Slesvig-Holsten. Sverige, som tidigare genom Gustav IV Adolf slutit upp på Englands sida, var under den nya regimen efter 1809 och efter frederna med Danmark den 10 december 1809 och efter frederna med Danmark den 10 december 1809 och med Frankrike den 6 januari 1810 formellt neutralt (men fortfarande underkastat kontinentalblockaden), vilket kanske för Agardhs del gjorde resan något lättare. Och när Sverige i juni 1810 tvingades att bryta de diplomatiska förbindelserna med England, och ytterligare komplikationer för de resande uppstod, torde Agardh redan varit hemma igen.

Vid läsningen av hans anteckningar från resan slås man av den oberördhet han visar inför de världshistoriska händelserna runtomkring honom. Liksom att han i sin dagbok, *Journalen*, för t.ex. 1807 blott noterar den engelska flottans belägring av Köpenhamn och då närmast som en estetisk upplevelse med alla seglen glänsande i kvällssolen, men inte ens nämner det förödande bombardemanget en vecka senare, gör han inte eller skriver i varje fall inte heller nu ned några reflexioner om vad han ser och erfar av dramatiken under 1810 års resa. Detta är underligt, inte minst med tanke på hans vänskap med Tegnér och den beundran för Napoleon som präglade denne och många i hans krets i Lund. Hörde han kanske ännu till de ”politiskt oskyldiga”, för att travestera ett uttryck av Ingemar Hedenius? Möjligen kan det bero på en viss koncilians och försiktighet, som synes ha präglat hans ungdom – Retzius ovan citerade karakteristik antyder ju detta – även om denna väl knappast hade behövt sträcka sig också till personliga anteckningar i dagboksform.

Vid utgivningen har originalets stavning behållits med endast smärre korrigeringar och upplösning av vissa förklaringar. Sidhänvisningarna längst ute i marginalen hänvisar till originalets paginering. Kommentarer har gjorts tämligen omfattande, även om biografiska data om de många nämnda personerna kunnat göras fylligare liksom också notiserna om byggnadsverk och diverse företeelser som Agardh berör. Anteckningarna utgör ju vid sidan av deras personhistoriska värde också en kulturhistorisk källa av intresse. Vid behandlingen av de många uppgifterna om växter och botanister tackar jag för granskning av manuskriptet i dess helhet av docent Ove Alborn vid Botaniska institutionen i Lund, där både Carl Adolphs och sonen Jacob Georg Agardhs herbarier förvaras. Han har också gjort värdefulla påpekanden i övrigt. Likaså har docent J. Nalepa vid Slaviska institutionen

lämnat nyttiga upplysningar till avsnittet om Agardhs resa genom Polen. De i detta anförda uppgifterna om munkar och kloster har förklarats av docent Per Beskow och fil.dr Per Ekström på universitetsbiblioteket liksom vissa kommentarer till de folkloristiska inslagen gjorts av professor N.-A. Bringéus. På samma sätt har professorerna Yngve Öhman och Gunnar Larsson-Leander belyst en del oklarheter i fråga om astronomiska notiser och docent Hugo Andersson om entomologiska sådana i manuskriptet. Bibliotekarie Anna-Lena Holm vid Musikaliska akademien har kommenterat en del av de namn Agardh nämner i samband med sina talrika besök på operor och teatrar i olika städer under resan.

Agardhs Journal och Autopsia har inte varit helt okända. Vid sin levnadsteckning över honom i "Anteckningar om bortgångna samtida" 1859 har C. A. Adlersparre, "Albano", på Gustafsviks herrgård invid Kristinehamn haft dem framför sig. Som nära vän till Agardh var det lätt för honom att få låna dem, och han pläderar till och med för deras utgivning i tryck. Sedan har de genom Frödingsläkten hamnat i Värmlands musei arkiv, och då utnyttjats senast av Bengt Wallerius i hans bok "Carl Adolph Agardh – romantikern och politikern", vilken 1975 framlades som doktorsavhandling i lärdomshistoria vid Göteborgs universitet. Dessförinnan hade Gunnar Eriksson noterat dem i sin motsvarande avhandling "Elias Fries och den romantiska biologin" 1962 samt i den översiktliga boken "Romantikens världsbild" 1969, vilken har ett särskilt kapitel om Agardh, som ju var lärare till Fries. Men anteckningarnas fulla värde också som kulturhistorisk källa har väl i dessa sammanhang knappast kommit till sin rätt. Båda volymerna har därför med särskild hänsyn härtill behandlats i en uppsats av förf. i *Wermlandica* 1985, en årsbok för de värmländska arkiven. Indirekt berörs de också av Wallerius i hans bidrag till den minnesbok "Carl Adolph Agardh 1785–1859", som gavs ut av Akademiska föreningen i Lund i samband med firandet av 200-årsminnet 1985 av hans födelse.

Planer finns att också ge ut motsvarande anteckningar ur Agardhs Journal om hans resa 1809 från Stockholm genom Uppland till Dalarna med Falun och dess gruva som mål. Däremot torde Adlersparres önskan att trycka dagboken och Autopsian mer eller mindre i dess helhet numera vara orealistisk med hänsyn till kostnaderna i förhållande till värdet. För verkligt intresserade är de ju lättillgängliga som lån och inte mer svårlästa än andra samtida anteckningar. För möjligheten att

publicera föreliggande utdrag i Vetenskapssocietetens årsbok 1986 tackas särskilt dess sekreterare, förste bibliotekarien vid universitetsbiblioteket Anders Grönvall.

Lund i augusti 1986

Gösta von Schoultz

Ur C. A. Agardhs Autopsia, sid. 97–129, resan Stockholm–Köpenhamn–Hamburg–Berlin– Polen

- 97 1810. *Resa från Stockholm till Helsingborg*. Från Stockh[olm] den [?] Mars, ankomst till Helsingborg.¹

SöderTelje. Kanalgräfnings emellan Mälaren och Saltsjön.² *Nyköping* wacker stad. *Norrköping*, besågs altartaflerne af Hörberg i alla tre kyrkorne, hwaraf den i Tyska wackrast.³ *Linköping*, besågs Gymnasium. *Biblioteket* innehåller mycket handskrifter, godt i matematiska wetenskaperne. *Landsförs[amlingens] kyrka*, wacker med två altartafler af Hörberg. *Källarsalen* målad af Hörberg, föreställande krogscener och carriacaturer samt nationalmålningar eller porträtter af en kines, Turk, neger etc. Beställde der genom Cadéen en tafla af Hörberg för 20 Rdr. *Skeninge*, liten stad. *Wadstena*, ej obetydlig, nästan som Linköping. – *Acharius*.⁴ – *Krigsmanshuset* fordom kloster, 2 rum bibehållna i deras gamla skick, en nunne-cell utan fönster blott med en smal öfning i muren som insläppte dager, och Sta Birgittas rum med alfrescomålningar, hwaribland St Britas porträt, enligt hwilket hon warit wacker.⁵ – Gammalt slott der Prins Magnus bott.⁶ Åskan slog ner der i fjor i Now[ember] månad. – *Alwastra klosters ruiner* emellan Wadstena och Grenna ej imponerande.⁷ – *Brahehus*, ser ut som ett kalt hufwud på stegel. Brahe byggde 3 gårdar, *Brahehus*, [*Westanå*], och det på Wisingsö, men alla brändes upp under hans tid enligt tradition på orten.⁸ *Grenna*, usel stad, husen på ena sidan med trågård framför

- 98 sig. – *Jönköping*, wacker stad. Concert på Rådhuset, anförd af Clots, Tysk virtuos på violon[c]elle och luta, gaf känsla åt sitt instrument. Åhörarne blott 30 personer, mest främmande, således inwånarne föga älskare af musik. Damerne illa och utan smak klädda. – *Wernamo*, dyrt ställe. – Wattuflöde wid Ströfwelstorp, emellan Engelholm och Helsingborg. – Munthes wårdshus, dyrt.

Resa från Helsingborg till Köpenhamn. – Prejning på swenska sidan i jemförelse med det bestämda priset på den Danska, – ett bewis på att

en nation med kraft lättare förskämmas än en flegmatisk. Resan öfwer sundet angenäm, stark storm och motwind. – *Helsingör* bättre bygd än *Helsingborg*. Danska Regeringens noggrannhet att uppsöka bref hos resande, och att uppbyta alla som afgå med posten visar ett besynnerligt misstroende,⁹ och ett swårt hinder för la correspondance amoureuse. Hur många älskande försmäkta ej utan underrättelse från hwarandra blott för en nyck af Reger[ingen]. Danska Postwagnen tämmeligen god, Postiljonerne höflige, köra i sakta mak, och byta sina hästar på 2 ställen, *Amsterdam* och ... [?].¹⁰ På vägen passeras några slott såsom *Hirschholmen*, ... [?].¹¹

Köpenhamn bättre bygd än *Stockholm*;¹² dock såg jag ej någon så wacker gata som *Skeppsbron* och *Drottninggatan*. *Fodposten*, en inrättning att fortskaffa bref 2 ggr om dagen ifrån ett ställe af staden till ett annat.¹³ Den passerar då igenom gatorne och ger sig tillkänna med horn. Mångelskornas skrik ett besynnerligt ljud något liknande en barntrumpet. *Börsen* med bodarne inuti.¹⁴ – *Amalienborg*, der kungen bor, ej wackert.¹⁵ *Charlottenborg*, ej slott blott stor byggnad.¹⁶ *Christiansborg* under arbete.¹⁷ *Spektakelhuset* ungefär som *Dramatiska* i *Stockholm*.¹⁸ Alla karlar gå på *Parkettet*, der man sitter och på *Parterren* der man står. Damerne gå till större delen i logerna, dit föga herrar gå. På andra raden stå porträter af *Molière*, *Plautus*, *Corneille* och *Hollberg*. *Ordning* wid uttagandet af *Biljetter*, man går i procession för att uttaga dem och wid ingången utbytas de man fått för nya. – En pies af *Iffland* öfwersatt af [*W. T. Bruun*] *Adolf og Louise* speltes.¹⁹ Om den eger aldrig så mycken förtjenst på originalspråket, så gjorde den dock på mig ett högst obehagligt intryck, i anseende till det fatala språket. Acteurerne spelte ej illa, fastän ingen förträffligt, och med mera natur än våra svenska, men de precipiterade sitt tal för mycket.²⁰ – *Mad. Rosing* (*Baronessan*) kunde jag ej förstå ett ord af, och Danskarne tillstodo sjelfwa att de swåriligen förstodo henne, *Hr Frydendal* agerade förnäm ganska wäl. *Mad. Heger* spelte rätt bra, och war ej ful, fastän illa wext. *Hr Foersom* (*Secretair*) spelte sin *Romaneska* role fullkoml[igen] romaneskt, så att det *Romaneska* aldeles ej stötte såsom spel men wäl som natur. *Hr Lindgréen* spelte *Assessor Willmangs* rôle ganska wäl. *Hr Knudsen* spelte bonde förträffligt.²¹ – Efteråt gafs en 100 *Entrée*, eller *Ballett*, som wisade de subalternas dansensernas rang lika med de *stockholmska*, och *hufwuddansaren*, *Hr Bournonville* är *Danskarnas Deland* och den bästa de äga; han är liksom han fet och 50 år gammal, och dansar ungefär i samma styl, dock i alla afseenden under honom.²²

De förnämste lärde i Khamn äro: båda Herrarne *Bugge*,²³ *Treskow*,²⁴ Prof. i Filosofien, Norrman, tycker ej mycket om den Tyska filosofien, läste²⁵ förledet år *Menniskans historie*, uti hwilken han sökte bewisa att menniskan ifrån början lefwat i watten som en fisk. *Nyerup*,²⁶ Bibliotekarie, liflig konstlös man, sätter mycket värde på Tyska litteraturen, arbetar på att göra en förändring i Danska ortografien, t.ex. skrifwa *rejse*, icke *reise*, *vis*, icke *viis*, o.s.w., reser till Sverige i år på Kungens bekostnad för att undersöka bibliotekernes förråd i nordiska antiqiteterne, är en mycket god man, glad och artig, innan jag wäl hade sagt det jag önskade att han gick med mig på Rahbeks collegium war han strax som en pil färdig att följa mig.

101 *Rabehk*,²⁷ Teaterdirektör, artig och god man, lik Voltaire, rödt hår, skalligt hufwud, älskar swenska litteraturen, frågade mycket efter Stockholms Teater, håller friwilliga föreläsningar i Estetiken, öfwer de nyaste estetiska produkter. Således läste han för nerwarande öfwer Axel och Wahlborg, kritiserade mycket deruti, t.ex. att Haakon dör på Teatern, Haakons karakter ej wäl fontenerad.²⁸ *Öhltenschlaeger*,²⁹ danskarnas favoritskald, har wäckt allmänt upseende med nyssnämnde arbete, och upphöjes därför till skyarne, är Rabehks elev och blir snart hans swåger, älskade Schlegel³⁰ och Tieck³¹ fordom, upphöjde sig igenom detta tänkesätt till den förnämste i en liten cirkel af unga litteratörer, men reste, gjorde de Tyska herrarnas personliga bekantskap, och har öfwer gifwit till en stor del sina förra tänkesätt. – *Oersted*.³²

Foersom, dansk acteur och poet, har öfwersatt Hamlet och [Julius Cæsar] af Shakespeare, som det säges wida bättre än Schlegel, har infört declamatoria på Danska teatern.³³

102 *Hoffman Bang*³⁴ Botanicus, rik possessionat, god och öfwer måttan wälwillig man, Vahls (läs Wahl) discipel, har rest i de flesta Europeiska länder, och med Horneman genom Pyrenæerna; har samlingar ifrån Norrige, Pyrenæerne, och har köpt Vahls herbariidupletter, så att hans samling kan anses ganska intressant, intresserar sig mycket för kryptogamien, arbetar med en raisonnerad catalog öfwer Vahls herbarium, är gift, har en fru och en swägerska som sjunga charmant, behandlar resande främlingar på det angenämaste sätt.

2. *Resa från Köpenhamn till Hamburg*. 67 D.mil. Lördagen den [17] Mars 1810 ifrån Köpenhamn, sedan wärden, husfolket på wärdshuset, Politikammaren m.fl. plundrat mig på så mycket pengar de möjligtwis kunnat komma åt. – Ressällskap Odert och Gustaf Gripenberg,³⁵

Aminoff och Wegeli. *Roskild*, liten ful stad, med ett nunnekloster och en wacker domkyrka liknande något Domkyrkan i Upsala. Klockarens hustru stor kännare i Historien beskref för oss noga anledningen till alla basreliefer i kyrkan, och tyckte att arbetet i synnerhet war wäl gjordt för det man kunde se ådrorne på bildernes händer. – Pråktiga grafwar. Den wackraste är Christian IIIs, hwarest äfwen finnas några Statuer som något närma sig sann skönhet, de öfriga äro utan värde.³⁶ *Ringstedt* liten stad, *Slagelse* ännu mindre. *Corsoer*, bättre. *Resan* öfwer hafwet i en Smack,³⁷ i sällskap kråmerskor, som intogo genast kajutan, och söpo opp mitt win, som jag köpt i Korsoer för att beledsaga min resekost. 10 timmars segling, kryssning. *Nyborg*. *Odensée* ibland de bättre städerne. *Middelfart*, öfwerfart i en båt på en half timma till *Snoghøj*, ett wårdshus på andra sidan lilla Belt. En liflig och ärlig postmästare, ett fenomen i Dannemark. – *Kolding* har ett stort och wackert slott, hwaraf likwäl en del afbränt under fransosernes wistande.³⁸ *Hadersleben*, den första Sleswigska staden, der man börjar att betala i Holsteinskt mynt. Postordningen strängare, våra sakers wägning, en häst mera för wagnen. Skjutsen dyrare. Oagtadt dessa olägenheter fann wi oss just lättade, då wi kommo wäl utom det egentliga Dannemark emedan wi omöjligen kunde wänja oss wid Danskarnas *flegma*. – Reskamraternas beslut att gå till fots i *Apenrade*,^{39a} liten stad. 103 *Flensburg* charmant treflig stad, har wackert läge. Wår Postiljon klagar öfwer stryk på wägen, hwarigenom wi så när fått stanna i Flensburg, men genom en derwarande svensk Herr Uddenbergs företalan sluppo wi med 1 Rdr Specie i drickspengar. *Sleswig*. Komedi der Wilhelm Tell,^{39b} usel Teater, usel orkester, usla acteurer. Teatern i Slottet, 1/4 mil ifrån posthuset. Staden utmärker sig genom sin utomordentliga längd. – *Rendsburg*, handlande stad. Brist i wår kassa som endast halps genom en köpmans hederlighet, som wexlade in swenska sedlar. Flickan som spelte cittra. – *Remmels* liten stad, *Itzehoe* wacker stad. *Elmshorn* föga wacker. *Pinneberg* äfwen obetydlig. Hela wägen emellan Pinneberg och Hamburg annonserar med sina plantager, alléer, landthus och sin widd[?] att man är nära en storstad. *Danska Tullen* 1/2 mil från Hamburg, sträng visitation efter bref. Douanierernes rytande i Hamburgs tull emot oss, men deras saktade ton, när de fingo weta att wi woro swenskar.⁴⁰ *Hamburg*,⁴¹ stor och wälbygd, men med så oregelbundna gator, att jag omöjligen kunde finna någonstades utan hyrlakej. Allmänt mod att spatsera på gatorne med Cigarr i munnen. Fruntimren wida hyggligare och med mera smak

klädda än i Danmark. Environnerna kring Hamburg wackra. Promenad på wallarna. Ställen, som äro fullk[omligen] så wackra som i Stockholm. Utsigt öfwer Elbe, Alster och staden på en gång. – *Böckman*, Blumist har goda saker, pépinière, en stor samling af *Salices*.⁴² – *Flügge*,⁴³ stor och duktig karl, Medicinæ Doctor; men bemödar sig nu snarare att glömma medicinen än att practisera den. Är i stället handlande och établerad i comp[ani] med sin bror i Bordeaux, har rest mycket, i Frankrike, öfwer Pyreenerne, och öfwer hela Tyskland. Känner
104 de fleste botanister i Frankrike och Tyskland personligen. Tadlar många, i synnerhet fransoserne. *Lamouroux*,⁴⁴ mauvais sujet, som lofwar wexter, men skickar sällan dugliga exemplar. *Ventenat*⁴⁵ hade en artig yta men föga inre värde. – *Thuillier*^{46a} har ett magazin af wexter snarare än ett herbarium, lät Flügge bestämma sina cryptogamer, med willkor att gifwa dubletter. Efter första séancen wille han undandraga sig uppfyllande af sitt löfte, men Flügge förklarade, om han ej nu gaf honom motsvarande wexter, ämnade han ej vidare hjelpa honom till rätta, alltså måste han bequäma sig till att meddela sina dubletter. Sådane äro de fleste fransyska botanister. I synnerhet för att göra lycka i Frankrike som resande Botanicus måste man medhafwa mycket Nordiska wexter, i synnerhet Cryptogamer. *Roth*^{46b} dålig botanicus; alt hwad godt han producerat föreskrifwer sig från Mertens, föga communicatif, ämnar nu ej skrifwa mer. – *Mertens*,⁴⁷ charmant och complaisant menniska, communicatif och artig, har mera alger på sin wind än alla botanister i werlden tillsammans i deras samlingar, började på att arbeta ut en historia algarum men har nu slutat dermed, och ämnar förmodligen aldrig utgifwa något, lemnar i stället alla sina bidrag till Turner,⁴⁸ är i högsta grad noggrann i sina bestämningar. Han är ofant[ligen] occuperad, läser fransyska och engelska språken för flickor, och är tillika practiserande läkare, är i Bremen i högsta grad aktad och älskad. – *Rohde*,⁴⁹ äfwen i Bremen, god Botanicus och Flügges wän, har äfwen en magasinmässig samling. Blott 6 species af *Sacharum* uptog en packe af ett quarters höjd. – *Flügge* är en ej wacker men stor och duktig karl, som bemödar sig att i alt sitt yttre wara fransysk. I stället för att tala Tyska med mig, talade wi aldrig annat än fransyska, har sina wexter på det aldra wackraste sätt conditionerad, är ej stark i
105 kryptogamin utom i *Fuci*,⁵⁰ älskar mest gräsen, har redan utgifwit sin monografi, som innefattar blott *Paspalum* och *Reimaria*,⁵¹ gaf mig öppet recommendationsbref till sin wän Flörke, meddelade mig äfwen några alger samt *Holcus australis* Schrad. Har genomsett de flesta

Europeiska herbar, har i Frankrike sjelf funnit alla species som upptagas i Decandolles Fl[ore] francais⁵² och ämnar enligt Flörke med tiden skrifu en fransysk flora.

Promenad till Altona i folkträngseln. – Visitation inpå kroppen efter Engelska waror. *Altona* tätt inpå Hamburg så att hus stå wid hus. – En opera...[?] Fischer⁵³ den förnämste och mest älskade acteuren, stor tragisk acteur, förträfflig röst, i synnerhet skönt när han från högre toner faller in i basstämman. Är kallad till Petersburg. Mad. Gley har all Fru Angeluccis⁵⁴ konst med ännu mera behag.

Resa från Hamburg till Berlin. Tisdag. Postwagnen, olika nationer deruti. En Fransysk köpman Mr af Loffel, en holländsk sjöman, en Svensk Magister, en polsk betjent, en flicka ifrån Hamburg, en från Mecklenburg, och en Schirrmeister⁵⁵ ifrån Brandenburg. – Tystnad innan flickorne ankommo utanför staden. Den ena wacker, trög och deciderad hora. Den andra med sämre utseende, hade ock pas goût.⁵⁶ Hennes jämmer när hon skildes ifrån sina anhöriga, och öfwegången till munterhet sedan sällskapet börjadt trösta henne. – Natliga äfwen-tyr. – Afgången af Holländaren ersatt med en Berlinsk köpman. – Resonemang öfwer Teatern. – Fransosens och Berlinarens strid om Tyska litteraturens företräde för den fransyska. Fransmannens förakt för alt hwad som angick eller tillhörde Hamburg. Hans anmärkningar deruti sanna. Mr de Loffels bekantskap med Schleicher. Schleicher⁵⁷ är apotekare i Bex (läs Bé), gift, omkring 36 år. Loffel gaf mig adress till honom. – Hela resan 37 mil i oupphörlig sand. – Passerade städer Boizenburg (igenom Hamburg kommo wi ej för watten.) Klepke, Perleberg, Fehrbellin. Ankomst till Berlin.⁵⁸ – Passinskrifning, säkerhetskort, fysionomisering.^{59a} *Flörke*,^{59b} human, god beskedlig (utseende nästan af Berg i H[elsing]borg. Utomordentlig samling af Lichenes. Af hwart genus. Alla möjliga öfwegångar. L. Hoffmanni Ach.⁶⁰ har i Meth. 3 särskilta namn – L. decolorans har 8 – talar dock med humanitet om Acharius och önskade att han komme till honom, gillar ej heller hans genera, för L. Croceus och Saccatus åter till Peltideæ. Har i 3 år sysselsatt sig med Lichenes endast för att kunna få riktig upplysning om species. Utgifwer till nästa Osternmässe, Centurier⁶¹ af Lichenes, kostar hwarje en ducat. Wisade mig sin botaniserings apparat. En stor wäska med 2 serskilda rum för capslar och ett för papper, ett för flora, ett för skrifdon, hammare, mejsel, knif och maschin att taga mossa från bark. – Klagade äfwen öfwer att Ach[arius] ej har nog stort bibliotek, har ej Dicksons⁶² och ej Ehrharts⁶³ wexter, känner dem således ej. – In-

bjudning till Ges[ellschaft der] Nat[ur] f[orschenden Freunde] om tisdag. – *Wildenow*,⁶⁴ mörkt och melankoliskt utseende, ganska lik sitt porträtt i Schraders journal,⁶⁵ hwilket dock ser ännu mer dyster ut, har en stämna som Professor Florman,⁶⁶ talar ej mycket, sätter sällan på sig någon glad min. Knappt kunde alla de många bref jag medförde från Sverige wäcka några glada drag i hans ansigte. För öfrigt mycket höflig, men ej förekommande. Inbjudning till honom kl. 8 om måndag.

Berlins skönhet. Gatorne Unter den Linden (6 rader lindar), Wilhelmsstrasse med de förnämas hus, Friedrichsstrasse, som går twertigenom staden.

Fränkel,⁶⁷ gammal artig och god man, känner många Swenskar, Jac. de la Gardie,⁶⁸ Edelcrantz.⁶⁹

Teatern stor som Operan, dock ej så skön. Pjesen: Titus af [P. Metastasio], förmodligen öfwersatt ifrån Italienskan, musiken af Mozart, gudomligt wacker.⁷⁰ Mad. Herbst debuterade, sjöng förträffligt. Titus speltes af Herr Ennike förträffligt, Sextus af Mad. Ennike, ganska bra, men hennes rôle som manlig Roman kunde ej stå tillsammans med utseendet af quinna.

Bal. Sällskapet blandadt. Officerare, Judar och Judinnor warade till kl. 4. Danserna woro blott 6 utom valsarne, men hwarje dans warade inemot en timma. Française skall något likna våra quadrilljer men ha långt ifrån den elegans. – Tyskarna dansa illa.

107 S. 1 April. *Söndagen*. – *Fichte*,⁷¹ liten corpulent man, cendré, rödbrusig, stor näsa, något lik Dr Werngren, talade mest öfwer tidens ande, att Scandinaverne en gång kunde endast göra slut på Europas afhängighet, medgaf dock att G. A. [Gustaf IV Adolf] ej war den som kunnat gjort det. Er war kein Held, sade han, oagtadt hans lilla gamla Frus motsägelser, som i allmänhet tog del uti äfwen filosofiska diskurser. Hans omdöme om sin filosofi war att den aldeles icke öfwerensstämde med den Schellingiska, som ledde till Mysticismus, hwilket hans aldeles icke gjorde. Hans Wissenschaftslehre antager han ännu, han blott söker göra den mera populär. Han påstår att äfwen den djupaste filosofi kan göras klar, och tatlade således Höjer⁷² för det han läste så obegripligt, och att han ej hade större auditorium. Det är ingen undskyllning att tonen är emot honom. Er muss den Ton machen. Frågade efter Silfwerstolpe,⁷³ Helwig och Fru Helwig⁷⁴ samt Brinkman.⁷⁵ – Schleglarna satte han ej mycket wärde på. *Fr. Schlegel*⁸⁰ är för närwarande i Wien, har gjort sig till Catolik, och skref under kriget

proclamationer. Han wille bli filosof men hade ej hufwud dertill. (Fichtes egna ord). Hans estetik står med Fichtes filosofi på intet sätt i förbindelse. *A. Schlegel*³⁰ är ännu hos Fru Stael⁷⁶ wid Genever sjön. – I denna weckan utkommer (af Fichte) ett sammandrag af hans Wissenschaftslehre.

Middag hos Bankir Wolf.

Klug,⁷⁷ entomolog, M. Doctor, smal och mager man, glad och angenäm i umgänge, samlar endast piezater,⁷⁸ och ger bort för dem alt hwad han har af andra ordningar.

*Robertsons 21 luftresa*⁷⁹ – 1:o en hund, 2:o en liten ballon som arive-rade i luften, 3:o den stora ballon med honom sjelf ensam i gondolen, nedföll 3 mil från Berlin.

Spektakel. *Don Ranudo de Colibrados* af Holberg, bearbetad af Kotzebue.⁸⁰ Iffland¹⁹ spelte Don Ranudo förträffligt, Hr Unzelman Pedrillo ungefär i Delands styl, dock ej jämförligt med honom.²²

Måndagen. 1:o Marsch till Bot. Trägården. Uppwaktning hos Fr[anske] Ministern. – Visit hos Flörke, som meddelade mig en mängd Mosser, förde mig derefter till Hayne,⁸¹ en man om 45 år, ser mycket ung ut, oändligen artig och godmodig. Smal, blek. Har warit apotekare, är Phil. Doctor, författare till Termini botanici, och till Medicinal plantorne, af hwilka han wisade mig 3 häften, alla för priset af 1 Rdr, förträffligt arbetade. *Trifolium melilotus* har han fördelt i flera.⁸²

Der lachende Klub, ditbjuden tillika med *Flörke* af Prof. Wildenow. En mängd wänner, mest af litterata klassen samlade sig om aftonen kl. 8 för att prata och sedan äta tillsammans. De märkwärdige men der för i afton woro närwarande woro *Hermbstädt*,⁸³ en corpulent och fetlagd man, ser ung ut, men förråder ej mycket geni, *Klaproth*⁸⁴ omkring 50 år, mager, blek hänkläppig, talde ej mycket. *Nicolai*,⁸⁵ liten tjock man, språkade ej heller mycket. *Buttman*⁸⁶ filolog, liflig och angenäm man. *Schulz*⁸⁷ nyttjad i diplomatiken har warit mycket i Sverige, älskar detta land, och frågade efter en mängd af sina derwarande wänner. *Samtalet* roulerade mest öfwer *naturwissenschaft* i anledning af en Steffens bok, uti hwilken han talar om stenkolens sympati.⁸⁸ Denna wetenskap förlöjligades naturligtwis, sedermera öfwer Robertsons luftresa. Robertson skattades ej just högt.

Tisdagen. Flörke gick med mig till *Gref Hoffmanssegg*,⁸⁹ som wisade mig de 6 första häftena af sin *Flore de Portugal*, ett arbete som förmodligen ej har sin like. Plantorne äro fullkomligen som målade. Link skrifwer texten. Arbetet har redan kostat Hoffmanssegg 20 000 Rdr

och kommer att kosta honom inalles 80 000 Rdr. Planscherna aftryckas genast med färger men retoucheras sedan. Blott till Retoucheringen nyttjas dagligen 2 målare. Arbetet kommer att bestå af 60 häften, hwart häfte kostar 2 Louisd'or.⁹⁰ LandGr[af von] Hofm[annsegg] wisade mig äfwen den samling Mammalia, foglar och amfibier som redan hans till Brasilien utskickade hemsändt. De äro 48 Mammalia, hwaraf 24 äro nya species, en ny Bradypus, 4 nya Hystrices, flera nya aper o.s.w.⁹¹ 322 species foglar, hwaraf 124 äro nya. Widare en insektsamling af 20 000 species, hwaraf i det mindsta 3000 äro nya, äfwen en mängd wexter som Wildenow fått. Den utskickade är nyligen ankommen till Lissabon, och har medfört 12 kistor med nytt förråd. Alla de han förut skickat äro från en enda nejd, nemligen Paraa,⁹² och de som ännu stå quar äfwen från en enda trakt längre in i America.

Gr[af von] Hoffmanssegg är en utomordentligt godmodig och artig man, som arbetar af ren kärlek för witskapen, lång och smal, något lik Gr.[eve] Stenbock uti sina fasoner, är rödhårig.

Bewistade en samling uti Ges[ellschaft der] Naturf[orschenden] Fr[eunde], uti hwilken Flörke uppläste en afhandling öfwer Lichenes, i synnerhet för att utreda några af Acharii species. Jag fick der se Hermbstädt, Schlechtendal⁹³ (Regierungsrath, stor och dugtig karl, skall ha en god samling wexter), Bode,⁹⁴ liten mager wänlig man, Buck,⁹⁵ som wisade mig bref från Wahlenberg,^{96a} liten glad menniska m.fl.

Gick derefter på Spektakel, hwarest representerades *Deodata*.^{96b}

Onsdag. war hos Flörke, gick med honom tillika med Bode och några fruntimmer på Observatorium. Muralquadrant.⁹⁷ Rörligt planetsystem med flera saker som ses på ett dylikt ställe. Gick derifrån till Wildenow som förde mig ut till Botaniska Trägården och wisade mig den och gaf mig några wexter såsom Cobaea Scandens, Velteimia⁹⁸ m.fl. Derefter gick till Flörke, som förde mig an uti filomatiska sällskapet,⁹⁹ der Prof. Ideler¹⁰⁰ uppläste en afhandling öfwer Copernicuanska systemets historia, uti hwilken han bewisade, att ej Pytagoreerne uppfunnit detta system, såsom Montucla och Bailly påstå.¹⁰¹ Sedan wisade mig Hr Meyer en lefwande gul groda, och Rosenstiel¹⁰² sköna prof af Porcellainsarbeten, som werkligen kunna anses för mästestycken, samt prof af målning på glas, en konst som man trott förlorad, men som nu åter blifwit påfunnen.¹⁰³ Derefter spisade alla ledamöterna tillsammans. Sällskapet bestod således af Berlins förnämste lärde, hwilket ej utgjorde ringa antal. Jag satt emellan Bode och Flörke.

Torsdag. Kl. 8 infann jag mig hos Flörke för att med honom göra en 110
 exkursion. Wi wandrade genast af uti en Tallskog, der wi blott funno
 några Lichenes, hwaribland dock flere woro nya. Draba verna blom-
 made.¹⁰⁴ Om eftermiddagen gick jag till Wildenow, som förde mig uti
 Wet[enskaps] Ak[ademiens] samling, der den lille Prof. Biester¹⁰⁵ läste
 en afhandling, som innehöll en jemförelse emellan Plauti och Molières
Den girige. Naturligtwis blef företrädet hos den förre. Afhandlingen
 war ganska intressant. Det egna härwid war, att ingen hos mig i anse-
 ende till sitt yttre gifwit mig mer anledning att tro honom wara girig
 än den lille Prof. Biester, hwilket ännu mera bestyrktes deraf att han ej
 skrifwit sin afhandling på ordentligt papper utan på små lappar, gamla
 bref och dylikt. – Derefter uppläste Prof. Bode upp ett bref ifrån en
 lärd, som inskickat till akademiens pröfning en afhandling öfwer infi-
 nitesimalräkningens metafysik.¹⁰⁶ Derefter förde mig Wildenow till
 Werkmeister Museum, en inrättning lika med läsesällskapet i Upsala,
 och aftonen tillbringades hos Wildenow, som talade om sina resor i
 Italien, dess vegetation o.s.w.

Fredag. använde hela förmiddagen hos Flörke, för att se hans mos-
 ser, och eftermiddagen hos den beskedlige och hederlige Hagen,¹⁰⁷
 som har samma idéer uti Philosophia Botanica som jag angående cha-
 racteres oppositii. Han meddelade mig de Species som han sjelf upp-
 täkt tillika med några andra.

Lördagen war i Döfstumsinstitutet¹⁰⁸ för att se denna högst intres-
 santa och för menniskowännen som för filosofen lika undersöknings-
 värda anstalt. Barnen börja med att läsa, hwartill en egen läsebok är
 tryckt. Sedan de kunna wäl uttrycka sjelfwa ljuden, lära de läsa werk-
 liga ord, hwilka de under detsamma lära sig att förstå. Detta sker så
 gradatim, att de slutligen kunna läsa och förstå hwad bok som helst.
 De läras att gifwa för hwartenda ord ett tecken. För partiklar och
 dylikt lära de sig arbiträra tecken.¹⁰⁹ Under detsamma lära de att ur-
 skilja alla munnens ställningar på en talande person, så att de kunna se 113
 på hans läppar hwad han säger. Genom denna enkla marche komma de
 så långt att de wid dagen (sämre wid ljus och naturligtwis intet om nat-
 ten) fullkomligen kunna conversera som de hwilka hört hela sin lifstid.
 Flera talade mycket redigt. De flesta hade dock ett ömkeligt och till-
 gjort ljud som lät hemskt, och jag föredrog att att skrifteligen conwer-
 sera med dem. En flicka om 14 år intresserar i synnerhet. Jag bad henne
 om en liten profbit af sin styl, hwilken lik de flesta öfrigas war ganska
 wacker; hon swarade: ”*Wollen sie lieber eine Zeichnung?*” Naturligt-

111–112
 är utrivna men
 har ej haft
 någon text.

wis emottog jag tillbudet. Hon sprang in i ett annat rum och återkom med en tecknad blomma, hwilken hon lemnade mig med påskrifwet namn: K. Eddsick. Hon war prästdotter från Minden. – En annan lär-
ling wid namn Mylius gaf mig i stället en profbit af sin styl. Han skref:
"Ich bin 7 Jahre in dem taubstummen institute und lerne sprechen, lesen, malen, schreiben, zeichnen und rechnen, ich freue mich, dass ich hier bin und viel gutes lerne. Am 7ten April 1810. W. Mylius aus Berlin." Denne war den som talade bäst, nästan så att man ej märkte att han war döf. – Det är en werkelig högtid för menniskan, att se dessa offer af obelönta mödor gifwa åt olyckan. I allmänhet tycker jag bättre om Professor Eschkes institut än om hans skrifter och hans sätt att wara,
114 ra, af hwilka ingendera förråder den menniskowänlighet som man väntar sig hos en man som helt och hållit offrat sig åt sina likars lycka. Men så mycket mera behaglig och aktningswärd synes hans medhjälpare wara, hwilken wisade mig anstalten. Prof. Eschke är säkert en man af hufwud, men lika så säkert en man som gjort detta företag snarare för att på något sätt lefwa i efterwerlden än af begär att wilja lindra vårt släktes olyckor. Men denna anmärkning blir emellan mitt närvarande jag och mitt tillkommande jag, och kommer ej att nämnas för någon annan.

Ifrån detta institut, som så angenämt sysselsatt min förmiddag, gick jag till institutet för blinda; Men eftersom detta öppnas 2 wissa dagar i weckan, af hwilka ingendera war en lördag, blef jag hastigt tillbakawisad eller rättare bortsnäst af en blind pojke, som i sin uppförande på intet sätt gaf mig anledning att förmoda den artighet och den goda uppfostran som så utmärker de döfstumma i Eschkes institut.

Eftermiddagen gick jag med min förträfflige Flörke till Geheimerath Heim,¹¹⁰ en rik doctor och bekant i botaniken för den rara *Gymnosti Heimii*. Detta är en liflig, glad man, som tar mycket wäl imot främlingar. Han trakterade oss med förträffligt Rhenskt win och till-
115 lika med genomseendet af sin mossamling, hwilken i anseende till sitt arrangement war den wackraste jag någonsin sett. De äro ganska wäl utlagda och pressade, med bibehållen färg, och inlagda talrika exemplar uti eget papper. De äro alla samlade i Ängland, och en del erhållna af Banks,¹¹¹ Som samlat dem på sin resa kring jorden, och som skänkt deraf exemplar till Heim för det han arrangerat hans mossor. Äfwen en skön liten samling *Fuci* wisades. Till sist trakterade gubben mig med 2 exemplar af *Gymnost. Heimii* i Tyskland endast af honom sjelf funnen wid Spandau. En HofRath Bremer kom till min olycka äfwen in

och inviterade mig att bewista samma afton en session uti Gesellschaft der Humanität. Namnet lofwade godt, och jag gick dit med Flörke oaktadt jag war inviterad till en bal. En Major läste upp en afhandling om saltkällor i Preussen, hwilken på intet sätt intresserade mig. Jag skyndade mig efter slutad läsning och efter den wanliga ceremonien (att inskrifwa sitt namn i en bok), hem för att gå på balen, men huset (der Sällskapet haft sina sedes),¹¹² nemligen frimurarhuset, war så långt ifrån mitt logi, att när jag kom hem, kunde jag af trötthet knappast stå på benen. Alltså, Adjö med balen. Den blef bortbytt för en afhandling om saltkällor. Sällskapet war för öfrigt aktningswärt. Hermbstädt, Klaproth, Bode woro närwarande.

Resa från Berlin till Jankowice wid Posen. Ingen ting bedröfwligare gifwes än att sitta ensam wid Schirrenmeister i en Postwagn. Denna bedröfwelse öfwergick mig hela vägen ifrån Berlin till Pinne. Trenne dygns outhärlig resa under det ohyggligaste wäder i sällskap med den mest ohyfsade menniskorace – Postiljoner och Schirrenmeister – war knappt att uthärda. Min enda tröst war Kaffe! Jag drack det ock nästan på hwarje station. Till råga på olyckan fick jag ifrån Meseritz (gränsstaden) en ifrig katolik till Schirrenmeister, som nödwändigt wille förkättra mig för det jag ej nånsin förut sett några helgonbilder uppreste på åkrarna. 116

De städer jag påminner mig ha passerat igenom woro Münchenberg, Frankfurt, Drossen, Zielenzig, Meseritz, Pinne.

Till Münchenberg är Chaussée. Den har kostat kungen i Preussen otroliga penningar. Den är den aldra största plåga för dem som resa i allmänna postwagnen. En tusendel af den derpå använda summan skulle kunna blifwit använd till en god postwagn, och kungens chaussée dymedelst undwikit att bli förbannad af hwarje resande.

I Münchenberg anlände jag om natten. Postmästaren med dotter och twenne resande köpmän ifrån Breslau woro ännu uppe, de sutto rangerade kring ett bord och politiserade. Ämnet war Nationernes wärde. Ingen nation med sjelfständig karakter gafs i werlden, påstod den tjocke köpmannen – och det utan motsägelse – utom Spaniorerne och Swenskarne. Det war angenämt för en Swensk, som älskar sin nation att på en aflägsen ort inträda i en okänd krets der han berömmes. Dottren berättade hur hon sett kejsar Napoleon i Marienwerder. Efter en ritt hade han ankommit med sin staab till ett hus utom staden och begärt watten. Hans Generaler blott hade fått hämta wattnet och smaka derpå, innan de lemnade det åt Kejsaren. Man uttydde det på fruktan för förgiftning.

Odern är wacker, och Frankfurth sjelf ej ful. Studenterne äro nära 700.

117 *Drossen*, gammal muromgifwen stad, ful, illa bygd. Tiggarpojkar attackera genast efter ankomsten med ett ouphörligt chor af "Gieb mir ein pfennig". En af dessa ungar följde mig en fullkomlig fjerndelsmil ur staden med samma refrein. – Naturligtwis, hade han och jag warit en Croesus, ej fått sin Pfennig.¹¹³

Här fick jag i sällskap en juris studiosus ifrån Leipzig. Han hade derifrån marscherat till fots med sin rensel på ryggen och en duktig påk i handen. Här satte han sig upp och följde mig till Meseritz. Han war föga intressant.

*Meseritz*¹¹⁴ är första staden i Polen, illa bygd, nästan sämre än Thorshälla, men tämligen stor. Dess inwånare äro nästan idel klädesfabrikörer. – För att få drickspenningar wägede Herrar Postbetjenter mina saker, och såsom det befans Öfwerlast, måste jag betala, oakadt samma Taxa är i Preussen, hwarest jag ej betalade derföre.

Postmästarne affektera, efter Fransosernas durkmarsch – att tala fransyska.

Fru Sczanieczka, oagadt Swenska, har ingenting Swenskt quar i sitt sätt att wara. Det enda hwari hon skiljer sig ifrån Polskorne är att hon har en svensk informator och ett förnuftigt sätt att uppfostra sina barn. Alt annat är hos henne fullkomligt Polskt, till och med Religion, som hon förändrat till katolsk, och hwari hon utmärker sig för wida mera religiositet än de öfriga Polska Fruntimren. Hon är ännu ung och ganska behaglig. Ett kapell som hon sjelf låtit upbygga, och hwari kringströfwande Bernhardiner predika, wittna om hennes nit.

Polskorne äro i allmänhet nästan Grekiskt wackra, i sitt umgänge fria, nästan wårdslösa, älska luxen framför alt; äro ej groft koketta, men wilja behaga mera genom sin grannlåt än sina partier. Nästan hwarje fästman ruinerar sig med presenter till sin flicka; och utan dessa kan han ej wänta sig bifall. 3 à 4 Turkiska Shawlar (kosta wid pass 200 Ducater hwardera) äro alltid deras första pretension.

118 Skärtorsdagen är högtidlig Gudstjenst. Alla bönderne församlade sig försedde med tomma Wattenkrukor och törnquistar, hwilka i anseende till årstiden ännu ej woro utslagna. I kyrkan stodo på gången twenne stora ämbar med watten. Omkring dessa ämbar planterade Bönderne sina krukor. Processionen begynte, likwäl endast bestående af Presten och klockaren, försedda med ett stort Xsti kors, fram till ämbarne. En lång mässä lästes. Slutligen inwigdes wattnet och be-

stänktes folket dermed. Sedan mässan war slut blef en faslig trängsel för att få fylla krukorne med det wigda wattnet, för att deri låta törnquistarne slå ut.

I Bondkyrkor äro få bänkar. Folket ligger mest på golfwet. Kors-tecken och bröstklappningar ske som oftast och af alla på en gång. I synnerhet slår man sig med största häftighet för sitt bröst, när chorpojen ringer uti en klocka eller klappar med en stor trädkläpp, af hwilka ettdera slaget alltid finns fastbundet wid altaret.

Af Munkar äro flere slag.¹¹⁵ Jag såg blott Bernhardiner eller som de kallades reformati. De fleste – NB om de tillhöra litterata klassen, d. w. s. de som ägnat sig åt detta stånd ifrån början och ej af ledsnad med werlden – tala, liksom presterne, den uslaste Latin i werlden. De wandra omkring i sin bruna grofwa wallmarsmantel för att hjelpa Prästerne att predika. Egentligen borde de ej oftare än hwart 3dje år afkläda sin mantel, men de göra det dock oftare, och ligger ej alltid uti den. Så många jag talte med woro icke allenast nöjda, utan äfwen glada och tycktes i allmänhet wara goda men dumma menniskor. Men de så kallade Weltgeistliche sågs merendels mig att wara skälmar. Med Weltgeistliche menas de egentlige prästerne. – En munk medgaf att köttsliga lustar war den swåraste frestelsen. Han omtalte de medel deremot som användes i klostren: ifrån hwarje Cell går en klocksträng som sätter en klocka i hwarje af de öfrige munkarnes cell i rörelse; då någon broder känner sig anfäktad af någon köttslig lusta drar han i klocksträngen; hwarje munk wet då att en hans broder – men ej hwilken – är i frestelse. Det är då allas skyldighet, att nedkasta sig för att begära hjelp derföre ifrån höjden.

I en skog 7 mil från Posen ligger ett kloster bebodt af Munkar som kallades *Kamedulli*¹¹⁶ (förmodligen Chartreuser), som ej tala med någon menniska, de hälsa endast hwarandra med "memento mori". Deras säng är deras tillkommande likkista. Deras arbete att bedja och gräfwa i Trägården.

Påskdagen och Annandag Påsk ett besynnerligt bruk. Ett oupphörligt krig emellan Karlar å ena sidan och Fruntimren å andra.¹¹⁷ Ammunition är watten hwarmed partierna så öfwerdjuta hwarandra, att man flera gånger måste ömsa till och med lintyg. De ställa sig i trappor, på balconer, i fönster, och öfwerdjuta oförwarandes den förbigående; det är endast wärdinnan – en Grefwinna Prizinska på det stället Gędziny, der jag dessa dagar war –, som kan stifta fred för att kunna göra måltiderna något mera stilla. – För öfrigt har man warken wördnad, för

119–128. Ett avbrott för en förteckning över växter. A. fått i gåva.

stånd, ålder eller kön. Mitt under den djupa friden wid middagsmåltiden, då ingen tänkte på annat än att läska sig med Ungerskt win, angrep hastigt en öfwerste Turno med en spruta under bordet häftigt och oförwarandes de kringsittande fruntimren. Straxt började kriget ånyo. Ämbar, krukor, buteljer fyllda med watten infördes och gjöts utan förskoning öfwer karlarne. – En otäck kammarjungfru gjöt öfwer mig ett fullt ämbar watten, och jag höll verkligen på att förlora andan. – Sen gick det ändå wärre till, när flera fruntimmer råkade en ensam karl, eller twertom, drog man den arme syndaren med sig till brunnen eller sjön och badade honom med hull och hår.

[Här slutar reseskildringen lite abrupt och följes på sid. 131 av ett par korta notiser från resor under år 1811 till Köpenhamn och Helsingborg t.o.m. sid. 133].

Noter med ordförklaringar och kommentarer

Agardh skriver i stort sett ett rent och enkelt språk men blandar någon gång in botaniska eller andra facktermer som kräver sin förklaring. Likaså kan nu bortlagda ord och uttryck ibland behöva tolkas även för allmänorienterade läsare. I båda fallen har det blivit mycket kortfattat med hänsyn till utrymmet.

Även i fråga om kommentarerna gäller detta, och i stället har hänvisats till sammanfattande ämneslitteratur. Det gäller kanske framför allt Sverige och Danmark, där Agardh tillåter sig diverse utvikningar av ofta kulturhistoriskt intresse, medan avsnitten om Hamburg och Berlin domineras av hans möten med botanister och andra naturforskare. Om dem finns stundom rikliga uppgifter i danska, tyska och franska motsvarigheter till vårt svenska biografiska lexikon såsom Allgemeine Deutsche Biographie, nytryck och komplettering, Berlin 1967 ff. av första upplagan från 1875 ff., Neue deutsche Biographie, Berlin 1953 ff., (f.n. t.o.m. bd 14, "Locher"), J. C. Poggendorff, Biograph. – literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften, 1–2, Leipzig 1863; Nouvelle biographie générale, 1–4, Paris 1858–66, samt det botaniska uppslagsverket Taxonomic literature, utg. av F. A. Stafleu och R. S. Cowan, Utrecht 1976 ff. m.fl. Ur dessa har endast korta moment refererats, då de i regel finns tillgängliga på större bibliotek.

Några enstaka svårtydda eller oläsliga ord har tyvärr måst lämnas därhän liksom kommentarer till ett fåtal personer m.m. som ej står att finna i ovannämnda och liknande uppslagsverk. För sammanhanget och helhetsbilden av Agardhs många möten inom den lärda världen saknar dock detta betydelse.

1 *Från Stockholm den ... Mars*. I motsats till ordningen i sin dagbok, Journalen, tar han i denna sin resebeskrivning i Autopsian lätt på datumangivelser. Den första

- som noteras är den 1 april, en söndag, då han vistades i Berlin, men tidigare anges blott veckodagar i vissa fall. Med hjälp av en almanacka för år 1810 kan man räkna baklänges och få fram att han tydligen lämnade Hamburg tisdagen den 27 mars och Köpenhamn den 17 mars, en lördag. Där hade han stannat en viss tid, kanske en vecka, och bör då ha ankommit omkring den 10 mars. Med olika besök under nedresan dit från Stockholm bör denna ha tagit 4–5 dagar, varför starten troligen skedde den 5 mars, en måndag. Resan avslutas i Polen med beskrivning av bl.a. påskfirandet. Skärtorsdagen, som han nämner, inföll detta år den 19 april, och påskdagen och annandagen alltså den 22–23 april. En lång resa, således, även om den skulle ha tagit något kortare tid än som här beräknats.
- 2 *Södertälje kanal* påbörjades redan under medeltiden – Engelbrektsgraven – och fortsattes något under 1600-talet men blev fullbordad först 1819, sedan ett genomarbetat förslag framlagts 1804. När A. for förbi 1810 var grävningens arbetet sålunda i full gång.
  - 3 *Altartavlor av Hörberg*. Pehr Hörberg (1746–1816), ”bondemålaren” som han kallats, var en av sin tids mest produktiva och populära målare, särskilt inom den religiösa konsten. Han blev så småningom också officiellt erkänd: hovmålare 1796. Hans nu kända målningar uppgår till inte mindre än 771, däribland åtskilliga stora altartavlor, särskilt i östgötska och småländska kyrkor. De av A. nämnda är ”Kristi dop” i St Johannes kyrka, ”Kristus uppenbarar sig för sina lärjungar” i Hedvigs eller Tyska kyrkan och ”Nattvardens instiftande”, alla i Norrköping, målade 1790, 1791 och 1797. I Linköping noterar A. två i St Lars kyrka, ”Jesus undervisar i templet” och ”Kristi gisslande”, båda från 1799. I stadens värdshus, ”Källarsalen” i dåvarande rådhuset målade Hörberg samtidigt de scener A. omnämner, inspirerad av Stiernhielms ”Herkules”. Motivet på den tavla A. beställde nämns inte, men vid denna tid, 1810, började Hörbergs skaparkraft att avta. Han fullbordade dock ännu några altartavlor m.m. före sin bortgång sex år senare. – *Litt.*: Bengt Cnattingius, Pehr Hörberg. Stockholm 1937; Pehr Hörberg, ”Min Lefwernes Beskrifning”, 1791. Utg. med inledning av Bengt Cnattingius, Linköping 1955.
  - 4 *Erik Acharius* (1757–1819) var den siste som disputerade under Linnés egid i Uppsala 1776. Han fortsatte med medicinska studier i Lund och disputerade också här 1782. Han blev sedan stadsläkare i Landskrona 1785 och 1789 provinssiäläkare i Vadstena, där han förblev till sin död. Han erhöll professors namn 1810. A. synes ej denna gång ha träffat honom på sin resa, då ju han bara nämner hans namn, men anledningen till ett besök torde ha varit att Acharius var den store kännaren av lavar, Lichenes, om vilka han gett ut flera böcker bl.a. *Lichenographiae Suecicae*, 1798, och *Lichenographia universalis*, 1810. Hans herbarium om 12 000 ark inköptes 1843 till Lunds universitet. Lavherbariet finns dock i Helsingfors. – *Litt.*: Sv. biografiskt lexikon.
  - 5 *Krigsmanshuset* i Vadstena. När klostren efter reformationen drogs in till Kronan, fick birgittinerklostret i Vadstena – ett dubbelkloster för både nunnor och munkar, påbörjat 1369, invigt jämte kyrkan först 1430, men i bruk sedan 1384 – dock klarleva ända till 1595, då de sista nunnorna lämnade det. I dess gamla lokaler inrättades 1638 ett krigsmanshus, dvs ett hem för gamla och sjuka militärer – över 200 kunde vara intagna där – och lokalerna användes intill 1951 som allmänt

- vårdhem, även efter det dess tillgångar överförts till Vadstena krigsmanshuskassa 1783. – ”S. Birgittas rum” eller ”bönekammare”, som det populärt kallas (fastän Birgitta ju under sin levnad aldrig besökt sitt kloster), rymmer nu den järnbeslag-na kista, vari hennes stoft fördes hem från Rom 1373–74. Rummet är i valv och på väggar dekorerat med målningar, troligen utförda 1577, med religiösa motiv, bl.a. föreställande Birgitta själv och hennes dotter Katarina, den senare i birgittinerordens dräkt såsom klostrets första abbedissa. Porträttlikheten, som A. gör en förmodan om, är som alltid diskutabel, när det gäller idealiserande bilder av detta slag. – *Litt.*: Gunnar Sträng, Vadstena krigsmanshus, Mjölby 1981; Bertil Berthelson, Studier i birgittinerordens byggnadshistoria. Lund 1946; Andreas Lindblom – Bertil Berthelson, Vägledning i Vadstena klosterkyrka och klosterbyggnader. 7de uppl. Sthlm 1976; Iwar Andersson, Vadstena gård och kloster, Sthlm 1972.
- 6 På *Vadstena slott* bodde länge Gustaf Vasas sinnessjuka son Magnus, hertig av Östergötland (1542–95), begravd i Vadstena klosterkyrka.
  - 7 *Alvastra kloster* liksom Nydala i Småland, grundat 1143 av munkar från cisterciensernas Clairvaux, blev moderkloster för bl.a. Varnhem. Det förföll efter reformationen och man hämtade byggnadsmaterial därifrån. Det är nu utgrävt och till en del restaurerat, men länge syntes ovan jord blott murrester efter klosterkyrkan, invigd 1185. A:s omdöme är emellertid en smula ensidigt, om man får döma efter den vackra ruinbild J. C. Linnerhjelm visar i sin gravyr 1788. *Litt.*: Sigurd Curman, Studier i cistercienserordens byggnadskonst. Uppsala 1912; Ingrid Swartling, Alvastra Abbey. Sthlm 1969.
  - 8 *Brahehus* är ju ännu i dag en ståtlig ruin öster om Gräna. Det uppfördes 1644 av Per Brahe d.y. (1602–80), legendarisk guvenör i Finland, riksdrots, m.m. De två andra Brahe-gårdarna som omnämns är med all säkerhet *Västana* söder om staden, byggt omkr. 1600 och ännu bestående men väsentligt ombyggt, senast 1927–28, samt *Visingsborg* på Visingsö, byggt vid 1500-talets slut av Per Brahe d.ä. (1520–96) och fullbordat ett halvt sekel senare av Per Brahe d.y., men liksom Brahehus förstört av eld i början på 1700-talet, alltså något senare än A. uppger enligt traditionen på orten. – *Litt.*: Gunnar Lindqvist i Slott och herresäten i Sverige, Småland (Västana). 1971; Visingsö, en vägledning 1968.
  - 9 *Brevkontrollen* har givetvis samband med den av Napoleon 1806 påbjudna kontinentalblockaden i kriget mellan England och Frankrike, där Danmark agerade på dennes sida och alla förbindelser med England och engelsmän på alla områden skulle förhindras. 1810 var det blott tre år sedan den engelska flottan bombarderade och förstörde stora delar av Köpenhamn och det är ju därför förklarligt att danskarna mer än andra sägs rigoröst ha tillämpat gällande bestämmelser. Även Sverige var genom freden i Paris den 6/1 1810 underställt kontinentalblockaden. – *Litt.*: Fr. Olsen, Postvæsenet i Danmark under Frederik VI og Christian VIII. Kbhvn 1908.
  - 10 *Postdiligenser* började köras mellan Helsingör och Köpenhamn 1798 och vidare till Korsör året därpå, tog 10 personer per tur en gång i veckan, hastigheten var 10 km/tim och hästarna fick utbytas mot utvilade på bestämda ställen, som A. antyder. Det fick ta högst en kvarts timme. Brevposten kunde också befordras med postryttare (till Hamburg och Norge) eller med vagn varje dag till Helsingör, då

- även passagerare kunde medtas. *Litt.*: Fr. Olsen, a.a.; Rasmus Nyerup, Köbenhavns Beskrivelse, Kbhvn 1800, s. 644 ff.
- 11 *Hirschholms slott*, byggt 1737–44 för drottning Sophia Magdalene, ”det smukkeste af alle de Kongelige Slotte paa Landet” (E. C. Hauber, a.a., s. 206), raserades av byggnadstekniska skäl redan 1810–12.
  - 12 När A. kom till *Köpenhamn* 1810 var det till en delvis ny stad med ca 100 000 invånare under uppbyggnad efter dess förstöring genom engelsmännens bombardemang i september 1807. Då hade staden levat upp efter den lika förödande eldsvådan 1795, men nu fick man börja om på nytt. En del av de byggnader A. omnämner hade dock klarat sig tämligen bra. – *Litt.*: Se samtida vägvisare som t.ex. L. de Thurah, *Hafnia hodierna*. Köbenhavn 1748; E. C. Hauber, *Beskrivelse over den kongelige danske Residentsestads*, Kbhvn 1783; Rasmus Nyerup, *Kjöbenhavns Beskrivelse*, 1800, samt ett nutida bildverk som t.ex. *Köpenhamn*, en Allhemsbok 1967 med text av bl.a. Svend Aakjær och Steffen Linvald om Köpenhamns äldre historia.
  - 13 ”*Fodpost*”, en lokalpost inrättades i Köpenhamn 1806 med gående utbäring av brev och paket inom staden, vilken 1809 överläts till en privatperson, som uppehöll rörelsen i 40 år. Posttryttaren med sina hornsinaler, som A. omnämner, torde avse den utifrån kommande posten, vars ankomst till stadens postkontor man på så sätt tillkännagav. – *Litt.*: Rasmus Nyerup, a.a.; Fr. Olsen, *Det kjøbenhavnske postvæsen 1624–1912*. Kbhvn 1912.
  - 14 *Børsen* med sin dekorativa spira av fyra sammanflätade drakstjärtar, som än i dag är ett originellt inslag i Köpenhamns rika tornarkitektur, byggdes 1619–40 i holländsk renässans efter ritningar av Hans d.y. och Lourens Steenwinkel, som också verkat i Sverige (Trefaldighetskyrkan i Kristianstad, Svenstorps slott öster om Lund m.fl.) Byggnaden var länge närmast ett varulager, en stormarknad, där varorna lastades in från skeppen i kanalen utanför för direkt försäljning. Först 1856–57 inreddes en börssal i övervåningen och verksamheten som börs i nutida mening började ta form. *Litt.*: Hauber, a.a., s. 135; Nyerup a.a., s. 387.
  - 15 *Amalienborg* byggdes 1749–60 som en samordnad anläggning av fyra privatpalats kring en åttkantig gård av den berömde rokokarkitekten Nicolai Eigtved. Efter branden på det kungliga slottet Christiansborg 1794 inköptes Amalienborg som ersättning för detta, och vid A:s besök bodde alltså Fredrik VI där. A:s negativa omdöme är lite egendomligt, då helheten med J. F. Salys berömda ryttarstaty från 1771 över Fredrik V i centrum redan då utgjorde en av de vackraste i Europa. Kolonnaden vid entrén i väster av C. F. Harsdorff tillkom 1794.
  - 16 *Charlottenborg* byggdes 1672–77 för Ulric Fredrik Gyldenlöve, sidoson till Christian IV, ståthållare i Norge, beryktad för sina härjningar under infall därifrån i västra Sverige under ”Gyldenlöve-fejden” på 1670-talet. (I sin ungdom var han gift med den vackra Marie Grubbe och porträtteras i J. P. Jacobsens berömda roman om henne.) – Charlottenborg är sedan 1754 säte för den danska konstakademien. *Litt.*: Nyerup, a.a., s. 369.
  - 17 *Christiansborg*. På grunderna av den medeltida borgen uppfördes nya slott i flera repriser, men flertalet härjades av förödande eldsvådor. Av den ståtliga anläggning som byggdes 1733–40 av Nicolai Eigtved och Laurids de Thurah står nu blott ett par portbyggnader i väster samt Marmorbron kvar. I övrigt gick slottet

- till spillo vid en brand 1794 och återuppbyggdes först 1804–28 för att sedan 1848 tjäna som riksdagshus. Även detta brann ned 1884 och ersattes av det nuvarande 1906–28. Vid sitt besök 1810 kunde A. alltså blott notera ”Christiansborg under arbete”.
- 18 ”*Spektakelhuset*”, ett ”komediehus”, byggdes 1748 vid Kongens Nytorv efter ritningar av N. Eigtved och är föregångare till nuv. kungliga teatern och operan på samma plats från 1874.
  - 19 *Aug. Wilhelm Iffland* (1759–1814) var en av sin tids mest kända skådespelare och författare till ett sextiotal teaterstycken. Blev 1796 direktör för Berlins teater. Hans här nämnda pjäs ”Adolph og Louise” eller Hvem vinder?”, en komedi i 5 akter, översatt av N. T. Bruun 1808, hör inte till hans mest kända. A. fick i Berlin tillfälle att se Iffland själv i en föreställning.
  - 20 ”*precipiterade*”, här = dramatiserade, överdrev.
  - 21 De skådespelare vid *Det Kongl. Teater* som A. nämner har alla fått sitt namn bevarat till eftervärlden – Johanna Rosing (1756–1833), Jörgen Frydendahl (1766–1836), Eline Heger (1774–1842), Peter Foersom (1777–1818), Ferdinand Lindegréen (1770–1842), Hans Christian Knudsen (1763–1816). Foersom var dessutom Shakespeare-översättare. – *Litt.: Dansk biografisk leksikon; Nyerup, a.a., s. 673.*
  - 22 *Antoine Bournonville d.ä.* (1760–1843), koreograf, balettmästare, född i Wien. Av Gustaf III kallades han till Stockholm 1782 men flyttade efter kungens död till Köpenhamn 1792 och efterträddes i Stockholm av J. M. Deland. Mer känd är sonen Antoine August Bournonville, vars baletter hör till den stående repertoiren än i dag. – *Litt.: Dansk Biogr. leksikon; Mary Skeaping, Om svensk balett på 1700-talet, i Operan 200 år, Sthlm 1979.*
  - 23 *Tomas Bugge* (1740–1815), matematiker och astronom, som 1810 var rektor för Köpenhamns universitet.
  - 24 *Niels Treskow* (1751–1833), född i Norge, blev 1803 professor i filosofi vid Köpenhamns universitet. Han var en tidig företrädare för utvecklingsläran om människans härstamning från djuren.
  - 25 ”*läste*” = ”föreläste om”, här liksom i fortsättningen.
  - 26 *Rasmus Nyerup* (1759–1829), bibliotekarie vid Kungl. biblioteket i Köpenhamn, professor i litteraturhistoria. Han utgav tillsammans med Knud Rahbek ett litteraturlexikon och en litteraturhistoria för Danmark. Förf. till den ovan citerade *Kjöbenhavns Beskrivelse* från år 1800. Han gav också ut en översättning av *Eddan* och ägnade som A. antyder stort intresse åt Nordens forntid och dess lämningar.
  - 27 *Knud Lyne Rahbek* (1760–1830), författare, teaterdirektör och kritiker, professor i estetik vid Köpenhamns universitet åren 1790–99, från 1816 professor på nytt, nu i danska språket och litteraturen. Han har utgivit bl.a. *Holbergs skrifter* och en biografi över denne samt tillsammans med Nyerup fyra band om dansk diktkonst och före sin död ”*Erindringer af mit Liv*”, 1824–29. Han bodde tillsammans med sin hustru Kamma Heger på Bakkehuset nära Fredriksbergs slott utanför det dåvarande Köpenhamn, vilket länge var samlingspunkten för en stor skara intellektuella vid 1800-talets början. Bakkehuset är nu minnesgård över denna krets, ett tämligen bortglömt men charmfullt litet museum. *Litt.: Hans*

- Kyrre, Knud Lyne Rahbek, Kamma Rahbek og Livet paa Bakkehuset, Kbhvn 1914; F. Troels Lund, Bakkehuset og Solbjerg, del 1, Kbhvn 1920; Gustaf Näsström, Lustvandring i Danmark, Sthlm 1956, s. 90 ff.
- 28 "fontenerad", här närmast "gestaltad" eller "utformad".
- 29 *Adam Oehlenschläger* (1779–1850), var den mest framträdande i den krets som samlades hos Rahbeks på Bakkehuset. Han gifte sig 1810 med Kamma Rahbeks syster Christiane Heger. Övriga deltagare i de sammankomster som här anordnades var bl.a. bröderna A. S. Ørsted, jurist, och Hans Christian, sedermera berömd fysiker, botanisten J. W. Hornemann och geologen Henrik Steffens, läkaren O. H. Mynster och brodern, sedermera biskopen J. P. Mynster. Detta gäller århundradets första decennium, senare tillkom naturligt nog många andra. – De av A. omnämnda verken av Oehlenschläger "Hakon Jarl" och "Axel og Valborg" skrevs under en utlandsresa 1805–09. Hans mest kända verk, nationalsången "Det er et yndigt land" skrevs först 1818.
- 30 *Bröderna Friedrich och August Wilhelm Schlegel* (1772–1829 resp. 1767–1845) räknas som den tyska romantikens pionjärer, utgivare bl.a. av tidskriften *Athenaeum* 1798–1800, som blev ett språkrör för riktningen i uppror mot upplysningskulturen. F. S. skrev utan framgång några diktverk men fick inflytande genom smärre skrifter och framträdanden, A. W. S. blev berömd för sina Shakespeareöversättningar och som en grundare av litteraturvetenskapen. Båda spelade en stor roll i det samtida kulturlivet, men särskilt Friedrich S. blev negativt bedömd även av romantiker som Atterbom, som mötte honom 1819. Oehlenschlägers reaktion, som A. påtalar, är sålunda förklarlig. August Wilhelm S. besökte Sverige och kom att stå kronprins Karl Johan nära och medföljde honom under fälttåget 1813, då han medverkade med propagandabroschyrer till försvar för den svenska politiken. – *Litt.*: Fredrik Böök, *Romantiken i Tyskland och England*, i Bonniers ill. litteraturhistoria, III. Sthlm 1929.
- 31 *Ludwig Tieck* (1773–1853) är en annan av den tyska romantikens klassiker, och A. var en av hans stora beundrare, som i sin ungdomsdagbok, "Journalen", särskilt lovordar hans arbete "Der blonde Eckbert" som "förträfflig". Den ingick i Tiecks samling "Volksmärchen", som han gav ut i tre band 1797. Denne har också påverkat Atterbom och Oehlenschläger, t.ex. i hans "Sankt Hans-aften-Spil" från 1803, alltså före det personliga mötet med de tyska romantikerna, vilket såsom A. antyder kom honom att nyktra till. – *Litt.*: se ovan.
- 32 *Ørsted* kan syfta antingen på Anders Sandöe Ö. (1778–1860), juristen, eller kanske snarare på Hans Christian Ö. (1777–1851), fysikern, vilka båda tillhörde kretsen kring Bakkehuset. Den senare med sin naturfilosofiska inställning och kontakter med Fichte och Schelling framstod för A. som särskilt intressant. Han blev 1806 e.o. professor i fysik i Köpenhamn och är mest känd för upptäckten av elektromagnetismen. Han var också diktare och nära vän till H. C. Andersen.
- 33 *Peter Foersom*, se ovan. Han översatte Shakespeare till danska och gav 1807 ut "Hamlet" och "Julius Caesar". Som skådespelare gestaltade han bl.a. Axel i Oehlenschlägers "Axel og Valborg" och titelrollen i "Hamlet".
- 34 *Niels Hofman Bang* (1776–1855), botanist och agronom. Han var främst algolog och medhjälpare till J. W. Hornemann (1770–1841), professor i botanik i Köpenhamn. Båda var lärjungar till dennes företrädare *Martin Vahl* (1749–1804), en av

- de främsta efterföljarna till Linné. Vahl hade en stor samling lavar men sysslade mest med fanerogamer och deras systematik i sitt huvudverk "Enumeratio Plantarum" 1804 i Linnés anda. Hornemann var under 35 år den ledande botanisten i Danmark och skrev en dansk flora. Hofman studerade bl.a. alger kring Fyn. I Agardhs brevsamling på LUB finns 29 brev 1810–27 från honom och 75 1810–29 från Hornemann. – *Litt.*: Carl Christensen, Den danske Botaniks historie, del 1, Kbhvn 1924–26.
- 35 *Odert och Gustaf Gripenberg* m.fl. Det kan noteras att av dessa hade O. G. (1788–1848), sedermera känd pedagog i Finland, samma intresse som A. för Pestalozzi och hans uppfostringsmetoder. Hans resa 1810 gällde just ett besök hos denne i Schweiz.
- 36 *Roskilde domkyrka* är ju med sina kungagravar en motsvarighet till Riddarholmskyrkan i Stockholm med praktfulla sarkofager alltifrån drottning Margareta till vår tid. Det av A. omnämnda Christian III:s gravmonument är utformat som ett tempel, utfört 1574–75 i praktfull renässans av den nederländske arkitekten och bildhuggaren Cornelius Floris. En del av sarkofagerna har sidorna prydda av reliefer med motiv ur Danmarks krigshistoria. – *Litt.*: Danmarks Kirker, Københavns amt, 3, Roskilde Domkirke, 2, Kbhvn 1951; Roskilde Domkirke, uppmätningar av H. Storck, plansch XV–XVII, Kbhvn 1909.
- 37 *Smack*, en flatbottnad färja av holländsk typ. Den långa kryssningstiden, 10 timmar, kan naturligtvis ha berott på motvind, men kanske också för att undvika engelska fartyg, som under hela kriget tidvis befann sig på bevakningsuppdrag även i Stora Bält med station på den lilla ön Sprogø mitt i sundet. *Litt.*: Fr. Olsen, Postvæsendet i Danmark under Fredrik VI og Christian VIII, Kbhvn 1908.
- 38 *Koldings slott* från 1200-talet råkade 1808 ut för en förödande eldsvåda, då man där inlogerat spanskt krigsfolk i Napoleons tjänst. De lyckades senare fly och ansluta sig till engelsmännen.
- 39a *Apenrade*, unv. Aabenraa, Åbenrå.
- 39b *Slesvig*. "Kommedien der Wilhelm Tell" syftar på Schillers berömda frihetsdrama, skrivet 1804, ett år före hans död. Ordet "komedi" skall här fattas i sin äldre betydelse av "skådespel".
- 40 *Danska tullen*. Vid denna tid, 1810, hade de forna hertigdömena Slesvig och Holsten helt inkorporerats med det danska riket, som då hade sin gräns mellan Altona och Hamburg. Denna senare stad behärskades sedan 1806 av Napoleon och var liksom också Danmark i dess helhet beroende av honom. Vid alla gränser företogs i anslutning till kontinentalblockaden en intensiv kontroll av brev och annat till eller från England. – "Douaniererne", tullmännen.
- 41 *Hamburg* var vid A:s besök sedan fyra år besatt av fransmännen, som senare, i december 1810, också formellt införlivade staden med Frankrike. De gamla fästningsvallarna, som man 1806 beslutat riva, iståndsattes i stället. Hamburg var redan då en storstad med över 100 000 invånare. Altona, som ligger dikt an mot Hamburg men på holstensk mark, blev stad 1664 och var danskt från 1640 till 1864, då Danmark förlorade både Slesvig och Holsten till Preussen. Efter besättandet av Hamburg 1806 fick Altona, ehuru danskt, härbergera franska trupper under lång tid.
- 42 *Böckmann*, tydligen en känd blomsterodlare med en plantskola, "pépinière", och

- en stor samling sälg- och videväxter, Salices [eg. Salicaceae]. Han är ej upptagen i tillgängliga uppslagsverk.
- 43 *Johann Flügge* (1775–1816), botanist och läkare i Hamburg, författare som A. antyder till en bok om gräsarter "Graminum monographia" 1810.
- 44 *J. V. F. Lamouroux* (1779–1825), fransk algforskare, professor i Caen. Han gav 1812 ut ett systematiskt arbete om olika algsläkten, en föregångare till A:s "Systema algarum" 1824. I A:s brevsamling i LUB finns 16 brev från honom åren 1816–24.
- 45 *E. P. Ventenat* (1757–1808), fransk botanist, författare till bl.a. "Tableau du regne végétal selon la méthode de Jussieu" 1794. Den senare var en efterföljare till Linné, som A. berörde också i sin "Journal": "Honom sysselsätter egentl[igen] det Naturl[iga] Systemet, hwars skyddsGud han är. Så långt han kan verka är också detta systemet det herskande. Men MontPELLIERS skola och andra aflägsnare Botanici stå under Linnés fanor." (Journalen, sid. 14, den 22/10 1807). Om Ventenat själv heter det att "han har samma fel som de fleste Frans[öske] Botanister att de ej förstå sin Linné." (ibid.)
- 46a *Jean Louis Thuiller* (1757–1822), fransk botanist, som skrivit en flora över Paris omgivningar 1790, vilken enligt A. "innehåller wexterna af Linnés 23 första klasser, och deribland en ovanlig mängd som nya angifna saker. Han gör af den obetydligaste variant ett nytt Species." (Journalen, sid. 15, den 22/10 1807).
- 46b *A. W. Roth* (1757–1834), läkare och botanist i Bremen, algforskare, författare till bl.a. den första tyska floran 1788. A:s negativa omdöme om honom bestyrkes ej av andra källor. I A:s herbarium, nu i Botaniska museet i Lund, finns ett flertal ark med påskriften "från Roth".
- 47 *F. K. Mertens* (1764–1831), rektor i Bremen, samlare och en framstående kännare av alger. Hans manuskript "Synopsis algarum" gick förlorat, då han skulle sända det till Turner i England. Hans stora herbarium hamnade i St Petersburg. I Agardhs brevsamling på LUB finns 21 brev från honom 1815–28. Han dedicerade sitt stora arbete "Species algarum" 1822 till Mertens.
- 48 *Dawson Turner* (1775–1858), engelsk botanist med kryptogamer som specialitet, utgav bl.a. ett kolorerat planschverk om tångväxter, "Fuci", i fyra delar 1808–19.
- 49 *M. Rohde* (1782–1812), läkare i Bremen, vän till Roth och Mertens.
- 50 "Fuci", tångväxter, brunalger.
- 51 "Sacharum", sockerrör, "Paspalum" och "Reimaria", gräsväxter, "Holcus australis Schrad." likaså. "Schrad." står för Schrader, professor i Göttingen, se nedan, not 65.
- 52 *A. P. De Candolle* (*Decandolle*) (1778–1841), professor i botanik i Montpellier och Genève, utgav 1805 en starkt omarbetad upplaga av Lamarcks "Flore française" från 1778. Känd främst som växtsystematiker.
- 53 *Fischer*, troligen åsyftas här en berömd operasångare Ludwig Fischer (1745–1825), som vid 1800-talets början verkade i Berlin och ansedd som dess främste bassångare. Han komponerade den kända "I djupa källarvalven" just för denna tonart. – Kan möjligen även syfta på sonen Joseph F. (1780–1862), som gick i faderns fotspar och också gjorde sångarturnéer i Europa.
- 54 *Fru Angelucci* var sångerska vid Operan i Stockholm 1808–10.
- 55 *Schirrmeister*, postiljon, färdledare vid de reguljära postdiligenserna.

- 56 "pas goût", här närmast = dålig stil och uppförande.
- 57 *Schleicher*, apotekare i Bex, en liten kurort i västra Schweiz.
- 58 *Berlin* var efter Napoleons segrar vid Jena och Auerstädt och hans intåg i staden i oktober 1806 besatt av franska trupper under två år. Det var här som han den 21 november proklamerade den kontinentalblockad, som efter hand kom att gälla hela Europa inklusive Ryssland och Sverige. Vid freden i Tilsit 1807 förlorade Preussen stora områden i väster och öster genom bildandet av kungariket Westfalen och storhertigdömet Warszawa och dess folkmängd sjönk till hälften. Berlin berördes mindre och dess invånartal närmade sig vid Agardhs besök 1810 bortåt 200 000. Då hade dess universitet just grundats och ett gryende motstånd mot den franska dominansen också på det andliga området fick här ett forum. Hit sökte sig många av tidens lärde, och staden blev en vallfartsort för yngre generationer.
- 59a "fysionomiserings", här väl närmast en noggrann granskning av de resandes anletsdrag, motsvarande senare tiders passkontroll med hjälp av foto. Fysiognomik, dvs läran om tolkningen av ansiktsuttrycken för bedömning av en persons karaktär, var länge en populär vetenskap.
- 59b *Heinrich Gustav Flörke* (1764–1835) började som präst i Mecklenburg, men avsåg sig och flyttade till Berlin, där han verkade som botanist och 1815–21 utgav ett stort arbete om lavar "Deutsche Lichenen" i tio band. Blev senare professor i Rostock i botanik och naturalhistoria. Om Acharius, se ovan, not 4.
- 60 "*L. Hoffmannii Ach.*", en lavart uppkallad efter den tyska botanisten G. F. Hoffmann (senare professor i Moskva) av nyssnämnde Acharius. – "Meth." hänvisar till dennes arbete om lavar "Methodus qua omnes detectos Lichenes ----" från 1803.
- 61 "Centurier" syftar på att Flörke gav ut sitt verk i sammanlagt 200 häften.
- 62 *James Dickson* (1738–1822), utgivare av omfångsrika verk om den brittiska floran, också dess kryptogamer "Fasciculus plantarum cryptogamicarum Brit."
- 63 *J. F. Ehrhart* (1742–95), en efterföljare till Linné, föreståndare för den botaniska trädgården vid Herrenhausen i Hannover. Har utgivit bl.a. "Plantae cryptogamae Linnaea" 1785–95.
- 64 *Karl L. Willdenow* (1765–1812), professor i botanik vid Berlins universitet, direktör och skapare av dess stora botaniska trädgård under åren 1801–12. Ägde ett herbarium om över 20 000 växter och gav ut bl.a. en upplaga av Linnés "Species plantarum".
- 65 "*Schraders Journal* [für die Botanik]", tidskrift utgiven 1799–1803 av H. A. Schrader (1767–1836), botanikprofessor i Göttingen, förf. till bl.a. "Flora germanica" 1806 samt flera arbeten om kryptogamer.
- 66 *A. H. Florman* (1761–1840), anatomiprofessor i Lund 1801–31.
- 67 *Fränkel*, möjligen åsyftas David F. (1770–1865), född i Berlin och bl.a. utgivare av tidskriften "Sulamith".
- 68 *Jacob de la Gardie* (1768–1842), ledande politiker bland "gustavianerna" vid 1809 års riksdag, sedermera en av "Rikets herrar", arkivsamlare, medlem i flera akademier m.m.
- 69 *A. N. Edelcrantz* (1754–1821), naturforskare, universitetsbibliotekarie i Uppsala, överintendent vid Konstakademien, ledamot av flera akademier. Han introdu-

- cerade den optiska telegrafen i Sverige, senare också Watts ångmaskin genom hitkallandet av Samuel Owen från England.
- 70 ”*Titus*”, opera av Mozart 1791, vilken bygger på ett libretto av P. Metastasios ”*La clemenza di Tito*” (”Titos mildhet”) från 1734. Den har också spelats på Drottningholmsteatern och då återgivits i svensk TV sommaren 1987. – *Mme Herbst* var hovsångerska i Berlin och debuterade just vid den föreställning som A. övervar den 31 mars 1810.
- 71 *Johann Gottlieb Fichte* (1762–1814), professor i filosofi i Jena, där han utgav sin ”*Wissenschaftslehre*” 1794, senare i Berlin efter det dess universitet grundats 1810. Han blev dess förste rektor. Med sina ”*Reden an die deutsche Nation*” 1807–08 under fransmännens ockupation av staden gav han nationalismen dess filosofiska bakgrund. Han var också en handlingens man, redo att dra ut i befrielsekriget och kom också därigenom att starkt påverka den unga generationen i sitt land. Hans kritiska uttalanden om såväl Gustav IV Adolf som Schelling och Friedrich Schlegel, som Agardh refererar, är mot denna bakgrund förståeliga.
- 72 *Benjamin Höijer* (1767–1809), som omnämnes av Fichte, hade besökt denne under hans tid i Jena och vid senare vistelse också i Berlin kommit i kontakt med ledande tyska nyromantiker. Deras läror förkunnade han vid privata föreläsningar i Uppsala 1802–07 med bl.a. Geijer, Hammarsköld och Atterbom som åhörare. – Om Fr. och A. Schlegel, se ovan om Oehlschläger, not 30–31. *Litt.*: Om Höijer och en del samtida, här nämnda personer, se bl.a. Torgny T. Segerstedt, Svenska Akademien i sin samtid. Del 1. Sthlm 1986.
- 73 *Silverstolpe*, troligen avses en lärjunge till Höijer, Gustaf A. S. (1772–1824), utgivare av litterära tidskrifter med orientering kring den nya tyska litteraturen. Kan möjligen också syfta på Malla Silfverstolpe (1782–1861), berömd värdinna i en litterär krets i Uppsala vid 1800-talets början med bl.a. Geijer och Atterbom som deltagare. Även den mest berömde, författaren, akademiledamoten m.m. A.S.S. (1762–1816) kan naturligtvis komma i fråga.
- 74 Till denna hörde också *Amalia von Helvig* (1776–1831), uppvuxen i Tyskland och likaså en framträdande förmedlare av nya strömningar därifrån.
- 75 *Carl Gustaf von Brinkman* (1764–1847) diktare och diplomat, verksam bl.a. i Berlin, Pommern och Preussen. Numera kanske framför allt känd genom sin mångåriga brevväxling med Tegnér och det stora Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby slott.
- 76 *Mme de Staël*, Germaine, f. Necker (1766–1817), hustru till den svenske diplomaten Erik Magnus Staël von Holstein, som bl.a. var ambassadör i Paris 1783 och senare. Mme de Staël blev berömd som författarinna och litteraturkritiker och samlade i sitt hem i Paris och senare på sitt gods Coppet i Schweiz tidens berömda diktare och tänkare, inte minst de tyska, som hon ägnat sitt kanske mest markanta arbete ”*De l’Allemagne*” 1810. Hon besökte Sverige 1812–13 och blev liksom Amalia von Hellwig en vägröjare för nya idéer inom litteratur och filosofi från kontinenten. Som Fichte påpekar för Agardh var A. W. Schlegel länge informator för hennes söner på Coppet.
- 77 *J. F. C. Klug* (1775–1856), berömd entomolog, medicinalråd och professor i Berlin, där han byggde upp en insektsamling om 80 000 arter.
- 78 ”*piezater*”, av *Piezata*, äldre beteckning för nuv. Hymenoptera, en insektsordning, som omfattar steklar, bl.a. bin och getingar.

- 79 *Robertsons ballongfärd*. Sedan bröderna E. och J. Montgolfier konstruerat den första luftballongen i Paris 1783 experimenterades det med många olika modeller. Åtskilliga astronauter gjorde offentliga uppstigningar inför väldiga åskådarmassor. Robertson var en av dem och hade uppträtt också i Stockholm 1805 som den förste i vårt land.
- 80 *Iffland och Deland*, se ovan under Köpenhamn. "Don Ranudo de Colibrados eller Fattigdom og Hoffærdighed" från 1752 är ett av Holbergs mest bekanta stycken, där även danspartier kan ha inlagts, därav jämförelsen med balettmästaren Deland vid Operan i Stockholm. "Perdrillo" skall vara "Pedro". – Intressant är att notera hur Gustaf Fröding med detta stycke om stolthet i nöden associerade sin mor Emilia, Agardhs dotter, i sin dikt om henne "Dolores de Colibrados".
- 81 *F. G. Hayne* (1763–1832), professor i botanik i Berlin, författare till ett stort verk om medicinalväxter i 14 delar med egna teckningar 1805–42. Det av A. nämnda arbetet "Termini ---" utkom 1799–1812.
- 82 *Trifolium melilotus*, sötväppling, ett släkte av klöverväxter.
- 83 *S. F. Hermbstädt* (1760–1833), apotekare, kemiprofessor, känd för åtskilliga läroböcker, bl.a. om kemisk teknologi.
- 84 *Martin H. Klaproth* (1743–1817), berömd kemist, professor vid Berlins universitet sedan 1810, upptäckare av grundämnen som uran, titan och cerium.
- 85 *Nicolai*, möjligen Karl Heinrich N. (1739–1828), naturforskare, utgivare av böcker om astronomi m.m. Kan också syfta på skriftställaren och förläggaren C. F. Nicolai (1733–1811).
- 86 *Philip K. Buttmann* (1764–1829), berömd filolog och bibliotekarie i Berlin, utgivare av en grekisk grammatik som länge var i bruk.
- 87 *Schulz*, möjligen J. O. L. Schulz (1782–1849), professor i matematik i Berlin 1811–26.
- 88 *Henrik Steffens* (1773–1845), geolog, diktare, naturfilosof. Född i Stavanger, studerade i Köpenhamn och Kiel, professor i mineralogi i Halle 1808–11, senare i Breslau och Berlin. Sökte sig i sin ungdom till de tyska romantikerna Schlegel, Schelling, Tieck m.fl. och påverkade genom sina föreläsningar i Köpenhamn 1802–03 bl.a. Oehenschläger och Grundtvig och kretsen kring Bakke-huset, som han ofta gästade. I Berlin utgav han 1806 sin bok "Grundzüge der philosophischen Naturwissenschaft", och det är nog denna bok som åsyftas av Agardh och hans vänner på "Der lachende Klub", om det nu inte gäller hans tidigare, 1801 utgivna arbete, tillägnat Goethe "Beiträge zur inneren Naturgeschichte der Erde", vilka båda väckte stor uppmärksamhet i samtiden. Trots att Agardh synes ha instämt i förhållandet av överdrifter och överspändhet inom naturfilosofin blev han en av de trognaste beundrarna i Sverige av bl.a. Schelling, vilken han ännu 1829–30 tillägnade sin lärobok i botanik, något som föranledde ironiska kommentarer av bl.a. Berzelius.
- 89 *J. C. von Hoffmannsegg* (1766–1849), greve, botanist och entomolog, grundare av zoologiska museet i Berlin. Utgav 1809–40 "Flore portugaise" tillsammans med H. F. Link (1767–1851), professor därstädes.
- 90 *Louisd'or*, ett franskt guldmynt, präglat under åren 1640–1795, men också benämningen på liknande tyska och danska mynt. Värdet motsvarade 20 francs enligt senare räkning.

- 91 *Mammalia*, däggdjur, *amfibier* kräldjur och groddjur. *Bradypus*, ett släkte av sengångare som lever som klätterdjur i Sydamerikas tropiska skogar. *Hystrices*, piggsvin.
- 92 *Pará*, stat i Brasilien på båda sidor om Amazonfloden, ett urskogsbevuxet slättland.
- 93 D. F. C. von *Schlechtendal* (1767–1842), förf. till en "Flora Berolinensis" 1823–24.
- 94 J. E. *Bode* (1747–1826), astronom, direktör för observatoriet i Berlin, utgav 1801 "Uranographia" med förteckning över 17 000 stjärnor. Beräknade avstånden till planeterna efter ett eget system, "Bodes lag".
- 95 *Buck*, säkerligen åsyftas *Christian Leopold von Buch* (1774–1853), berömd geolog, som bl.a. utgivit "Reise durch Norwegen und Lappland" efter en resa i Skandinavien 1806–08.
- 96a *Georg Wahlenberg* (1780–1851) botanist och ungdomsvän till Agardh, sedermera känd som originell professor i botanik och medicin i Uppsala. Utgivit bl.a. "Flora lapponica" 1812, "Flora suecica" 1824–26 m.m.
- 96b "Deodata" är ett drama av Kotzebue, som hade premiär 1810.
- 97 "Muralquadrant", murkvadrant, fastmurad i vinkelrätt läge mot horisonten för mätning av stjärnornas höjd. Ett sådant instrument fanns bl.a. på Tycho Brahes Uranienborg på Ven och modellen var i bruk inpå 1800-talet.
- 98 *Cobaea scandens*, klockranka, *Veltheimia*, veltheimia.
- 99 "filomatiska sällskapet", ett sällskap för "lärdomsvänner", liknande Vetenskaps-societeten men inkluderande också naturvetare.
- 100 C. L. *Ideler* (1766–1846), astronom och filolog, sedan 1794 hovastronom i Berlin, professor där 1821. Förf. till bl.a. "Untersuchung über die Ursprung und die Bedeutung der Sternnamen" 1809.
- 101 *Montucla och Bailly*. J. E. *Montucla* (1725–1799), fransk matematiker och astronom, utgivare av bl.a. "Histoire des mathématiques" 1758. – J. S. *Bailly* (1736–93), utg. av "Histoire de l'Astronomie" 1775–87. Mest känd som en av förgrundsgestalterna vid franska revolutionen, varvid han dock själv dömdes till döden 1793. – Det föredrag av *Ideler*, som Agardh lyssnade till, finns tryckt i "Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde" 1811 ("Über das Verhältniss des Copernicus zum Altherthum").
- 102 F. W. *Rosenstiel* (1754–1832) var sedan 1802 direktör för den kungliga porslinsfabriken i Berlin.
- 103 *Målning på glas* var vanligt redan på medeltiden i Venedig och blev särskilt populärt i Tyskland på 1500–1600-talen med vapen o.d. i emaljfärger men fick senare vika för graverade och etsade glas. Vid 1800-talets slut blev målningen i viss mån åter modern.
- 104 *Draba verna*, nagelört, blommor i april–maj, i Sverige allmän.
- 105 J. S. *Biester* (1749–1816), bibliotekarie och utgivare av litterära tidskrifter såsom "Neue Berlinische Monatszeitschrift" 1799–1812, m.fl.
- 106 *infinitesimalräkning*, gemensamt namn för differential- och integralkalkyler, uppfunna av Newton och Leibnitz.
- 107 K. G. *Hagen* (1749–1829), troligen avses en apotekare och botanist, verksam i Königsberg, som skrivit om den preussiska floran, bl.a. om dess lavar.

- 108 *Dövstumsinstitutet* i Berlin. Agardhs intresse för pedagogik och undervisningsmetoder, som på 1820-talet ledde honom till en framträdande plats i "snillekommittén" m.fl. utredningar i skolfrågor, kommer tidigt till uttryck. I sin dagbok, *Journalen*, berättar han 1809 om ett besök på det just då av P. A. Borg grundade dövstumsinstitutet i Stockholm (fr.o.m. 1812 på Manilla på Djurgården). Och nu 1810 en jämfört med hans övriga text ovanligt detaljerad skildring av det betydligt äldre institutet i Berlin, medan han hade otur vid besöket i blindskolan.
- 109 "*arbitrösa tecken*", godtyckligt valda tecken.
- 110 *Ernst Ludwig Heim* (1747–1834), en genom sin varma personlighet mycket uppskattad läkare i Berlin. Som specialist på mossor har en mossart uppkallats efter honom, *Gymnostomum Heimii*.
- 111 *Sir Joseph Banks* (1743–1820) deltog tillsammans med bl.a. svensken Daniel Solander i Cooks världsomsegling 1768–70 och utvecklade sig till storsamlare av växter, blev president i *The Royal Society*. Samlingarna nu i *British Museum*.
- 112 "*sedes*", sammankomster.
- 113 "*Croesus etc*", en smula oklart och motsägelsefullt.
- 114 *Meseritz*, nuv. *Międzyrzecz*.
- 115 "*Af Munkar äro flere slag*." Den unge protestanten Agardh, som nyligen under resan hånats för det han aldrig tidigare sett helgonbilder ute på åkrarna, var naturligt nog inte särskilt orienterad om munkväsendet och de olika klosterordnarna. Framställningen är sålunda oklar. Medan han talar om bernhardiner, som närmast för tanken till cistercienserna och Bernhard av Clairvaux, synes texten i övrigt mest peka på franciskaner, där t.ex. kapucinerna erkändes som en självständig orden 1528. Det var fattigmunkar i bruna dräkter, socialt verksamma inom vida fält. Men uppenbarligen gör han förväxlingar på flera punkter, naturligt nog i en helt främmande miljö med kanske också vissa språkproblem. Historien om munkarnas medel i kampen mot köttslig lusta verkar ju minst sagt sär egen.
- 116 "*Kamedulli*", kamaldulenser, uppkallade efter klostret *Camaldoli* i Italien, grundat 1012 i enlighet med *St Benedikts* regel i dess strängaste form med bl.a. ständig tystnad och med eremiternas liv som förebild, där varje munk bor i sitt eget lilla hus, isolerad från de övriga. Senare mildrades dessa bestämmelser i olika grenar av kamaldulenserorden, men av A. att döma rådde i det polska klostret den ursprungliga strängheten. Förväxlingen med kartusianerna, som A. gör, förklaras av båda ordnarnas eremitkaraktär, men dessa utgör en särskild orden från klostret *La Grande Chartreuse* nära *Grenoble*, grundat 1084. – *Litt.*: *Max Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche. 1–2. Paderborn 1933–34.*
- 117 Den egendomliga *påsksedan* med vattenösning och låtsaskrig mellan män och kvinnor, såsom A. beskriver den, är ännu högst levande i Polen samt delar av östra Europa och paralleller finns också i andra delar av världen. Den går långt tillbaka och grundar sig på trosföreställningar om påskens vattens helande och renande verkan, även i de fall det inte har välsignats av någon präst såsom ju A. också ger exempel på. I likhet med många andra ursprungligen allvarligt syftande seder eller riter har vattenösningen vid påsken utvecklats till en lek med burleska inslag. I Sverige har den aldrig vunnit insteg. – *Litt.*: *Handbuch des deutschen*

C. A. Agardhs ungdomsresa

Aberglaubens, del VI, Berlin 1934–35, spalt 1346 "Wasserguss"; Paul Sartori, Sitte und Brauch, del 3, Leipzig 1914, sid. 155.

Inger Selander

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset. Folkrörelsernas nytextningar till nationalsångsmelodier

Sången har samlat människor kring idéer, gemensamma mål och upplevelser inom de tre stora folkrörelserna, väckelse- och frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen och den socialistiska arbetarrörelsen. Sången har också använts som propagandamedel, inte minst inom arbetarrörelsen, och genom sången har man fångat upp människor på gator, torg och krogar. Det gäller framför allt under den period mot 1800-talets slut, då folkrörelserna växte fram i ett samhälle i omvandling i samband med industrialiseringen. Väckelserörelsens och frikyrkornas unisona sång har blivit ganska grundligt utforskad och även den socialistiska arbetarrörelsens sång har blivit föremål för flera studier.¹ Nykterhetsrörelsens sång däremot har inte tilldragit sig forskarnas intresse. I stort sett har också relationerna mellan de olika folkrörelsernas sång hittills varit ett obeaktat forskningsfält. Men en undersökning av sången måste ses som ett viktigt led i utforskandet av folkrörelsernas historia, och sedan några år tillbaka arbetar jag med ett forskningsprojekt för att kartlägga sången i de tre största folkrörelserna. Föreliggande artikel är en delredovisning av resultaten.²

Folkrörelserna kan betraktas som proteströrelser mot det etablerade samhällets normer och värderingar. Det gamla klassamhället som kännetecknades av lojalitet uppåt ersattes av ett demokratiskt samhälle med solidaritet i sidled.³ Folkrörelserna skapade delinstitutioner till den nationella institutionen eller motoffentligheter till den borgerliga offentligheten.⁴ Men man kan också se dem ur ett mer individorienterat

rat perspektiv. För de många som måste bryta upp från släktgemenskap och en invand miljö erbjöd folkrörelserna en ny gemenskap, där den enskilde individen fick större betydelse och ansvar. De som blivit gripna av de nya idéerna påverkade andra. Ur gudsgemenskapen, ur idéerna och ur den mänskliga gemenskapen hämtade de kraft och inspiration till att förvandla sina egna och andras liv, till att bryta ner destruktiva mönster och sålunda förändra samhället. I folkrörelserna var alla bröder och systrar oberoende av samhällsställning och här fanns också plats för kvinnornas initiativ. Frälsningsarméns unga kvinnor gick in på krogar i Paris' och Londons slumkvarter. Den kvinnliga nykterhetsrörelsen (Vita Bandet) i Nordamerika har sitt ursprung i en bönemötesrörelse. Från bönemötena gick kvinnorna till krogarna och sjöng väckelsesånger och hämtade sina män.⁵ På liknande sätt arbetade folkväckelsens pionjärer i Sverige, dvs väckelsen spreds från människa till människa, och många enkla människor som t.ex. "Mor i Wall" (Maria Nilsson) i Västergötland gjorde betydande insatser.⁶ I 1960- och -70-talens forskning har man haft en tendens att bortse från både de lokala förhållandena och de enskilda ledarnas insatser, men under 1980-talet har man på nytt börjat beakta dessa aspekter.⁷ Folkrörelsernas framväxt behöver belysas ur både makro- och mikroperspektiv. Inom nykterhetsrörelsen tog man hand om de utslagna, bildade sjukkassor och stödde familjerna på olika sätt. Man försökte omvandla närmiljön genom frivilliga insatser, men man började också tidigt arbeta för att förändra lagstiftningen. Också frikyrkofolket var mycket aktivt framför allt diakonalt-socialt men också politiskt. Men inom politiken arbetade man inte på enad front, även om de flesta frikyrkomännen kom att tillhöra det liberala partiet.⁸ Även socialdemokraterna bedrev ett intensivt arbete lokalt och pionjärerna reste från plats till plats, agiterade och uppmanade arbetarna att organisera sig för att via landsomfattande fackföreningar kunna förändra de politiska och sociala samhällsvillkoren.

Folkrörelserna uppstod vid något olika tidpunkter, konsoliderades och institutionaliserades olika snabbt. Den nyevangeliska väckelsen framträdde vid mitten av seklet. Den har djupa rötter i tidigare inomkyrklig väckelse av herrnhutisk och pietistisk art men har också inspirerats från Storbritannien och Nordamerika. Redan under 1850-talet uppstod en baptistisk förgrening och gentemot denna profilerade sig den nyevangeliska 1856 som ett samfund, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, med en klart luthersk bekännelse. Senare splittrades väckel-

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

sen i en rad olika frikyrkobildningar. Det uppstod också en ny väckelse i de anglosaxiska länderna, pingstväckelsen, som kom till vårt land omkring 1910.

Nykterhetsrörelsen och väckelserörelsen följdes länge åt, och samma personer kunde vara verksamma inom båda rörelserna. En fast och självständig organisation fick nykterhetsrörelsen genom bildandet av IOGT-loger från och med 1879 (Independent Order of Good Templars). Nykterhetsrörelsen förgrenade sig sedan snabbt i en mängd olika organisationer, med eller utan religiöst förtecken, de flesta med ursprung i Storbritannien eller Nordamerika.

Under 1880-talet organiserades den socialistiska arbetarrörelsen och Socialdemokratiska partiet bildades 1889. På den första partikongressen 1889 slogs fast att religionen var en privatsak men att partiet skulle bedriva antireligiös propaganda. Man skulle ha som mål kyrkans skiljande från staten. Den första tiden var den dominerande uppfattningen bland de ledande att religionen och kyrkan medverkade till att göra människorna likgiltiga för den sociala och politiska verkligheten. Kyrkan som institution kunde användas till att suggerera massorna till underkastelse. Till de frikyrkliga var inställningen ännu mer negativ. Man beskyllde dem för okulturell vidskepelse. En bidragande orsak till misstroende mot frikyrkoledarna var att Paul Peter Waldenström och andra ledare inom Svenska Missionsförbundet tog ställning mot arbetarna bl.a. under Sundsvallsstrejken 1879.⁹ År 1899 bildades Svenska Arbetarförbundet som skulle vara religiöst och politiskt neutralt men fick anslutning framför allt från religiösa arbetare. Det råder alltså delade meningar om huruvida förbundet var en organisation för strejkbrytare eller en kompletterande organisation till LO. Förbundet fick stöd från både kyrkligt och frikyrkligt håll, men många arbetare stannade kvar inom eller anslöt sig till fackföreningarna.¹⁰ Under 1900-talets början skedde en omsvängning i socialdemokratins officiella hållning gentemot religionen, som delvis hade sin grund i att kyrkans inställning till socialdemokratien förändrades. Vid partikongressen 1890 betonades att partiet inte borde bedriva antireligiös propaganda. Man var mån om att värva kristna arbetare. Men i praktiken fortsatte den antireligiösa propagandan till omkring 1910.

Relationerna mellan nykterhetsrörelsen och socialdemokratien var mindre komplicerade. Men på grund av nykterhetsrörelsens religiösa grundhållning och allmänt moralistiska inställning och dess grundtes att alkoholfrågan var det centrala samhällsproblemet var många inom

socialdemokratins ledande grupper kritiskt inställda. Partikongressen 1889 erkände dock vad nykterhetsrörelsen gjort för arbetarna. År 1896 bildades den religiöst neutrala Nykterhetsorganisationen Ver-
dandi, som hade socialistiskt förtecken. Men den nykterhetsorganisa-
tion som hade de flesta arbetarna anslutna var IOGT. Efter år 1900
blev inställningen mer positiv från socialdemokratiskt håll. Det berod-
de också på att nykterhetsrörelsen ändrade karaktär efter sekelskiftet
och började arbeta för allmän rösträtt för att på demokratisk väg åstad-
komma sociala förändringar. Vidare ersattes de moraliska argumenten
med medicinska. På den socialdemokratiska partikongressen år 1905
uttalade man sig för samverkan med nykterhetsrörelsen som man nu
såg som en kompletterande rörelse.¹¹

De olika ideologiernas brytning mot varandra avspeglas i sången.
Genom sången har idéerna spritts och befästs, och sången har bidragit
till att skapa och stärka gruppidentiteten inom folkrörelserna. Jag tror
inte det är överord att påstå att sången – i varje fall inom den religiösa
delen av folkrörelsen – bidragit till att forma medlemmarnas tankar
och upplevelser. Den religionstolkning sångerna ger uttryck åt måste
ha påverkat den form av rolltagande man gjort. Detta inflytande gäller
i särskilt hög grad för den unisona sången. Den sång en människa
aktivt tar del i påverkar henne på ett djupare plan än den sång hon bara
lyssnar till. Därför är det viktigt att studera den unisona sången som ett
led i utforskandet av folkrörelsernas historia. Till de viktigaste frågor-
na hör: Hur kommer de olika ideologierna till uttryck i sången? Hur
bryts de mot varandra och mot det etablerade samhällets ideologier
och värderingar? I vilken utsträckning är sången över huvud taget
ideologiskt bestämd? Vilka förändringar äger rum, då folkrörelserna
börjar konsolideras och institutionaliseras?

Av störst intresse är den period, då folkrörelserna växer fram, ofta
under starkt motstånd från samhällets officiella representanter. Av
flera skäl har jag valt att studera sångböcker utgivna inom folkrörelserna
under perioden 1850–1920. Tidsavsnittet kan motiveras ur histo-
risk, kyrkopolitisk, politisk och sociologisk synvinkel och inte minst
ur ren sångforsknings synpunkt.¹² År 1850 kom den första samling
med nyevangelisk sång som fick verklig betydelse, nämligen sångar-
predikanten Oscar Ahnfelts första häfte *Andliga sånger* (inalles 12 häf-
ten utkom 1850–1877). Under 1870-talet utgavs de första häften med
nykterhetssånger. I dessa häften inflöt nykterhetssånger och väckelse-
sånger av några av de ledande sångdiktarna inom väckelsen, vilket

visar det nära sambandet mellan de båda rörelserna. Det första häftet *Socialistiska sånger* gavs likaledes ut på privat initiativ, nämligen av socialistagitatorn och skräddarmästaren August Palm år 1888.

Den främre tidsgränsen för utgivning av de sångböcker som jag har valt som undersökningsmaterial har satts till omkring år 1920. Detta årtal har bestämts med tanke på att folkrörelserna då kommit in i ett nytt skede. De har blivit accepterade av samhället och de har stabiliserats. Folkrörelsefolket kan då föra fram sina synpunkter på samhällspolitiska och sociala frågor direkt till de beslutande samhällsorganen, där de också själva är representerade. De deltar själva i demokratiska beslutsprocesser som de varit med om att få till stånd. Vad sångboksutgivningen beträffar är läget något olika inom de tre folkrörelserna omkring 1920. Redan 1919 utkom den första reviderade frikyrkosångboken (*Metodistkyrkans psalmbok*), och den kan sägas markera en ny fas. Den främre gränsen dras därför för frikyrkosångböckernas del vid 1918. Inom nykterhetsrörelsen börjar de olika organisationerna samarbeta i sångboksfrågan efter 1920, och man kommer då in i ett nytt skede. För arbetarrörelsens del är det naturligt att sätta en gräns efter 1919. Det året utkom nämligen den första rikssångboken, *Tidens sångbok*. Den markerar en avslutning på den äldre perioden och samtidigt början på en ny. Jag har valt att ta med den i undersökningen av den expansiva perioden.

I de tidiga folkrörelsesångerna sökte man sig fram till ett nytt språk för de nya erfarenheter och de nya ideologier man ville sprida. Man använde sig av delar av redan förefintliga språkliga koder. För väckelserörelsens del skedde en accentförskjutning i förkunnelsen i förhållande till de äldre väckelserörelser vilkas sång man delvis adapterade och övertog. I avhandlingen "O, hur saligt att få vandra" *Motiv och symboler i den frikyrkliga sången* har jag visat på det språkliga och innehållsliga arvet från pietistisk och herrnhutisk sång och även från kyrkopsalmen. Samma motiv används gärna men det har skett en innehållslig förskjutning. Även från samtidens profana dikt och sång har man hämtat bilder och språkliga element, t.ex. från romantikens platoniskt influerade diktning, från efterromantikens idylldiktning och från den patriotiska diktning som är så vanlig under hela 1800-talet.

Syftet med sångskrivandet har inte varit litterärt. Somligt har skrivits av ett spontant uttrycksbehov: man har velat klä sina nya religiösa erfarenheter i ord. Inte sällan har man skrivit sånger för en speciell form av verksamhet. Sångens funktion har då varit det viktigaste. Man

har ofta övertagit motiv, symboler och formler från olika håll och ett delvis nytt formelförråd har bildats, så t.ex. i fråga om pilgrimssångerna och hemlandssångerna, vilket jag återkommer till. Författarna har som regel inte drivits av någon artistisk stilvilja. Själva enkelheten kan vara ett ideal i sig. Inom väckelserörelserna, 1600- och 1700-talens såväl som 1800-talets, var man misstänksam mot en diktning som följde konstnärliga mönster. En sång som anpassade sig efter retorikens lagar kunde inte vara andeingiven, menade pietisterna. Det av Gud inspirerade måste bära det omedelbaras prägel, dvs enkelhet och konstlöshet blev ett kriterium på äkthet.¹³ Efter samma kriterier bedömde man melodierna; man föredrog länge enkla vismelodier, ”hjärtats enkla sång”, framför mer konstfulla melodier.¹⁴ – Liknande premisser gällde också för arbetarrörelsens och nykterhetsrörelsens sång, som också skapades för att fylla icke-estetiska funktioner, den förra för att bli ett redskap i klasskampen, den senare för att användas i kampen för en ny livsstil.

Ofta är sångernas tillkomsthistoria svår att rekonstruera. Många av sångerna är anonyma i den form av brukspoesi, som de egentliga folkrörelsesångerna tillhör. Med folkrörelsesång i egentlig eller inskränkt mening avser jag den sång som har sin proveniens (åtminstone den textliga) inom folkrörelserna. Av det nyss sagda framgår att det kan vara svårt att bestämma exakt vilka sånger som hör till denna grupp. En negativ avgränsning är lättare: till de egentliga folkrörelsesångerna hör inte de sånger i folkrörelsesångböckerna som kan attribueras till författare med hemvist utanför rörelserna och inte de sånger som tillhör någon av grupperna psalmer, folkvisor, sånglekar och äldre folkliga visor.¹⁵ I den fortsatta framställningen avser jag med beteckningen folkrörelsesång endast de egentliga folkrörelsesångerna.

Många av folkrörelsesångerna uppvisar stora likheter. Framst gäller detta naturligtvis sånger inom samma folkrörelse. Jag grundar här mina iakttagelser på mina tidigare undersökningar av väckelse- och frikyrkosånger samt på mina erfarenheter vid upprättandet av en sångregistrant inom ramen för folkrörelseprojektet. Ofta är det svårt att avgöra om likheten är avsiktlig. Det kan vara fråga om lån eller imitation, där det är osäkert vilken sång som i så fall är en imitation av den andra. Kanske beror likheten på en gemensam förlaga, som olika översättningar kan föras tillbaka på.¹⁶ Men likheterna kan också bero på det gemensamma ämnet eller motivet, vilket begränsar de språkliga valmöjligheterna. En rekonstruktion av en sångs tillkomsthistoria kan

bli komplicerad, inte minst därför att flera personer (författare, översättare och bearbetare) är inblandade och deras insatser kan ha ägt rum under en lång tidsperiod. Sångboksredaktörerna kan också ha ingripit aktivt, och deras roll har ofta förbisetts av forskningen. Ofta har de bytt ut melodierna. Det är ganska vanligt att en sångtext förekommer tillsammans med olika melodier i olika förgreningar av en folkrörelse.

Med sångtexten som utgångspunkt kan man studera folkrörelsernas protester mot eller acceptering av den etablerade kulturen. I sången avspeglas också rörelsernas inbördes relationer. I imitationer, adaptationer, parodier och kontrafakter blandas språkliga element, motiv och bilder med varandra eller i varandra. Det kan uppkomma formliga kedjor av sånger som är beroende av varandra. Samma språkliga element eller bitar används på nytt till nya mosaiker. Man skriver nya sånger över de gamla så att det uppstår en palimpsest. Läsaren-lyssnaren-interpretören kan uppleva dessa spår från andra texter, dessa tecken från olika språkliga skikt och kulturella och sociala miljöer som en polyfoni, ett brus av många röster. Vilka är dessa stämmor och varifrån kommer de? Vilka spänningar finns i den nya sången mellan de olika skiktens språkliga element? Tillsammans bildar de en ny väv, ett mönster där många trådar vävts samman. Dessa trådar eller spår har förbindelser bakåt och utåt till samtidigt, till religiösa, politiska och sociala sammanhang likaväl som till olika litterära idiom. Eller annorlunda uttryckt: här finns ett nätverk av relationer mellan olika texter, ett intertextuellt samspel.

Begreppet intertextualitet, som introducerades av den bulgarisk-franska litteraturforskaren Julia Kristeva i den ryske litteraturforskaren Michail Bakhtins efterföljd och som hos Kristeva är ett filosofiskt begrepp, har kommit att uppfattas och tillämpas empiriskt-metodiskt mycket olika av olika forskare.¹⁷ Själva företeelsen – att en text består av delar av andra texter – är naturligtvis inget nytt. Detta sätt att uppfatta en text som en mosaik av andra texter eller en palimpsest har viss likhet med komparatismen, men till skillnad från denna söker man inte belägg för påverkan och influenser från en författare till en annan, om man arbetar med intertextualitetsbegreppet i tolkningen. Liksom i den nykritiska metoden för textanalys är det inte textens produktion eller genes som står i centrum för interpretatörens intresse utan själva texten. En förskjutning har också skett mot receptionsledet, och en forskare som Michael Riffaterre förenar i sin tolkningsmetod intertextualitetsbegreppet med receptionestetiska teorier. Inom receptioneste-

tiken intresserar man sig mera för den effekt spåren av andra texter har på läsaren än för spårens uppkomst. – Tilläggas bör kanske att det synsätt eller sätt att uppleva som intertextualitet står för naturligtvis också finns hos författaren. Det speciella för sången är att intertextualiteten också kan hänföra sig till de texter som endast finns potentiellt närvarande via melodin, de som alltså inte lämnat några spår i själva sångtexten. I brist på en bättre term för denna via melodin förmedlade textreferensens låter jag termen intertextualitet innefatta även detta specialfall.

Att arbeta med intertextualitetsbegreppet vid tolkning av texter innebär alltså att studera vad som finns inskrivet i texten av interpretativa konventioner. De i texten inkodade intertexterna bidrar till återskapandet av textens sociala och kulturella kontext. Ett problem i den konkreta tolkningsprocessen är att finna adekvata intertexter. Här har jag valt att i första hand söka mig fram via melodin, men intertexterna måste naturligtvis också sökas direkt på textplanet. Ytterst är det samma problem som möter varje interpretatör som använder en komparativ metod. Valet av intertexter bör styras av mer eller mindre synliga textreferenser som citat, allusion, imitation, adaptation, pastisch och travesti eller utnyttjande av vissa språkliga konventioner, t.ex. genretypiska drag.

Textreferenserna kan gälla ett enskilt verk (intertext) eller en hel genre, en subgenre eller en viss typ av texter, som då kan kallas *architext*.¹⁸ För att exemplifiera från folkrörelsesångerna: en nykterhetsång kan på det semantiska eller verbala planet innehålla referenser till en religiös sång, som då fungerar som intertext till nykterhetssången och tillför denna ett särskilt associationsfält för den mottagare som är bekant med den religiösa sången. Referensen kan också finnas i själva strukturen. En nykterhetssång kan innehålla referenser på det formella planet till genren dryckesvisa, t.ex. i form av en inledande uppmaning att dricka. Genren dryckesvisa fungerar då som architext och skapar ett spänningsförhållande i nykterhetssången mellan två olika livstilar. Termen architext används i allmänhet om en texts inordnande i en genre, subgenre eller typ, t.ex. klassificeringen av "Räven raskar över isen" som tillhörig sångtypen jullekar. Men genretillhörigheten för en text som helhet synes mig mindre intressant att påvisa än de spår av en annan genre som är synliga, som i exemplet ovan: nykterhetssången har drag som är signifikativa för genren dryckesvisa. Termen architext använder jag företrädesvis om dessa fall.

Problemet med att bestämma vad som är förlaga respektive imitation vållar mindre bekymmer om tyngdpunkten vid analyserna ligger på texten och receptionen än om den ligger på genesen. Det viktiga blir då att försöka utröna vilken effekt spåren av andra texter kan ha haft på adressaterna (= de mottagare sångerna var avsedda för), spår som ibland bara förmedlas genom melodin. Det blir interpretatörens uppgift att försöka teckna konturerna till den första scen sångerna var avsedda för och försöka få kunskap om kompetens och förväntningshorisonter hos den publik eller de användare sångerna skrevs för. Adressaterna finns också implicerade i texten, deras förväntningshorisont finns så att säga inskriven i textens kod. Eller för att vända på resonemanget och tala med Lars Lönnroth: den första scen som sångerna var avsedda för har i hög grad bestämt både form och innehåll.¹⁹

Intertextualitet är en fråga om både närhet och distans. Om texten är en imitation finns närhet till förlagan både på det formella och på det innehållsliga, idémässiga planet. Imitationen kan ha olika syfte och funktion. Det kan också vara fråga om närhet på det formella planet och distans på det innehållsliga som fallet är i parodier och kontrafakter. För att ta ett konkret exempel: en socialistisk sång kan ha lånat inledningsrad och vissa vändningar från en patriotisk sång men samtidigt vara en satir över patriotismen.

Ideologiernas brytning mot varandra är särskilt tydlig i kontrafakter och parodier. Båda kan betraktas som specialfall av intertextualitet. De kännetecknas av kritisk distans till förlagan som vad parodin beträffar inte bara kan vara en enskild sång utan en genre eller vissa konventioner.

Termen parodi (grekiska: Παρωδία) har två grundbetydelser: "sjunga emot" och "sjunga bredvid". Både inom musikvetenskapen och litteraturvetenskapen har parodibegreppet växlande användning. Inom svensk litteraturvetenskap har parodi oftast använts i betydelsen "sjunga emot", dvs om de imitationer som står i kritiskt, oftast förlöjligande eller satiriskt förhållande till förlagan.²⁰

En utvidgning av parodibegreppet tillämpar Eva Haettner Olafsson i sin avhandling om parodier hos Birger Sjöberg.²¹ I anslutning till formalistisk-strukturalistisk litteraturteori använder hon sig av "en vid och i vissa stycken oprecis definition av parodi, eftersom parodin till sin art är mångskiftande och mångtydig." Parodi betraktas som ett specialfall av intertextualitet också av Eva Haettner Olafsson, men hon använder sig inte av intertextualitetsbegreppet utan föredrar ett

mycket utvidgat parodibegrepp. Det gemensamma för parodins funktioner är enligt hennes definition: ”*distans*: parodin distanserar sig på olika sätt från det den förhåller sig till, oftast förlagan.”²² Häremot kan man invända, att parodibegreppet i det praktiska tolkningsarbetet vinner på att få en något klarare bestämning: parodi är en imitation eller repetition med *kritisk distans*. Denna definition ger den amerikanska litteraturforskaren Lynda Hutcheon med utgångspunkt i modernistisk och postmodernistisk litteratur, konst och musik i boken *A Theory of Parody*.²³ Parodins effekt kan vara komisk, förlöjligande eller neutral, men i högre grad betonar Hutcheon dess närhet till satiren. Parodins objekt kan vara ett enskilt verk, en stil, en genre, litterära eller samhällseliga konventioner eller normer. Om objektet för parodin inte är den imiterade texten använder jag i Staffan Björcks efterföljd termen *adaptation*. Med material från tidningarnas dagsverser ger Björck exempel på imitationer som i förhållande till textförlagan (en dikt ur den svenska nationallitteraturen eller en genre) förhåller sig neutrala, medan parodins objekt i stället är en företeelse i samhället, en viss person eller händelse.²⁴

Väsentligt för Hutcheons intertextuella parodidefinition är att den inkluderar både författare och mottagare. Författarens avsikt måste ha varit att parodiera (skapa kritisk distans till) ett objekt, och mottagaren måste ha kompetens att identifiera detta. Men hon åsyftar då inte den faktiske författaren och läsaren-mottagaren utan de subjektpositioner som finns inskrivna i texten. Jag försöker dock så långt möjligt är rekonstruera kompetensen hos de faktiska mottagarna. Författaren och läsaren måste äga en gemensam kod, ha en gemensam referensram eller kompetens för att en text skall fungera som parodi. Härvid spelar naturligtvis tiden en avgörande roll för valet av och förståelsen av en kod. Hutcheon betonar också själva framförandesituationen (performance), och sätter in parodin i en kommunikativ akt, en språkakt. Till denna språkakt hör: texten, författarens intention, gemensamma koder för författare och mottagare, effekten på mottagaren och dessutom de olika kontexter som förmedlar den kommunikativa akten, dvs historiska, sociala och ideologiska sammanhang.²⁵ Att Hutcheon sätter in parodin i denna mycket vida kontext är det från min synpunkt viktigaste i hennes parodidefinition och det som gör den befruktande för analyserna av folkrörelsesångerna.

Men sången består av en textdel och en melodidel eller av två plan, ett textligt och ett musikaliskt, som samverkar i receptionen. Musika-

lisk parodi är ett mycket vidare begrepp än textparodi. Musikalisk parodi innebär inte bara repetition med avsikt att skapa distans, roande, förlöjligande eller ironisk utan också återanvändning av redan existerande material utan komiskt, förlöjligande eller satiriskt syfte. – Jag använder emellertid här beteckningen parodi endast om texter, ej om melodier. En speciell form av musikalisk återanvändning eller melodilån i förening med textparodi är kontrafakten (latin: *contrafacere*: skapa motbild eller efterbilda; jfr den grekiska grundbetydelsen av ordet parodi). Termen kontrafakt har liksom parodi haft skiftande användning. Längre användes också termerna omväxlande med varandra. Kontrafakt brukas numera om vokalmusik med betydelsen utbyte av text mot annan utan substantiell förändring av musiken, men med referenser från den nya texten till den äldre. I varje fall i Sverige brukar kontrafakt beteckna andlig omdiktning av världslig visa och tvärtom, och så kommer jag att använda termen.²⁶

Min praktisk-metodiska utgångspunkt i syftet att undersöka ideologiernas brytning mot varandra i sången är att jämföra de sånger som sjunges till samma melodi. Via melodin spårar man naturligtvis lättast parodier och kontrafakter, i vilka olika normer, värderingar och ideologier särskilt tydligt konfronteras med varandra. Nu behöver det naturligtvis inte finnas något som helst samband mellan de sånger som förenats kring samma melodi. Bruket att skriva ny text till en känd melodi var regel under medeltid och renässans och utnyttjades av Luther och av äldre tiders politiska sångdiktare. Det var synnerligen vanligt under franska revolutionen och under den engelska chartiströrelsen att man skrev ny text till folkliga visor, danser, vismelodier från operor och teaterstycken liksom till psalmer och andliga sånger.²⁷ Melodihänvisning till en känd sång var det utmärkande för de så kallade skillingtrycken. Över sången trycktes standardfrasen ”sjunges som”, följt av inledningsorden till en känd sång eller psalm. I det skillingtrycksmaterial (tryckt före år 1800) som Margareta Jersild undersökt finns det sällan något närmare samband mellan textinnehållet i en visa och den angivna melodin. Vissa melodier har dock en tendens att dra till sig texter om likartade ämnen. Likheter i textbörjan förekommer också i vissa fall, men likheterna är, enligt Jersild, knappast av det slaget att nytextningarna kan betecknas som parodier eller kontrafakter.²⁸ – Användningen av redan kända melodier var alltså mycket vanlig under 1800-talet, eftersom det var det enklaste sättet att få en sång känd och spridd i de breda folklagren före etermediernas tid. Det blev praxis i

den internationella arbetarrörelsen,²⁹ och det tillämpades också i de båda andra folkrörelserna, i synnerhet inom nykterhetsrörelsen.

En komplicerad och viktig fråga är: Vilken effekt får det att en melodi känd från en äldre text kombineras med en ny text? Om melodin är känd från en äldre text tillför den ett associationsfält som består av både emotiva och intellektuella element. Det uppstår inte bara en dialog mellan texterna, utan innehållet i detta associationsfält bestäms också av de sammanhang i vilka den äldre texten fungerat. Vad man också måste beakta när man studerar melodianvändningen i folkrörelsesångerna är att det ofta är någon annan än författaren (eller kompositören) som kombinerat text och melodi. Man kan därför inte dra några omedelbara slutsatser om författarens avsikt. Men oavsett vilken avsikten hos författaren (eller vem det än är som kombinerat text och melodi) har varit är det av stort intresse att undersöka resultatet av denna kombination. Det är synnerligen viktigt för mottagarens reception vilka associationer från en redan känd text som melodin bär med sig.

Staffan Björck har behandlat detta intressanta problemkomplex i en essay, "Amiral Rosenfelts poetiska sändning". Werner von Rosenfelts hyllningsdikt med anledning av Karl XII:s segrar i Polen 1704 sjöngs efter gudstjänsten i amiralitetskyrkan i Karlskrona den 12 februari samma år till koralmelodin Hela världen fröjdes Herren. Dikten innehåller också textreferenser till denna psalm. Björck "tvivlar /.../ inte på att menigheten i Karlskrona amiralitetskyrka sett och hört psalm-mönstret lysa och klinga igenom Rosenfelts dikt." Men han tror inte att författarens avsikt varit parodisk eller blasfemisk. Karl XII hyllas inte som gud, men i egenskap av Guds smorde kan han hyllas i kyrkan. Dikten är representativ för barockkulturen, då andligt och världsligt inte stod i samma motsatsförhållande som i dag.³⁰ Effekten av liknande rytmisk-melodiska påverkningar men i en senare tid diskuterar Björck i sin bok om dagsversen.³¹

De gemensamma referensramarna har i vår samtid blivit allt smalare och i analyserna av äldre sånger är tidsfaktorn av stor betydelse. Så länge mottagarna är förtrogna med den äldre texten uppstår en spänning eller samverkan mellan denna och den nya texten. Då den äldre texten inte längre är bekant, är melodin neutraliserad. En bred användning av en melodi till texter av vitt skilda karaktärer ger rimligen en neutraliseringseffekt. En melodi kan också vara neutral för en viss grupp människor i ett visst socialt och kulturellt sammanhang, medan

den för en annan grupp med andra kulturella referensramar bär med sig mycket bestämda associationer.

En viss försiktighet måste iakttas, då man söker intertexter via melodin. Liksom då man arbetar med intertextualitetsbegreppet över huvud taget måste man ta hänsyn till tidsfaktorn och hela det kontextuella sammanhanget.

Nationalsånger

Som ett första steg vid analyserna av ideologiernas brytning i folk-rörelsesången har jag valt nytextningar till några melodier kända från fosterländska sånger, *Bevare Gud, vår kung* (God save the King), *Du gamla, du friska* (fria), *Ur svenska hjärtans djup och Vårt land*. Förde-len med att välja nationalsångsmelodier är att dessa fått en stark innehållslig och emotionell laddning från den fosterländska texten. Melodierna är så att säga redan "bebodda", och det gäller både den första publik nytextningarna var avsedda för och vår samtid eller för att vara mer exakt: läsarna av denna artikel. Just bland dessa nytextningar kan man förvänta sig att finna ställningstaganden för eller emot patriotism eller ideologiska ställningstaganden av annat slag.

Nationalismen var en av 1800-talets bärande idéer i Europa med förankring både i romantiken och i den tidiga liberalismen och med räckvidd långt in i vårt sekel. Efter den politiska krisen 1808–09 vaknade känslan för det fosterländska i vårt land. Götiska förbundet, som verkade i patriotisk och moralisk anda, skapade ett stort intresse för det fornnordiska. Hur dessa ämnen, starkt idealiserade, levde vidare i dikt och konst har Jöran Mjöberg gett en inträngande belysning av.³² Staffan Björck har i sin avhandling *Heidenstam och sekelskiftets Sverige* beskrivit hur patriotismen under nationalromantiken tog sig nya yttringar och genomträngde hart när alla områden av kulturlivet vid sekelskiftet.³³ Med det nationella förbands det heroiska som också var ett genomgående tema i 1800-talets diktning och tonkonst.³⁴

Såväl göticismen som skandinavismen och skarpskytterörelsen avsatte en storvulet nationalistisk diktning, som blev en viktig ingrediens i repertoaren för den framväxande studentkörsången. Studentsången blev förebild för manskörsången, och en mängd fosterlandssånger med martialiska förtecken spreds över landet, inte minst genom manskörens förmedling.³⁵ Manskörsången blev ett led i "Uppfostran till

patriotism” som rubriken lyder till musikforskaren Leif Johanssons essay om manskörsången i Uppsala. I många klubbliknande sällskap förenades efter tyskt mönster liberalt radikala politiska åsikter med intresset för manskörsång.³⁶ Manskörer fanns dock i alla samhällslager och politiska grupperingar mot slutet av seklet. En del av manskörrepertoaren spreds också genom allehanda sångböcker, t.ex. Ståhls visböcker, som får sägas spegla den borgerliga salongens repertoar.³⁷ Den patriotiska manskörsången förmedlades kanske främst till en bredare publik genom att den upptogs på musikkårernas repertoar, t.ex. bruksmusikkårers och skarpskyttekårens.³⁸ Men genom musikkårna spreds nog som regel bara melodierna. Den största spridningen måste ändå de sånger ha fått som togs in i skolsångböcker, och genom dessa har många sånger från manskörs- och studentsångsrepertoaren levt kvar långt in på 1900-talet, vilket framgår av Märta Netterstads undersökning av textmaterialet i skolsångböckerna 1842–1972. I dessa sångböcker dominerar de egentliga fosterlandssångerna inte kvantitativt men genom sin placering: de står oftast först. (Netterstad ger följande definition av fosterlandssång: sånger ”som har som huvudtema hyllningar till eller förhållande av fosterlandet (norden), konungen, flaggan, hembygden (landskapet) och modersmålet.”³⁹ Temat fosterlandskärlek finns också i sånger med annat huvudtema. Skolans patriotiska fostran förmedlades emellertid framför allt genom historieböcker och läseböcker, vilket Herbert Tingsten övertygande demonstrerat i boken *Gud och fosterlandet. En studie av hundra års skolpropaganda*.

I de flesta sångböcker med undantag för de religiösa förekom under 1800-talet och långt in på 1900-talet en avdelning fosterländska sånger, bland dem de nordiska nationalsångerna. De äldre fosterlandssångerna, som ger uttryck åt en äldre form av patriotism, kännetecknas av rojalism, heroism, martialism och historicism. Jag stöder mig här på Björcks nyssnämnda avhandling. – Ofta är de äldre patriotiska sångerna också religiösa. De är merendels propagandistiska i den meningen att de framhåller, hur ärofyllt det är att dö för fosterlandet. Den äldre formen av nationalsång var riktad från folket till konungen. Typexempel är God save the King och försvenskningen Bevare Gud vår kung. Mot mitten av 1800-talet växte den moderna patriotismen fram, men i Sverige skedde detta först vid slutet av seklet. Kännetecknande för denna är upplevelsen av det organiska sambandet mellan folk och land. Emigrationer och folkomflyttningar och ett ökat resande medverkade

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradīs

till en ny känsla för hembygden. Längtan till det landskap där man vuxit upp tog sig uttryck i de många landskaps- och hembygdssånger-
na. Till den nyare typen av nationalsång hör Vårt land och Ja, vi elsker
dette landet. Du gamla, du friska som tillkom under 1840-talet kan i
någon mån sägas föregripa de modernare fosterlandssånger-
na. Den anknyter visserligen till den götiska traditionen, ”Du tronar på min-
nen från fornstora dar” etc., men är ändå inte martialisk. Den är inte
rojalistisk, och den ger uttryck för naturkänsla om än i vaga ordalag.⁴⁰

Om de nationella sångerna kan med få undantag sägas detsamma
som om folkrörelsesånger-
na: deras funktion är inte att förmedla en
estetisk upplevelse utan att ge uttryck åt ett kollektivs känslor och
åstadkomma uppslutning kring en samlande idé. Nationalsånger-
na är inte didaktiska men vill ändå påverka vårt handlande. De har levt vida-
re med traditionens makt framför allt därför att de representerar något
mer och djupare än vad som är avläsbart i textens semantiska skikt.

Bevare Gud vår kung

1. Bevare Gud vår kung! Gör säll vår ädle kung! Lefve vår kung! Bekrönt af årans hand Alltid med hjertats band Förent med folk och land, Lefve vår kung!	4. Att sin belöning nå, Han länge helsas må Kung, make, far! För svenska slöjders ans, För svenska snillets krans, För svenska vapnens glans, Förläng hans dar!
2. Gud! Krossa hatets våld Och listen, som fördold I mörkret går! Stäng alla sorgers tropp Längst från hans banas lopp! Han är vår tröst, vårt hopp, Hans sällhet vår!	5. Nu hvarje troget bröst Med hjerta och med röst Hans välgång sjung! Må tvedrägt flykten ta, Han allas kärlek ha, Sjung, svenska folk, hurra! Lefve vår kung!
3. Gud! Allas hjertan rör Att aldrig otack gör Hans krona tung! För Vasars ädla ätt, För vårt regeringssätt, För lagens helga rätt Lefve vår kung!	

Under 1800-talets förra hälft hade flera fosterländska sånger funktionen som nationalsång. Mest använd blev *Bevare Gud vår kung*, som ersatte Bellmans enkla sång *Gustafs skål* från 1772. Adaptionen till svenska av den engelska nationalsången *God save the King* gjordes av akademiledamoten, teaterchefen och lärdomshistorikern Niklas Clewberg-Edelcrantz år 1805.

Den engelska är den äldsta av nationalsångerna. Dess religiöst grundade rojalism är förankrad i Gamla Testamentet: kungadömet är av Guds nåde, dvs. instiftat av Gud. Kungen representerar folket och hans välgång är nationens. Såväl sångens författare som dess kompositör är anonym. Det finns forskare som menar att det kan vara fråga om en bearbetning av en katolsk hymn från 600- eller 700-talet. Med nuvarande text sjöngs sången på teatrarna i London 1745, då tronpretendenten James Stuart kämpade med kung George om makten. Sången spreds lavinartat, både muntligt och genom skillingtryck (broadsides). Under franska revolutionen innebar det i England ett öppet ställningstagande för revolution, om man inte sjöng med i *God save the King*. Sången blev tidigt föremål för antiroyalistiska och revolutionära parodier, vilket i sin tur ledde till rojalistiska motdikter. Den blev också tidigt spridd på kontinenten och adapterades för olika fosterland och hembygder, t.ex. *Heil dir im Siegeskranz* (Preussen) och *Heil! Kaiser Joseph, heil* (Österrike). Percy Scoles uppger i sin studie av sångens historia, från vilken ovanstående uppgifter är hämtade, att melodin använts i ett stort antal bearbetningar och nykompositioner i arrangemang för olika media och med olika instrumentalisering.⁴¹ Melodin användes alltså i England till många olika texter och detsamma var fallet i USA.

Den svenska adaptionen sjöngs första gången, då Gustav IV Adolf välkomnades i börssalen i Stockholm den 12 februari 1805 efter en utlandsresa. På 1860-talet fick den vika för C. V. A. Strandbergs kungssång, *Ur svenska hjärtans djup en gång*, och under 1870-talet började den försvinna ur skolsångböckerna.⁴² Men i Ståhls visböcker fanns den kvar. Man kan alltså utgå ifrån att *Bevare Gud vår kung* var välbekant för folkrörelsefolket under 1800-talets senare decennier utom för de yngsta medlemmarna. Å andra sidan är det naturligtvis betydelsefullt för receptionen och upplevelsen av nytextningarna att *Bevare Gud vår kung* inte var använd som nationalsång i samtiden.

Flera av de tretton nytextningar som förekommer till denna melodi i de indexerade folkrörelsesångböckerna är religiösa. Nationalsången

har ju formen av en bön så det ligger nära till hands att använda melodin till nya religiösa texter. Melodin var så att säga från början införd i den religiösa sfären. Strofformen i God save the King tycks ha varit en innovation i engelsk sångdiktning, men såväl strofform som melodi kom som nämnts att användas till många religiösa engelska och amerikanska sånger. På grund av bristande tillgång till källmaterial har det inte varit möjligt annat än i enstaka fall att avgöra vilka av de från engelskan översatta sångerna som redan före importen varit förenade med melodin från God save the King. En av de mest spridda översättningarna är lovsången ”Stäm in i änglars kor” (Glory to God on high), som blev känd redan genom *Pilgrimssånger* 1859. Med denna sångsamling, som gavs ut av de till baptiströrelsen anslutna bröderna Gustav och Per Palmquist, skedde genombrottet för anglosaxisk väckelse-sång i Sverige.⁴³ En översättning från engelskan är likaså missions-sången ”Du som med mäktigt ord” (Thou whose Almighty word), som ingår i *Svenska Missionsförbundets sångbok* 1893. En annan översättning av denna psalm, ”Du för vars allmaktsord”, publicerades i *Missionssånger*, som utgavs av Studentmissionsföreningen 1887. Den är där knuten till den melodi av J. B. Dykes som den också har i 1939 års koralbok.

Ingen av de båda nämnda sångerna har några verbala referenser till God save the King eller Bevare Gud. Men i likhet med de flesta religiösa sånger till nationalsångsmelodin handlar de om Guds makt. Det finns sålunda referenser på det semantiska planet men samtidigt viktiga – och självklara – innehållsförskjutningar: nationalsången är en bön om kraft och beskydd åt landets konung, medan de religiösa texterna är lovsånger till Gud från församlingen på jorden och i himlen eller böner till Skaparen om förnyelse och befrielse och om en ny gryning över jorden. Här finns alltså en motsättning mellan de nya texterna och nationalsången, en motsättning mellan nationen som slutet gemenskap och den världsvida gemenskap som missionen vill upprätta eller den gemenskap över alla tidsepoker som förenar folken i lovsång till Gud. De nya texterna står således i kontraposition till nationalsången. I och för sig behöver man inte uppfatta dessa kontrafakter som uttryck för avståndstagande från de nationella värdena, men de ger en erinran om att den andliga verkligheten, Guds rike, representerar ett högre värde. Flera av frikyrkosamfundens sångböcker innehåller fosterlandspsalmer eller -sånger. Man kan därför snarare tala om dubbla fosterland än om ett generellt avvisande av patriotismen.^{43a} Väckelse- och frikyrko-folket har en annan rangordning.

De associationer till nationalsången som melodin bär med sig måste ha aktualiserats i högre grad, då man sjöng Välsigna Gud, vårt land, en sång som ingår i ett par av de frikyrkliga sångböckerna.

1. Välsigna, Gud, vårt land!

Sträck ut din starka hand

Till dess försvar!

I dyster motgångstid,

I nattlig storm och strid

Var du det huld och blid

Som förr du var!

2. Välsigna, Gud, vårt land;

Din frids och sannings band

Omkring det slut!

Från våra fäders jord

Fördrif allt wäld och mord

Och gjut der med ditt ord

Din ande ut!

Innehållsligt och strukturellt är denna sång en imitation av nationalsången. Liksom denna har den frikyrkliga sången formen av en bön och inledningsraden har samma struktur. Som architext fungerar fosterlandspsalmer i 1819 års psalmbok. Men typiskt för frikyrko-sångerna är att allt lyfts upp på ett andligt plan.

De sex nykterhetssånger som förenats med melodin har med ett undantag fosterländskt innehåll. Till de mest sjungna måste "Du Rekabiter Gud" ha hört, eftersom den ingick bland ritualsångerna, bl.a. i Templarorden. Den försvann ur sångböckerna efter 1910. – Troligen har den tillkommit i den amerikanska Rekabiterorden.

Du "Rekabiter" Gud

Gif kärlek till ditt bud,

Nu seger gif!

Hjälp du vår svaga hand

Att rädda detta land

Från dryckenskapens brand.

Skänk fröjd och lif!

Du "Rekabiter" Gud måste ha föranlett mycket olika associationer hos adressaterna, dvs. deltagarna i ett nykterhetsmöte. För dem som var väl förtrogna med Gamla Testamentet blev allusionen tydlig och meningsbärande. Rekabiterna var en släkt i Israel som höll fast vid en ren, mosaisk gudsdyrkan och inte beblandade sig med de ursprungliga invånarna i Kanaan. Det viktiga för den okände författaren till nykterhetssången och för dem som sjöng den var att rekabiterna inte drack vin (2 Sam. 2:4, Jer. 35:2). För dem som inte kände till det bibliska sammanhanget och alltså saknade nyckel till denna form av kryptiskt,

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradis

religiöst kodspråk bidrog kanske uttrycket till att förstärka det mystifierande och högtidliga i ceremonin.

Nycterhetsordnarna var arvtagare till det allmänna ordensväsendet, och det märks i både organisation och ritual. Man hade en markant förkärlek för högtidliga ceremonier, som måste hållas strängt hemliga. Lyckta dörrar och fördragna gardiner gav anledning till ryktessmidning. Allt var anlagt på att skapa högtid, värdighet och feststämning. Till högtidligheten och distanseringen från vardagen bidrog lokalernas speciella inredning, allehanda symboler och attribut som standar och banér samt de regalier (sammetskragar med förgyllda band) som man måste ikläda sig, då logemötet skulle ta sin början. Olika funktionärer hade sina särskilda uppgifter i fråga om tal, bibelläsning, bön m.m. Ritualsångerna, som sjöngs unisont, var alltså infogade i en noga komponerad helhet och kan endast förstås i denna kontext.⁴⁴

Du ”Rekabiters” Gud sjöngs av logemedlemmarna, innan kandidaterna (de som beviljats inträde i logen) avlade nycterhetslöftet. Det var alltså ett högtidligt och betydelsefullt ögonblick. Sången måste vara värdig och denna värdighet förmedlades inte minst genom att man använde sig av en nationalsångsmelodi, som också gav akten en officiell prägel. Att en sentida interpretatör kan uppfatta sången som patetiskt löjeväckande är en annan sak. Intertexten-nationalsången harmonierar väl med nycterhetsrörelsens mycket fosterländska prägel.

Flera av de övriga nytextningarna till denna melodi är av typen fosterländska nycterhetskampsånger, en mycket vanlig sångtyp under den aktuella perioden. Att kampen för nycterhet gestaltas i bilden av ett krig mot en främmande, angripande makt är en vanlig fiktion inom alla genrer i den äldre nycterhetslitteraturen: tal, prosaberättelse, drama, lyrik och sång. Som exempel ges här en kampsång från *Sånger för Blåbandsmöten* (utg. 1907).

Stridsbud

1. Ett bud kring landet går Att örlig förestår På hvarje trakt. En hvar, som svärdet bär, Till striden kallad är, Ty fienden är här Med all sin makt.	2. ”Han rustar sig förvisst Med våld och argan list” Till plundringståg. Ej någon skonsamhet Och ej barmhärtighet Han under striden vet Mot hög och låg.

Inger Selander

3. Han sargar utan mått,
Och där han fram har gått,
Han sprider död.
Allt gott han från oss tar.
Han dödar barnens far
Och lämnar änkan kvar
I brist och nöd.

4. Och denna ovän är
Just dryckenskapens här,
Som rasar än.
Hvad skam för Svea land
Att det med mäktig hand
Ej jagar från sin strand
Den fienden.

5. Till vapen upp en hvar,
Som någon kärlek har
Till fäderns jord!
Vårt land skall räddning få,
Till strids vi alla gå
Och hvarje ovän slå
Uti vår nord.

De båda första raderna av andra strofen består av ett citat från psalmen Vår Gud är oss en väldig borg. Citationstecknen gör att man inte kan glida förbi allusionen även om den faller väl in i sammanhanget. Genom att denna välkända Lutherpsalm förs in som intertext tillförs sången en religiös dimension som inte finns i det manifesta innehållet. Psalmerna måste ha varit välbekant för alla genom skolundervisning, konfirmationsundervisning och kyrkobesök. Dessutom hörde just denna psalm till de vanligaste sångerna i nykterhetssångböckerna under de första decennierna. Med sin utvecklade stridsmetaforik passade den väl till nykterhetsförkunnelsen före och strax efter sekelskiftet. I den hickmanska (amerikanska) grenen av IOGT hörde den till ritualen. I Blåbandsrörelsen, som inte hade något fast utformat ritual, sjöngs den ofta som inledningssång vid vanliga möten och dessutom gärna vid allehanda fester och offentliga möten, vilket framgår av mötesreferat i nykterhetspressen.⁴⁵ Man kan alltså utgå ifrån att psalmen i sin helhet var så välbekant för mötesdeltagarna att ett par rader var nog för att aktualisera innehållet. Den fiende som ”rustar sig förvisst Med våld och argan list” är i Lutherpsalmen satan. Genom citatet får också nykterhetskampen satan som objekt, dvs dryckenskapen som man bekämpar är ytterst en manifestation av den personifierade ondskan.

Nykterhetsrörelsens kampsånger har inte bara stridsmotivet gemensamt med de religiösa kampsångerna utan ofta också attityden. I sången Stridsbud finns referenser till en mer bestämd grupp psalmer, nämligen Psalmer för freds- och krigstider i 1819 års psalmbok. Ännu

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

starkare synes mig emellertid referenserna vara till skarpskyttesånger. I dessa finns motsvarigheter till uttrycket ”skam för Svea land”, och Norden nämns ofta. Omnämmandet av Norden är än mer typiskt för de skandinavistiska sångerna som också andas samma stridsvilja som sången Stridsbud. Den arkaiserande inledningen kan förknippas med göticismens diktning.

Lutherspsalmen aktualiseras visserligen genom citatet som intertext, men en större betydelse för sången som helhet, såväl i fråga om vokalbulären som den stridslystna grundhållningen synes mig följande architexter ha: götiska dikter, skandinavistiska sånger och skarpskyttesånger.

Några socialistiska nytextningar till denna melodi finns inte i de registrerade sångböckerna. Troligtvis är anledningen att *Bevare Gud* inte längre sjöngs som nationalsång under 1880- och -90-talen, då de flesta parodierna skrevs. Man hade alltså ingen anledning att använda just denna melodi för att sprida sina idéer och satirisera över patriotismen. Men i andra länders socialistiska diktning är melodin använd, t.ex. i Tyskland.⁴⁶

Sammanfattningsvis kan sägas att eftersom melodin till *Bevare Gud* vår kung tidigt försågs med flera olika texter kan man förmoda att bindningen till den nationella texten blev försvagad. Adaptioner in gick bland de importerade engelska sångerna, de religiösa såväl som nykterhetssångerna. Melodin förde alltså tidigt med sig olika associationer, och man kan räkna med att nytextningarna fungerade som varandras intertexter. Eller annorlunda uttryckt: melodin kom att användas till nytextningar om vissa ämnen, i de religiösa sångböckerna Guds makt och missionen. De tidiga nytextningarna i de religiösa sångböckerna blev styrande för melodins fortsatta bruk. Detsamma gäller nykterhetsrörelsens nytextningar, där flera är av typen kampsånger.

Ur svenska hjärtans djup en gång

1. Ur svenska hjärtans djup en gång En samfäll och en enkel sång, Som går till kungen fram! Var honom trofast och hans ätt, Gör kronan på hans hjässa lätt, Och all din tro till honom sätt, Du folk av frejdad stam.	2. O, konung, folkets majestät Är äfven ditt; beskärma det Och värna det från fall! Stå oss all världens härar mot, Vi blinka ej för deras hot: Vi lägga dem inför din fot – En kunglig fotapall.

Inger Selander

3. Men stundar ock vårt fall en dag,
Från dina skuldror purpurn tag,
Lyft av dig kronans tvång,
Och drag de kära färger på,
Det gamla gula och det blå,
Och med ett svärd i handen gå
Till kamp och undergång.
4. Och grip vår sista fana du
Och dristeliga för ännu
I döden dine män!
Ditt trogna folk med hjeltemod
Skall sömma af sitt bästa blod
En kunglig purpur, varm och god,
Och svepa dig i den.
5. Du himlens Herre med oss var,
Som förr med oss du varit har,
Och lifva på vår strand
Det gamla lynnets art igen
Hos sveakungen och hans män.
Och låt din ande hvila än
Utöfver nordanland.

Det kan synas märkligt att den liberal-demokratiska C. V. A. Strandberg har skrivit den synnerligen konservativa Kungssången, Ur svenska hjärtans djup en gång, som innehåller så mycket av de äldre fosterlandssångernas klichéer. Den är inte bara rojalistisk och historiserande och ger kungamakten och nationalstaten religiös legitimation, utan den är också heroisk och martialisk med udd mot Ryssland. Den förhårligar den ärofulla döden för fäderneslandet. De krigiska tongångarna är dock tidstypiska inte minst inom den aktiva skandinavismen till vilken Strandberg anslutit sig. Vid Oscar I:s trontillträde år 1844 framträdde han som demokratisk rojalist och hyste stora förhoppningar om en liberal och reformvänlig politik under den nye kungens ledning. Några liberala idéer är emellertid inte märkbara i Kungssången, som helt ansluter sig till genren Patriotiska sånger och Krigssånger. Patriotisk sång och krigssång var vid denna tid samma sak.⁴⁷ Dikten skrevs 1844 och musiken komponerades samma år av Otto Lindblad. Sången sjöngs första gången i Lund den 5 december med anledning av trontillträdet. Två dagar därefter trycktes sången i *Nya Skånska Correspondenten*. Den spreds snabbt genom pressen och genom konserter av den s.k. Lundakvartetten. Dikten publicerades i Strandbergs *Sånger i pansar* 1845, en samling med stark politisk accent och, som titeln ger vid handen, heroisk-martialisk hållning. Från 1860-talet och till in på 90-talet användes sången som nationalsång. Den ingår i några av nykterhetsrörelsens sångböcker från 1900-talets tre första decennier.

Två religiösa sånger är förenade med Kungssångens melodi. Båda tycks vara nyskrivna för Fosterlands-Stiftelsens sångbok *Sionstoner*

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

1889. Sånger om fosterlandet hörde till de ämnen som inte fanns representerade i de egentliga väckelsesångböckerna, t.ex. Ahnfeldts *Andliga sånger* (1850–1877), *Pilgrimssånger* (1859, 1860) och *Sånger till Lammets lof* (1875–1886). Men då de nybildade samfunden började ställa samman egna sångböcker ville man ha en större ämnesbredd. Den ena sången är en lovsång av Lina Sandell, O, Herre, över allting stor. Några verbala referenser till Kungssången finns inte, men man kan uppfatta lovsången som en kontrafakt i vid mening: sången är riktad till en högre konung. Lina Sandell skrev ganska ofta sina texter till folkvisor eller fosterländska sånger.⁴⁸

1. O Herre, öfver allting stor,
Du, som i ljus der uppe bor,
Men dock till oss ser ner;
Lär oss att känna rätt ditt namn
Och skynda till din öppna famn,
Som till en trygg och ljuvlig hamn,
Hvar dag du än oss ger!
2. Dig lofva änglar utan tal
Der uppe i din stjernesal,
Och vi, vi arma små,
Vi få dock komma med vår sång,
Vår bön, vårt lof på samma gång
Och det, fast tidens nöd och tvång
Sin prägel satt derpå.
3. Så tag då, käre Herre, tag
Vår lofsång, fastän arm och svag,
Tills vi på bättre vis
Uti det ljus, som kring dig är,
Med dina änglaskaror der
Och vittnesskyn, som följt oss här,
Få sjunga högt ditt pris!

Den andra sången är en fosterlandssång av Lilly Lundeqvist, O Konung, över alla stor. Har Lilly Lundeqvist lånat sin ingress från Lina Sandell eller förhåller det sig tvärtom? Det har jag inte lyckats få svar på.

1. O Konung, öfver alla stor,
O Herre, som i ljuset bor
I oförgänglig makt,
Sträck öfver oss din starkhets hand,
Beskydda konung, folk och land,
Din Ande öfver nordanland
Låt hvila, som du sagt.
2. Vår konung led uti ditt ljus,
Välsigna honom och hans hus
Nu och till evig tid.
Din Ande styre städs hans råd,
Och i allt onskans öfverdåd
Gif honom bistånd af din nåd
Och sist en evig frid.

3. Vålsigna ock all öfverhet, Låt henne i rättfärdighet Din vilja tjena här! De fräcka röster tystnad bjud, Som höja sig mot dina bud! Dem öfver oss du satt, o Gud, Dig villigt lyda lär!	4. O, låt vårt folk i kristlig tro Uti din skugga, Herre, bo I trygg och fridsäll hamn. Sänd dina vittnen bland oss ut Och öfver oss din Ande gjut, Med fridens band oss sammanslut I Jesu Kristi namn!

Lilly Lundeqvists sång är riktad till Gud som en förbön för konung, folk och land. I förhållande till Kungssången vidgas perspektivet vertikalt och horisontellt, men det fosterländska ämnet som är förbundet med melodin behålles. Man kan säga att de frikyrkliga och lågkyrkliga fosterlandssångerna i sig förenar drag från både den äldre och den yngre typen av fosterlandssång: där finns religiositet och rojalism som i den äldre, framhållandet av folket och landet som i den yngre. Men den yngre typens naturinslag saknas. Det är en abstrakt och andlig sång och i så måtto typisk för den nyevangeliska väckelsens sångdiktning.

I nykterhetssångböckerna finns fyra sånger till denna melodi, men endast tre är nykterhetssånger. Den fjärde är en fosterlandssång av Fritjof Holmgren, "Vår jord är karg, och blott med nöd/ I goda år ett ärligt bröd/ Hon skänker nordens män". Holmgren, som var professor i fysiologi i Uppsala, engagerade sig djupt både i skandinavismen och i skarpskytterörelsen. En ritualsång för nyårsfirande är "O allmakts Gud, hvars fadershand/ Det flydda år vårt folk och land/ Bevarat i din nåd." Ingressen anknyter innehållsligt till Kungssången i så måtto att folk och land nämns, men i övrigt finns inga referenser. En av alla varianterna av intagningsången "Stäm bröder in med kraftigt ljud" sjunges också till denna melodi. De många varianterna av denna sång tyder på en gemensam engelsk förlaga. I dessa båda ritualsånger används troligen kungssångmelodin för att förstärka den högtidliga effekten.

Signaturen Gustavus har i sin nytextning, En kraftig här i livets storm, bytt ut den martialiska kungaapoteosen mot en krigssång i överförd mening och i demokratisk anda. Genom kontrasten mellan den text, Kungssången, som melodin är bärare av och den nya texten uppstår en komisk-parodisk effekt, som säkerligen inte var avsiktlig. Sången är inte en parodi riktad mot förlagan eller patriotismen, men det uppstår en parodisk effekt till följd av den pekoralistiska stilen.

Nyκτηrhetshärens krigssång

1. En kraftig här i livets storm
Med blågult band till uniform
Vi samfällt ta' en sång;
En krigssång utan trummors ljud,
Som diktats blott på hjärtats bud, –
En sång som mände *gå till Gud.*
När bandet vanns en gång.
2. Vi ha ej kulor eller krut,
Men kämpa dock vår kamp till slut
Med ordets skarpa svärd.
Stridslustnad ren, livskraftigt brinn;
Skänk mod, du ord, i varje sinn!
Med dig vi vilja taga in
Den hela vida värld.
3. Vi kämpa tyst i våra led
Med lösen: "Vaka, strid och bed!"
Och tro på segerns dag.
Vi mena alla likar väl
Och söka hindra varje själ
Från att bli dryckenskapens träl
Och lida nederlag.
4. Vår *fana* är som himlen blå;
Vår tro vi svurit den också
För all vår levnads da'r. –
O, svaja högt från strand till strand,
Från väster- och till österland
Och visa väg till himlens rand,
Du älskade standar!
5. I striden, som är svår, men skön,
Vårt vapen är vår enkla *bön*.
Och jorden är vårt fält,
Vi kämpa troget led vid led,
Vi kämpa för att vinna fred.
För att slå dryckenskapen ned
I leden vi oss ställt.
6. Vår fiende är mäktig den,
Men dygden måste segra än,
Trots lögn och list och hån.
Bland vänner ljud, vår melodi,
Som vårens bäck, från isband fri,
Bland alla andra må du bli
Lik Norrlandsälvens dån.

Grundhållningen till det nationella och religiösa är densamma som i Kungssången och här finns också referenser på det verbala planet (se min kursiv). Det är alltså fråga om en adaptation. Fjärde strofen handlar visserligen om nyκτηrhetsrörelsens blå fana, men de blågula färgerna finns i första strofen, "Med blågult band till uniform". I sitt kontextuella sammanhang, infogad i Nationalgodtemplarordens (NGTO) sångbok och använd under logemöten, måste klangbotten, Kungssången, ha upplevts som en förstärkning av det fosterländska och av nyκτηrhetssakens högtidliga allvar. NGTO bildades som en utbrytning ur IOGT år 1888 under åberopande av att man ville ha en nationellt självständig organisation med kristet förtecken. Nyκτηrhetshärens krigssång innehåller många textreferenser till stridsånger, fansånger och psalmer och till Bibeln. Om Wallinpsalmen Vaka, själ och bed erinrar strof 3, "Vaka, strid och bed!", medan "ordets skarpa svärd" är en allusion på Efesierbrevets sjätte kapitel, vers 17.

Stilnivån i de olika nyκτηrhetsorganisationernas sångböcker är växlande. Generellt ökar de stilistiska kraven och den mer folkligt betonade sången försvinner efter sekelskiftet. En anledning till detta är den

ökade folkbildningen. Inom nykterhetsrörelsen liksom inom arbetarrörelsen var studiearbetet en viktig del av verksamheten. Då Blåbandsrörelsen gav ut en reviderad sångbok år 1907 fann man bara de tre sista stroforna i Gustavus' sång användbara och de fick bli till en sång om fanan, som behölls genom flera decennier. Fana och standar var viktiga symboler inom nykterhetsrörelsen.⁴⁹ De var samlings- och identitets-tecken vid demonstrationer och marscher. Under de vanliga mötena prydde de fonden i logelokalen. De strofer (4–6) som utgör den förkortade sången har inslag av den allmänt idealistiska, efterromantiska diktning som efter sekelskiftet blev den dominerande i nykterhetssångböckerna. – Melodin som är präglad av kungssångtexten och av associationer till officiella och halvofficiella fosterländska högtider förstärker den högtidliga värdighet man eftersträvade inom nykterhetsrörelsen. Den understryker naturligtvis också nykterhetssångens fosterländska innehåll.

För ytterligare en nykterhetssång hänvisas till kungssångmelodin. Det är latinprofessorn och riksdagsmannen Johan Bergmans dikt till den kände nykterhetstalaren och domprosten Peter Wieselgrens minne (1800–1877). Den skrevs till hundraårsminnet av Wieselgrens födelse och togs in i IOGT:s sångbok från år 1900 (i NGTO:s från 1912). Bergman, som redigerade denna sångbok tillsammans med musiklektorn och folkskolläraren Nils Anjou, var en av de ledande inom IOGT. Han var en drivande kraft inom folkbildningsarbetet och under en följd av år var han studierektor. Han hade också internationella uppdrag inom nykterhetsrörelsen. Till sin politiska åskådning var han frisinnad, och dikten till Wieselgren är ett led i hans strävan att lyfta fram denne folktalare och inspiratör som den egentlige ledaren för den äldre nykterhetsrörelsen och som förgrundsgestalten i det år 1837 bildade Svenska Nykterhetssällskapet. Den konservative statsmannen August von Hartmannsdorff ansågs ha varit sällskapet mest betydande ordförande, och det var otvivelaktigt genom hans direkta agerande som riksdagen 1853–54 antog en lag som förbjöd husbehovsbränningen. Men Hartmannsdorff var ingen demokratisk ledare för nykterhetsrörelsen, menade Bergman, vilket ägde sin riktighet. Den äldre nykterhetsrörelsen var inte uppbyggd som en folkrörelse utan var styrd uppifrån. Organisationen var mycket lös, men rörelsens ledare utgjordes av ämbetsmän inom stat och kyrka.⁵⁰ – Bergmans minnesdikt citeras nedan.

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

1. Ur själ av ljus, ur själ av glöd
Hans röst i vardagsprosan ljöd
Med klang, som dikten har.
Han livets bästa gåvor vann,
Ty snilletts eld den hade han;
Och kärleks glöd hos honom brann,
En dubbellåga klar.
2. Än under vitnat ögonbryn,
Än, fast det skymde för hans syn,
Hans strålblick lyste nöjd
Ej blott, när segerbudets ord
Flög mäktigt, tjusande kring jord,
Men var en strävan blott blev spord
Mot framtidsmålens höjd.
3. Säg, vill du svärja helig ed
att städse gå i modigt led
I andens Bardalek?
Ack, vemodsfull du minnas må,
Hur mången förr, som svor därpå
Så dyrt och högt, men fegt ändå
Idéens fana svek.
4. Blygs, broder, för ditt släkte då,
Och brytbar ed i dag försmå.
Men blida makter bed
Att du en dag, om du ock får
På åldrig hjässa grånat hår
Ännu, som fordom eldig står
I framtidfolkets led.
5. Hell honom, som med kärlek öm
Bevarade sin ungdoms dröm
Till ålderns sena dag!
Ej årens last blev honom tung,
Hans varma själ ännu var ung,
O, han var lycklig som en kung
I ärorika slag.

Med Kungssången som klangbotten ljuder här en sång till en folkets man, som emellertid framställs som en konung, tack vare sitt snille, sin entusiasm och sin trofasthet. Genremässigt hör dikten närmast till gravdikterna som alltså utgör architext. Inflytande från Tegnér är märkbart i denna dikt liksom i många andra av Bergmans dikter. Den tredje strofen har götiska drag.

Referenserna till Kungssången är emellertid fler än man i förstone märker. Här finns såväl motiviska paralleller som semantiska juxta-positioner. I Kungssångens första strof beskrivs folkets sång, i dikten Wieselgrens klangfulla röst. I dikten finns ett stridsmotiv liksom i Kungssången, om än i antydningens form. I femte strofen jämförs Wieselgren med en konung. Den fjärde strofen handlar i båda sångerna om trofasthet mot fanan, symbolen för landet resp. ideologin. Kungssången avslutas med bön till Gud, medan Bergman manar till bön hos "blida makter", ett diffust allmänreligiöst uttryck (v. 4). Bergman var inte religiös i konfessionell mening, och han hörde till dem som önskade avlägsna alla kristet religiösa inslag ur IOGT:s ritual och sångböcker.

Att Bergman här hyllar en annan sorts konung än Strandberg betyder inte att han hade en antiroyalistisk inställning. Vid ett annat tillfälle skrev han en fosterländsk sång som en adaptation av Kungssången. Även sången till Wieselgrens minne är en adaptation, och valet av melodi förhöjer effekten av äreminnet. Men det är naturligtvis en öppen fråga om sången någonsin sjungits. Förmodligen har den endast använts vid minnesfester och då framförts som solo eller deklamation.

Ett helt annat förhållande till Kungssången har de socialistiska nydiktningarna. Den äldsta i de indexerade sångböckerna är Smutsgrå stridsång av Henrik Menander, den mest kände av den tidiga socialdemokratins kampdiktare. Sången, som först publicerades i tidningen *Folkviljan* den 5 april 1884⁵¹ och sedermera i August Palms första häfte *Socialistiska sånger* 1888, hör till Menanders tidigaste.

Smutsgrå stridsång

för kapitalister och storborgare

1. Upp, herrar utaf makt och rang,
Vid glasens och vid guldets klang,
Att stämma upp en sång!
Kamrater, upp, befliten er
Att stoppa allt hvad jorden ger
I edra kassakistor ner,
Som edert laga fång!
2. Hvad skränar pöbelns råa ätt
Om valrätt och medborgarrätt?
Förmätna öfverdåd!
Vi skola lära dem förstå,
Att vi vår makt från himlen få
Att herska öfver dessa små,
Som lefva på vår nåd!
3. Knyt handen om din penningsäck!
Var öfvermodig, stolt och fräck,
Var egoist var sprätt!
Må fan ta all opposition!
Lef hur du vill, ty din person
Är stödd af altare och tron,
Och guld är menskorätt!
4. Hvad vill väl denna dumma hop
Med sina hotelser och rop
Om rätt och jemlikhet!
Skall trälen klaga på sin lott?
Han föddes ju till mödor blott,
Och vett och bildning ej han fått –
Den slyngeln hut ej vet!
5. Men reser detta slägte sig
En dag till oförsonligt krig,
Att slå vår makt omkull:
Och skåda af vår undergång,
Vid tonerna af ”brandröd sång”,
Vi trotsa ännu deras tvång:
Vi sluka då vårt guld!

Det är fråga om en satirisk parodi på Kungssången som ju genom melodin är den givna intertexten. De verbala referenserna till Kungssången är få. Viktigast är överensstämmelsen i inledningen, som med-

verkar till att styra mottagaren-användarens tolkning. Men sången innehåller också motiviska paralleller och juxtapositioner. Ingressen i Kungssången ger associationer till folkets hyllning vid kungabesök, medan Menanders sång som fiktiv ram har en privat eller halvofficiell fest, t.ex. i någon klubb. Detta kan man tolka som en syrlighet mot den s.k. punschpatriotismen, de rikas och studenternas verklighetsfrämmande och yviga tal om kamp för fosterlandets ära. På innehållsplanet finns en motivlikhet i de båda andrastroforna; det gäller hot från angripare. I Kungssången uppmanas det svenska folket att stå emot "all världens härar". I Smutsgrå stridssång kommer hotet från pöbeln som kräver sin medborgarrätt. Båda sångerna ger uttryck åt en överlägsen tro på den egna makten. I sista strofen parodierar Menander Kungssångens tredje. Medan Strandberg i denna och följande strof i högstämt heroisk stil talar om kungens strid i spetsen för sina män, beskriver Menander herrarnas själviskhet och feghet, som kulminerar i att de säger sig hellre vilja äta upp sitt guld än låta folket få del av det. Stilen är här låg och närmar sig det groteska. Den låga stilen förekommer dock ofta i parodins genre. Satiren gäller såväl Kungssången och patriotismen som borgerskapet, vilket framställs som vulgärt och materialistiskt. Den satiriska udden i Menanders dikt riktar sig också mot genren patriotiska sånger. Referenser till denna genre finns på det semantiska planet. Indirekt riktas också kritik mot den fostran till undergivenhet som skolan förmedlade genom de patriotiska sångerna. Eleverna skulle bli goda, flitiga och pliktrogna medborgare som underordnade sig överheten och inte omstörtade den sociala ordningen utan stannade på den plats de tilldelats i livet och som ytterst tillhör en av Gud given ordning: "Vi skola lära dem förstå,/ Att vi vår makt från himlen få/ Att herska öfver dessa små,/ Som lefva på vår nåd!" (v. 2).

Genom att Menander lägger orden i munnen på "kapitalister och storborgare", som underrubriken anger, blir satiren dubbelt verksamt. Herrarna får här ge uttryck åt en vanlig uppfattning av arbetarna, "pöbeln", medan de själva legitimerar sin ställning utifrån religionen. Man kan inte bortse från att det fanns en allians mellan altaret och tronen, mellan det kyrkliga etablissemanget, kyrkan som myndighet å ena sidan och de övriga statliga myndigheterna å den andra. Den socialistiska folkrörelsen och i viss mån även den religiösa motarbetades av kyrkliga myndigheter. I den tidiga socialistiska diktningen är inställningen negativ till både religionen och dess utövare.⁵² Religionskritisk litteratur var väl företrädd i arbetarebiblioteken före 1890.⁵³

Menander parodierar också den diktarroll Strandberg iklätt sig som talesman för folket, en diktarroll med rötter i romantiken. Genom inledningsraderna antyder Menander en fiktionsram som gör det möjligt att uppfatta dikten också som en parodi på dryckesvisan, som härigenom förs in som architext: "Upp, herrar utaf makt och rang,/ Vid glasens och vid guldets klang,/ Att stämma upp en sång!" I dryckesvisan är det en stående formel att någon uppmanar dryckesbröderna till sång.⁵⁴ Till dryckesvisan hör också storskrävligheten, som ger en komisk dimension åt den fiktiva kapitalistsången. Avståndet till Kungssångens patosfyllda heroiska stil kontrasteras skarpt mot stridsångens på en gång satiriska och komisk-parodiska stil. – Om denna parodiska upptakt också är att uppfatta som ett inlägg i nykterhetssaken låter jag vara osagt.

Vad kapitalisterna i Menanders fiktion värjer sig mot är arbetarklassens krav på rösträtt (v. 2). Som architext fungerar här genren politiska tal, närmare bestämt samtida inlägg i rösträttsdebatten. Allmän och lika rösträtt var ett av de viktigaste målen för den tidiga socialistiska arbetarrörelsen och häri hade man stöd från nykterhetsrörelsen, åtminstone efter sekelskiftet.

Rubriken Smutsgrå stridssång, som kan vara svårtydbar i dag, måste ha haft mycket bestämda konnotationer för adressaterna, såväl inom de egna leden som bland dem som var föremål för satiren. Stefan Bohman har i sin avhandling betitlad *Arbetarkultur och kultiverade arbetare* ett avsnitt Smutsen som kamptaktik. Han skriver där: "Att anklaga motståndarna för att vara smutsiga var en del i arbetarnas propaganda." Strejkbrytare likaväl som överhetspersoner och fabrikörer beskrivs i arbetardiktningen som smutsiga, därför att deras motiv var smutsiga. Smutsen var en moralisk kvalité och hade ingenting med yttre orenlighet att göra.⁵⁵ Som kontrasterande färg till kapitalisternas smutsgrå står arbetarnas brandröda (v. 5). Den revolutionära symboliken i den röda färgen understryks genom eldmetaforen. Arbetarnas sång får något hotfullt över sig.

Inledningen i Menanders sång kan uppfattas som en allusion på Internationalen, "Upp trälar uti alla stater/ Som hungern bojer lagt uppå." Den verbala likheten och den innehållsliga kontrasten är bestickande. Men för adressaterna, den publik Menander vände sig till, kan inte revolutionssången ha fungerat som intertext. Den första svenska översättningen, för övrigt gjord av Menander, publicerades år 1902, alltså fjorton år efter Smutsgrå stridssång. Kanske är det snarare

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

så att Menander använde sig av sitt eget frasförråd, då han översatte Internationalen.

Man kan förmoda att Smutsgrå stridssång förargade många ”borgare” i den mån den nådde utanför arbetarleden, inte minst just för att den var knuten till Kungssångens melodi. Sången omtrycktes inte i Palms senare hälften; kanske var den alltför utmanande – eller slog den inte igenom.

Inte lika satirisk men ändå starkt parodisk är den Folksång som med melodihänvisning till Kungssången trycktes i Palms häfte 1892.

Folksång

1. Ur svenska hjärtans djup en gång
En samfädd och en enkel sång
Skall kraftig tränga fram,
En verklig hjärtemelodi
Af välljud full, af harmoni,
En glad, en jublande och fri,
Men ändå allvarsam.
2. Då skall ej från historiens blad
Oss möta blott en ”hjälte”-rad
Hvars segervagn har gått
Med tvunget jubel, stulen ståt
Igenom kränkta klagolåt
Och slagnas jämmer, ankors gråt
Och onämnbare brott.
3. Då skall ej medärfd tradition
Förkväva mer hvar reflexion –
Vi skola tänka fritt!
Förakta dem oss ljuga lärt,
Blott älska det vi funnit värdt
Att af oss hållas dyrt och kärt:
Vår lön för det vi stridt.
4. Det blir när sekelgammal natt,
Hvari vårt folk i mörker satt,
Har mist sitt öfvertag,
När efter kval och sorg och nöd
Och kamp, som färgat jorden röd,
Går upp i härlig morgonglöd
Vår drömda frihetsdag.
5. Hell dag med guld på himmel blå!
Hvad mer om vi ej skåda få
Din första morgonvakt!
Ett folk på våra grafvar då
Skall fram i segerljuset gå –
Skall skörda hvad i tro vi så
För bättre, ofödd slägt!

Den verbala anknytningen till Kungssången är större än i Smutsgrå stridssång. Genom att inledningsraderna är övertagna oförändrade styrs mottagarens förväntan från början. Första strofen handlar endast om sången och sjungandet, ett ämne som var vanligt i den borgerliga 1800-talsrepertoaren, inte minst i manskörsången, och som även förekommer i de religiösa sångerna. Som intertextuell motdikt kan man uppfatta Jolins ”Dåne liksom åskan, bröder,/ Högt vår fosterländska sång/.../ Sången ädla känslor föder/ Hjärtats nyckel heter sång”. Den socialistiska sången hör till det framtidens utopia som i den marxistis-

ka ideologin svarar mot kristendomens himmelsföreställningar. I den nya tidsepoken skall inte historien framställas ur kungars och hjältars perspektiv och skolundervisningen inte längre bestå av oreflekterat övertagande av traditionellt kunskapsstoff (v. 3). Här finns kritik mot skolböckernas historieframställning, fosterländska dikter och patriotiska sånger i gemen, genrer som alltså fungerar som architexter med negativt förtecken. I beskrivningen av hur frihetsdagen "Går upp i härlig morgonglöd" används ordalag liknande de religiösa sångernas beskrivning av evighetens morgon. Vokabulär och fraseologi i de tidiga socialistiska sångerna är ofta hämtad från de religiösa sångernas allmänning men även från idealistisk diktning, inte minst Viktor Rydbergs, vilket hittills blivit för lite uppmärksammat.

Rubriken Folksång betyder här en sång för, av och om folket. Färgerna i den sista strofen är gult (guld) och blått, men de syftar inte på den svenska flaggan utan på den nya dagen som går upp "med guld på himmel blå". Vad står guldets för? Kanske är det en referens till de andliga sångernas föreställningar om gator av guld? Men guld, t.ex. guldmoln, hörde också till den romantiska diktens rekvisita. Till den religiösa sfären hör i varje fall uttrycket "skörda hvad i tro vi så". Skördemotivet är visserligen vanligt i den romantisk-idealistiska diktningen, men talet om tron hör till den religiösa sfären. Inledningsordet "Hell" kan hänföras till både den profana och den religiösa hymnstilen.

Kungssången var en ganska sen inhemsk skapelse, och text och melodi utgjorde en fastare enhet än i Bevare Gud vår kung. Därför bör användaren-lyssnarens associationer mer entydigt ha styrts mot Kungssången. Textreferenserna till denna är dessutom som regel mycket tydliga, varför effekten av folkrörelsernas parodier måste ha blivit starkare. Det hindrar givetvis inte att även de nya texterna kan ha fungerat intertextuellt i både genes och reception.

Du gamla, du friska (fria)

1. Du gamla, du friska, du fjällhöga Nord
Du tysta, du glädjerika sköna
Jag hälsar dig vänaste land uppå jord,
Din sol, din himmel, dina ängder gröna.
2. Du tronar på minnen från fornstora dar
Då äradt ditt namn flög öfver jorden.
Jag vet att du är och du blir hvad du var,
Ack, jag vill lefva, jag vill dö i Norden.

Som bekant blev fornforskaren Richard Dybecks nydiktning från 1844 (samma år som Strandberg skrev *Ur svenska hjärtans djup*) till melodin från en folklig kärleksvisa ganska sent vår nationalsång. Först i början av 1890-talet blev denna av göticism och skandinavism präglade sång till Norden brukad som svensk nationalsång. Redan från mitten av 1800-talet hade den dock blivit känd genom operasångare C. F. Lundqvists (Lunkan) konserter, genom studentsångare och mansköror.⁵⁶ Så tidigt som på 1850-talet fanns Dybecks sång såväl i folkskolesångböcker som i allmänna visböcker.⁵⁷ I nykterhetssångböckerna hörde den från början till det självklara innehållet. I socialistiska sångböcker togs den först in under 1940-talet, då man under trycket av de världspolitiska händelserna ville markera sin fosterländskhet. Den finns kvar i *Tidens sångbok* 1956, men i senare utgåvor har den försvunnit liksom övriga fosterländska sånger. Som redan nämnts förekommer inga nationalsånger i de religiösa sångböckerna.

De första nydiktningarna till melodin återfinns bland de religiösa sångerna. Totalt används melodin till sex religiösa nytextningar. År 1878 publicerades två hemlandssånger till denna melodi, men utöver ämnet har de inget gemensamt. Vilken av dem som publicerades först och kan ha inspirerat till ytterligare användning är svårt att fastställa. I *Göteborgs Weckoblad* från den 26 september ingår kyrkoherde Peter Lundéns sång *Till hemmet därovan*. Enligt den frikyrkliga hymnologen Oscar Lövgren diktade Lundén ”gärna till känslösamma, effektfulla folkmelodier”.⁵⁸ Sången togs sedan in i Erik Nyströms mycket spridda *Sånger till Lammets lof* (häfte 3 1881), och därifrån har den spritts till flera sångsamlingar. Anmärkningsvärt är att den är förenad med samma melodi i Svenska Alliansmissionens sångbok, *Kristen lov-sång*, från 1952. I allmänhet har melodilån från världsliga sånger bytts ut mot nyskrivna melodier eller mot melodier med religiöst associationsfält under 1900-talets sångboksrevisioner.

1. Till hemmet där ofvan sig sträcker min själ,
till Jesus, till arfvedelen sköna.
Väl har jag här i striden med mig Immanuel,
Men där med evig frid han skall mig kröna.
2. På jorden jag blivit en främling och gäst,
Alltsedan min Jesus fann mitt hjärta;
Jag kan här aldrig trifvas, ens när det är som bäst;
Nej, hem jag längtar från all synd och smärta.

Inger Selander

3. Min frälsare, skall äfven jag hinna hem?
Skall intet mig fånga under färden?
Ack, skola mina ögon få se Jerusalem?
Ja väl; ty du har öfvervunnit världen!
4. För dig vill jag lefva, i dig vill jag dö.
För dig vill jag offra allt jag äger;
Och göms mitt stoft i mullen liksom ett ringa frö,
Du själv skall bädda mjukt mitt viloläger!
5. Där hemma de hvitklädda skarorna stå,
Helt fria från jordebanden tunga;
Och när jag hunnit målet en gång, skall jag också
Till Guds och lammets lof för evigt sjunga.

Samma år som Lundéns sång offentliggjordes publicerade tapetsseraren, kolportören och sångarevangelisten Joel Blomqvist en hemlandsång till samma melodi, Till himlen jag längtar från sorgernas land. Några verbala referenser finns varken till nationalsången eller till Lundéns sång. I fribaptisternas sångbok *Pilgrimstoner*, 1913, finns en imitation av Lundéns sång, Jag längtar till Herren från mödornas land. Den är skriven av sångbokens redaktör, Anders Hansson, resepredikant inom samfundet. Eftersom det blev för dyrt att köpa in sånger som andra samfund och förlag hade rätten till skrev han en mängd efterbildningar av kända sånger för samfundets sångbok.

1. Jag längtar till Herren från mödornas land,
Till hemmet, till arfvedelen sköna,
Ty här jag ofta tryckes af jordens tunga band;
Jag längtar upp till Sarons ängder gröna.
2. I världen jag blifvit en främling och en gäst,
Alltsedan min Jesus fann mitt hjärta.
Men i mitt hem därofvän där blir mig evigt bäst.
Där blir jag fri från jordens sorg och smärta.
3. Däruppe de fridsälla skarorna bo
Och dela en fröjd förutan like.
Där finnas inga sorger, nej där är idel ro.
O tänk, hvad fröjd i härlighetens rike!
4. Så hjälp mig, o Jesus, i tron hålla ut,
Till dess jag min längtans mål har hunnit,
Ja, hjälp mig troget kämpa in till min lefnads slut,
Tills segerfröjden jag hos dig har vunnit.

Referensen till nationalsångens andra strof har försvunnit, men i stället har allusionen i den första strofen blivit tydligare: ”sköna” rimmar nu med ”ängder gröna”. Ingressen förefaller Hansson ha lånat från Blomqvist: ”Jag längtar till himlen från mödornas land” – ”Jag längtar till Herren från sorgernas land”. Men typen hemlandssånger är så full av likartade fraser att det inte behöver röra sig om referenser till just denna sång.

I *Svenska Missionsförbundets sångbok* 1893 har en missionsång förenats med nationalsångsmelodin: ”*Du store, du höge, du härlige Gud, / Du håller barmhärtighet mot alla*” (min kursiv). Som synes alluderar verbalt och strukturellt på Dybecks sång i inledningen. Likaså i andra strofen som börjar ”*Du härskar i himlen*” och slutar ”*Till alla folk i södern och i nordnen*.” Sången inleds alltså med en hyllning till Gud i stället för Norden. Mot det nationella (eller nordiska) perspektivet ställs ett övernationellt. Missionärerna sänds ut att ”*Fritt för hela världen förkunna ditt beslut. / Att bjuda nåd åt fiender och vänner*”. Det handlar här inte om att värna det egna landets gränser mot fiender. Sången är alltså en motdikt och intertextualiteten av kontrafaktorisk art.

I *Frälsningsarméns sångbok* från 1904 ingår en sång i vilken relationen till intertexten-nationalsången är av liknande art.

1. Hell dig, o, vår Jesus! I ära och prakt
du tronar bland änglars legioner.
I himlen, på jorden du äger all makt,
en gång du grusar alla världens troner.
3. Snart sjunger all världen med jubel ditt pris,
och folken nedfalla för din spira.
Vår jord då skall smyckas till skönt paradisk
och skapelsen sin frihetsdag få fira.

Sången är en lovsång till Jesus, som en gång skall framträda som världshärskare. Den tredje strofen antyder ett apokalyptiskt tillstånd, då hela jorden är ett fridsrike. Den sista raden om skapelsens befrielse alluderar på den kända texten i Romarbrevet, kap 8:19 ff. Den verbala anknytningen till nationalsången är mindre än i ”*Du store, du höge, du härlige Gud*”, men innehållet i nationalsången finns med som på en palimpsest. Också här står nytextningen i kontrafaktförhållande till nationalsångstexten.

Den äldsta av de tio nydiktningarna i nykterhetssångböckerna är också den mest spridda. Det är en av okänd författare skriven väl-

Inger Selander

komstsång, som ingår i IOGT:s sångböcker från 1892 till 1923 års editioner och som dessutom upptagits i flera andra nykterhetsorganisationers sångböcker. Sången hör till de vanligaste välkomstsångerna vid intagning och den ingick i ritualen inom både IOGT och Templarorden.

1. Välkommen, välkommen, vi *hälsa* en hvar,
Som ärligt för nykterheten strider,
Som ännu i bröstet har mod att stå kvar
Och kämpa, till dess seger vinnns omsider.
2. Vi höja vår fana, vi kämpa med makt.
I *norden* skall nykterheten råda.
Vi rycka framåt ifrån trakt och till trakt,
Tills inga rusets offer mer vi skåda.

Den enda verbala anknytningen till nationalsången är orden ”hälsa” och ”norden” (här kursiverat). I den socialistiska nykterhetsorden Verdandis sångbok är rad 2:2 utbytt mot ”På jorden skall nykterheten råda” för att markera det internationella perspektivet, vilket socialisterna var angelägna om.

Flera välkomstsånger jämte ytterligare några sånger för andra moment i ritualen har förenats med denna melodi. Med ett par undantag är nytextningarna högstämnda och fosterländska. Relationen till intertexten nationalsången är alltså positiv. De flesta av dessa sånger hör hemma i ritualen, vilket visar att sånger med liknande funktion tenderar att samlas kring samma melodi. Inom nykterhetsrörelsen innebar användningen av nationalsångsmelodin en tydlig markering av att rörelsen, trots internationellt ursprung och organisatoriskt samband, värnade om det nationella. Kampen för nykterhet bedrivs i fosterlandets intresse.

Fyra sånger i de socialistiska sångböckerna har hänvisning till melodin från *Du gamla, du friska. Den äldsta, Vi skåda en yppig och fruktbar natur*, ingår i de av August Palm utgivna häftena 1888–92. Författaren är okänd.

Folksången

1. Vi skåda en yppig och fruktbar natur,
Som rikligt alstrar kraftig växt och gröda,
Men styrkan och våldet har upprest en mur,
Som vägrar massan att deraf sig föda.

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

2. Okunnighet, missbruk och skändliga band
Ha kuvat den oupplysta skara,
Man hopsamlat skatter på enskild mans hand,
Gjort arbetskraften till en handelsvara.
3. Men vi som blott längta till frihet och rätt
Samt likhet och broderskap för alla
Vi afge protest mot det häfdvunna sätt
Att svagheten för styrkans makt skall falla.
4. Från Sverige till Indiens och Afrikas strand,
Från Nordkap till Ceylons brända dalar,
Hvar arbetare trycks af despotiska band,
Hans suckar mer än ord till himlen talar.
5. Hans klagan förtäljer om sorg och om bråk,
Om krigen, hvori broder mördar broder –
Ty bröder vi äro trots färg och trots språk
Då jorden hon är allas fostermoder.
6. Men ingå, vi bröder, ett fostbrödrslag
Och handen hvarandra troget gifva
Så skola nog en gång äfven vi slå ett slag
Och krigsdemonen utur verlden drifva.
7. Och då skall var flitig arbetare få
Den lönen han med svettig hand förtjenar.
Och kunskaper äfven skall ned till honom nå,
Som man den rike endast nu förlänar.
8. Låt oss för att nå detta lysande mål
Då samlas kring enighetens fana!
När hoppet är fast och när viljan är stål,
Kan ingen hindra oss uppnå vår bana.
9. Ja, framåt hvar arbetets ärlige son
Och slutan Eder till den flock i Norden,
Som kämpar med ära, trots spott och trots hån
För frihet, likhet, broderskap på jorden.

Den enda textreferensen till nationalsången finns i sista strofen i vilken arbetarna i Norden uppmanas att sluta sig samman, men syftet är att förverkliga socialistiska ideal globalt.

Sången kan uppfattas som en förklaring i den parodiska satirens form till att arbetarrörelsen är negativ till patriotismen; arbetarna har ingen del vare sig i landets materiella eller kulturella rikedomar. I kon-

trast till den traditionella beskrivningen av Sverige och Norden som kargt och fattigt framhålls i de socialistiska sångerna att landet är rikt. Men arbetarna får inte tillgång till rikedomarna, och ett medel att förtrycka dem är att hålla dem i okunnighet (v. 2). Ett av arbetarrörelsens viktigaste mål är därför att förvärva kunskap och bildning, för utan kunskap kan man inte nå de sociala och politiska målen. Men kunskap har också ett egenvärde.⁵⁹ För sångernas del gäller emellertid vad Brigitte Mral säger om den tidiga socialistiska diktningen över huvud, nämligen att den behandlar bildningstanken på ett abstrakt-idealistiskt sätt och vad bildningen skulle innehålla får man inte veta.⁶⁰ Tidigast utvecklades socialdemokratins bildningsbegrepp av fackföreningsmannen och diktaren Karl Johan Gabrielsson i skriften *Mera ljus*, som kom ut 1897 i serien *Svenska Folkets öresskrifter*.⁶¹ – Vi återkommer strax till Gabrielsson, eftersom också han skrev en kampsång till melodin från Du gamla, du friska.

Bildning betydde emellertid inte bara kunskap utan också förfinade seder. Men någon utveckling av arbetaren talas det inte om i denna parodiska folksång. Den okände författaren tycks mena att arbetaren redan besitter de viktiga dygderna, de som också skolan fostrar till och som brukar kallas borgerliga, dvs. flit och ärlighet (v. 7).

Genom melodin hålls tanken på den traditionella patriotismen levande genom hela sången. Mot den nationalism som nationalsången är en symbol för ställs socialismens internationella solidaritet. Typen fosterlandssånger är en given architext. Mot det heroiskt martialiska i dessa ställs arbetarnas lika heroiska kamp för sina rättigheter, men detta är inte en kamp mot andra folk utan en klasskamp tvärs över alla nationsgränser, en kamp som förenar folk från skilda nationer och därför leder till bestående fred. Det fostbrödralag som ingås (v. 6) är inte av det slaget som besjungs i den götiska diktningen, t.ex. i Carl von Zeipels mycket spridda sång O, låtom oss svärja ett fostbrödralag. Tron att socialismen skulle medföra fred kommer till uttryck i många tidiga sånger.

I den fjärde strofen nämns några länder som liksom i den klassicistiska och romantiska diktningen får representera ett globalt perspektiv. Liknande formuleringar förekommer i en mycket spridd missionsång av Reginald Heber, Från Grönlands frusna fjällar Till Indiens korallstrand (From Greenland's icy mountains), som finns i flera översättningar. Men "Ceylons brända dalar" är ett välkänt citat från Lidners dikt Grevinnan Spastaras död, vilket blivit till ett be-

vingat ord. Också till de följande raderna hos Lidner "Varhelst en usling finns är han min vän, min bror", finns referenser men på det semantiska planet. I vad mån Lidners dikt fungerat som intertext för författaren och adressaterna får man nog lämna därhän.

Intertexterna är många till denna socialistiska Folksång. I vilken utsträckning sången sjungits är omöjligt att få veta. Den är mindre användbar som unison sång på grund av att språkrhythmen och melodirhythmen kräver olika betoningar. Liknande inkongruenser liksom olika antal stavelser från strof till strof är vanliga i de tidiga socialistiska sångerna. Det förekommer sällan i nykterhetsångerna och praktiskt taget aldrig i de religiösa sångerna. Av detta kan man dra slutsatsen att författarna till de religiösa sångerna hade större formell skicklighet men också att dessa i större utsträckning var avsedda och lämpade för unison sång än de övriga folkrörelsesångerna.

I Palms sånghäfte från 1892 finns en nytextning av Henrik Menander, Den röda fanan, en kampsång som ingick i socialistiska sångböcker fram till år 1907. Även denna sång handlar om en solidaritet som sträcker sig över nationsgränserna.

Den röda fanan

1. Hvad är det som svajar för vinden så käckt
Och samlar de undertrycktas skaror?
Jo, det är vår fana, hvarunder vår slägt
Skall segrande gå genom alla faror!
2. Hon är en symbol för den stigande sol,
Och kärlekens brodersmål hon talar,
Mångdubblad hon plantas från pol och till pol
Och vinkar oss från höjder och från dalar.
3. Tyrannerna bäfva när fanan de se,
Sig rusta till kamp på alla platser.
Friskt mod blott, kamrater, och snart nog kanske
Vi henne trona se på dessa platser!
4. Mot målet med fanan i spetsen vi gå,
Den internationella, den röda. –
Om någon går under i kampen också
Hon följa skall i grafven sina döda.

Inom arbetarrörelsen fick fanan som tecken på enhet och grupptillhörighet ännu större betydelse än inom nykterhetsrörelsen. År 1883 tog arbetarrörelsen för första gången sin röda fana i bruk i Sverige. Fanan

användes vid demonstrationer och, som sista strofen antyder, vid begravningar.⁶²

De intertexter som naturligt erbjuder sig är de så kallade fansånger-
na, sånger om och till den svenska flaggan. Till en början var flaggan
ett militärt samlingstecken, och först under 1870-talet användes den i
civila och privata sammanhang. Försvarsrörelsen, som uppstod vid
1890-talets början, ivrade mycket för användning av flaggan och det
under klart ställningstagande mot arbetarrörelsen. Härigenom miss-
krediterades den svenska flaggan än mer inom arbetarrörelsen, och
dess fansånger är ofta motdikter till de nationella.⁶³ Sånger om den
svenska fanan skrevs under skandinavismens tid och finns bland Fos-
terlands- och krigssånger i äldre sångböcker, men de icke martialiska
fansångererna är av senare datum. Sången Den röda fanan har ett mili-
tant drag genom den knappt utförda bilden av en här under framryck-
ning. Som inspirationskälla kan man knappast utpeka någon särskild
fansång, men man kan jämföra med Erik Beckmans mycket spridda
sång Vår svenska fana som kan ha fungerat som intertext.

Vår svenska fana

1. Vår svenska fana, gul och blå, Hur stolt i dina spår att gå Och lyssna till din minnessång Om svunna dagars segergång. Då gult och blått Vid svenska skott Skref världen lag I Narvas slag, På Lützens höga hedersdag.	3. Vår svenska fana, gul och blå I solglans fram för folket gå! Må mandom lyfta högt din stång, Må kärlek sjunga ljuvt din sång! Till fredlig id, Till frihetsstrid I ärans spår Vår fana går – För segern Gud allsmäktig rår.
2. Vår svenska fana gul och blå Med minnesrika färger två, O fladdrar fritt i vindens fång, Sjung stolt för oss din framtidssång: Hur slaget stod – Men ej i blod – Hur bok och vett Och plog och spett Åt Sverige nya segrar gett.	

I båda sångerna relateras fanan till solen. I Beckmans sång associerar man till middagssolen (v. 3). Hos Menander är det färgen som ligger till grund för bilden: den socialistiska fanan är röd som den uppstigan-

de solen. I den socialistiska diktningen är soluppgång och gryning symboler för den nya tidsåldern, då världen omdanas. Här märker man tydligt hur det socialistiska symbolspråket har sin motsvarighet och inspirationskälla i det religiösa: evighetens inträde beskrivs som en morgongryning. I många fall ligger det nära till hands att betrakta de socialistiska symbolerna som omfunktionering av de religiösa.⁶⁴

Mycket betydelsefullt är naturligtvis melodivalet: socialisterna sjunger om sin viktigaste symbol, fanan, på den melodi som ofta sjunges, då man samlas kring nationens fana.

Också i de religiösa sångböckerna finns fansånger, oftast naturligtvis hos Frälsningsarmén, eftersom man där använde sig av fanor. En religiös fansång ingår emellertid i *Svenska Missionsförbundets sångbok* 1893, Lyft den högt, den vita fanan. Den skrevs av riksdagsmannen, redaktören och sångförfattaren Carl Boberg och publicerades 28 augusti 1893 i *Sanningsvittnet*, den veckotidskrift som han själv var redaktör för. Enligt hymnologen Oscar Lövgren ville Boberg skriva en motsvarighet till Marseljäsen. Han ville ställa ett klart kristet budskap, symboliserat av den vita fanan med det röda korset, mot det socialistiska, vars symbol var den röda fanan. Den tredje strofen i Bobergs sång har en tydlig udd mot socialismen, och det är svårt att inte betrakta denna sång som ett polemiskt svar på socialismens antireligiösa propaganda.⁶⁵

1. Lyft den högt, den hvita fanan,
Med det röda korset på!
I det tecknet än vi skola
Fram till nya segrar gå;
Härlig, segerrik hon vajar
Öfver mörker, synd och graf,
Och från svunna sekler ljuder
Skönt dess lof kring land och haf.

3. Lyft den högt, den helga fanan,
Högt mot otrons larm och skri!
De på egen visdom bygga,
Men på Herren trösta vi.
De i synd och mörker famla
Utan Gud och utan hopp;
Vi till Herren Gud i höjden
Lyfta våra ögon opp.

En tredje nytextning är skriven av signaturen Karolus, dvs. nyssnämnde Karl Johan Gabrielsson, en autodidakt som har kallats proletär-

diktningens förste centrallyriker.⁶⁶ Dikten publicerades först i *Socialdemokraten* den 23 januari 1892 under rubriken ”En sång om frälsning och dock icke om ’frälsning’. Imitation.”

En sång om frälsning

1. Vid slutet av striden det vinkar en strand
Knappt skönjbar från stormupprörda vågen,
För tröttkörda skaran det är dock ett land
Där lycka bor och trefnad fyller hågen.
2. Hvad dunkelt vi drömde och hoppades här
Skall verkligt oss träda där till möte.
I glömska skall sjunka båd’ strid och besvär
När lyckan famnar oss uti sitt sköte.
3. Där skall det ej finnas en trälände hop
Som piskas till dess den kysser riset.
Där skall man förskonas från slaffogdars rop
Ty mandom där, den blir ej på det viset.
4. Där skall man ej skåda en oförskyld nöd
Gå ohulpen genom öfverflödet,
Den svage skall där icke sakna ett stöd
Den hungrande skall där ej nekas brödet.
5. Hvad ande som finnes i människobarm
Skall där icke bindas fast vid gruset,
Nej, fritt skall det stå den att dådfull och varm
Själff sträfva till och visa väg mot ljuset.
6. Det landet att söka vi fara ej ut
I rymden bak’ töcken och skyar.
Nej, här skall det danas och byggas till slut
Trots lömskhet som gnisslar och gnyar.
7. Och händer som valkats och sårats till blods
I slaftidens natt, den mörka, långa,
De skola frambära till byggnaden gods
Och strö med fridens guld dess gator många.
8. Blif med oss och bygg att du ej må förgås!
Drag stenar du sorgsne vän som lider!
Och blir icke byggnaden färdig för oss
Så blir den det för barnen då, omsider.
9. Och har du ej barn och ej viv och ej band
Och intet som manar eller tvingar,
Blif med oss så döfvar du ledsnadens tand
Och oro åt tyrannerna du bringar.

Denna tidiga nidvisa gör inte Gabrielsson rättvisa, men här finns ändå teman och motiv som återkommer senare, t.ex. hat-kampmotivet och bilden av byggandet som uttryck för den revisionistiska socialismen. Bildblandningen kan kanske delvis vara avsiktlig, ett sätt att demonstrera de religiösa sångernas meningslösa innehåll. Rubriken i *Socialdemokraten* anger att det är en imitation. Men av vad? Trots melodihanvisningen riktar sig inte parodin mot nationalsången, inte heller mot patriotismen. Nyckeln till tolkningen ges i titeln. Det anges att det är en sång om frälsning, men av annat slag än den man sjöng om i bönhus, missionshus och frälsningsarmélokaler, en frälsning som innebär ett engagemang i världen i stället för flykt undan världen. Trots ivrigt sökande har jag inte funnit någon religiös sång som inleds med orden "Vid slutet av striden." Parodin riktar sig mot typen hemlandssånger och genom melodihanvisningen träffas särskilt kontrafakterna av Du gamla, du friska och av andra fosterlandssånger. Till hemlandssångernas sfär hör metonymin "andra stranden" (här: "det vinkar en strand") och fraser som "Där skall det ej finnas" och "Där skall man skåda" (v. 3 och 4) samt bilden av gator av guld (v. 7). Den himmelska världen sätts i hemlandssångerna alltid i kontrast till livet på jorden, oftast uttryckt genom motsatsparet där-här. Hos Gabrielsson syftar förstas "där" på det socialistiska Utopia. Verbet "vinkar" i stället för det väntade "skymtar" måste vara medvetet valt för att förlöjliga väckelse-sångerna och den religiösa förkunnelsen. På samma sätt kan man uppfatta blandningen av strids- och livsresemetaforiken i första raden. "Vid slutet av striden" skulle kunna vara inledningen till en Frälsningsarmésång: stridsmotivet är det vanligaste motivet i arméns första sånghäften. De talade om sin evangelisering i termer av krigföring, och de första årgångarna av *Stridsropet* skulle kunna tas för en parodi på en militär publikation. Ingen väckelserörelse blev föremål för så mycket gyckel under 1800-talets senare hälft som Frälsningsarmén. Sångerna blev föremål för många parodier, vilket de inbjöd till, eftersom de ofta var skrivna till melodier till världsliga visor, ibland till samma melodier som arbetarrörelsen använt sig av. Att angreppen på armén inte minst kom från socialistiskt håll finns belägg för bland annat i de parodier som gavs ut på *Arbetets tryckeribolag* i Malmö 1891, *Två nya djupt religiösa, till kraftig väckelse ägnade Hallelujasånger, tolkande Himlikanoniernas och Hallelujaflickornas glädje under kampen med fadren djävulen och hans anhang*.

Kanske har Gabrielsson också haft Frälsningsarmésånger som mål-

tavla för sin parodi, eftersom han kom i kontakt med armén genom att hans båda syskon blev frälsningssoldater. Brigitte Mral, som studerat den tidiga arbetardiktningen, menar att sången varken är satirisk eller polemisk gentemot religionen utan att författaren tydligt vänder sig till en målgrupp med kristna traditioner. Den religiösa ramen över-skrids inte språkligt sett.⁶⁷ Jag tvivlar emellertid på riktigheten i denna tolkning och har svårt att tro att arbetarrörelsen genom denna och liknande sånger lyckades fånga upp kristna arbetare. Jag tror de uppfattade sångerna som religionskritiska, men de arbetare som anslöt sig till socialdemokratin måste ha översett med rörelsens antireligiösa hållning, eftersom de kunde förstå sina kamraters reaktion mot bakgrund av kyrkans agerande som samhällelig institution.

Vad Gabrielsson och de ledande inom arbetarrörelsen främst kritiserade hos väckelsefolket var budskapets koncentration på omvändelsen och det eviga livet, det myckna talet om himlens glädje och det bristande intresset för ekonomisk-politiska angelägenheter. Som tidigare nämnts engagerade sig emellertid många inom väckelse- och frikyrkofolkets led i socialt och politiskt arbete, men här går likväl en djup ideologisk skillnad i dagen. Kritikerna inom arbetarrörelsen var ointresserade av ett land ”I rymden bak’ töcken och skyar”. Den citerade frasen leder tankarna till den mycket spridda hemlandssången ”Tänk, när en gång den dimma är försvunnen”, vilken först blev känd i Sverige genom Ahnfeldts *Andliga sånger* (H 1 1850).

Närmast till den efterromantiska idylldikten hör beskrivningen av det socialistiska riket som ett land ”Där lycka bor och trefnad fyller hågen”. Liknande formuleringar finns för övrigt i de berättande nykterhetssångerna.

I den andra strofen finns en allusion på de berömda orden i Viktor Rydbergs Kantat, ”Vad rätt du tänkt /.../ vad skönt du drömt”. Den femte strofen kan också relateras till Rydbergs dikt, ”Blir vad själviskt är förgäta/ blir inom dig gudsbeläta/ härligare danat ut.” Enligt den ideella kultursyn som Gabrielsson gav uttryck för i skriften *Mera ljus* innebar bildning en liknande utveckling av det andliga i människan som Rydberg åsyftade. Om arbetaren genom att studera de stora filosofernas och diktarnas verk också kan komma ”i besittning av någon gnista från den ande, vilken besjälade mänsklighetens ljusa förtrupper – så finns det säkert ingen himmel skönare än den i vilken man då finner sig vara.”⁶⁸

I de religiösa sångerna brukar rimkonstellationen grus-ljus stå för

dualismen timligt-andligt. Kontrasteringen av dessa symboler för den materiella och den eviga världen hör hemma i den platoniska idealismen. De upptogs i romantikens diktning, t.ex. av Stagnelius. Då symbolerna adapterades i psalmspråket laddades de med kristet-religiös innebörd.⁶⁹ Gabrielsson gör en omfunktionering av symbolerna i enlighet med socialismens bildningssyn och världsåskådning. Då socialismen kommer till makten befrias människan från ”gruset”, vilket står för bundenheten i okunnighet; de usla materiella villkoren håller henne nere. Hon blir fri att söka kunskap, ”ljus”, vilket är en stående symbol för upplysning och bildning i den socialistiska diktningen.

Den femte strofens romantisk-idealistiska idiom bryts mot de följande strofernas i de socialistiska sångerna mer gängse språk. Det finns sålunda tre ganska dåligt integrerade semantisk-stilistiska skikt i dikten: väckelsesångens, den romantisk-idealistiska diktens och den socialistiska diktens. Gabrielsson har ännu inte funnit sitt eget språk och denna nidvisa blir en havererad parodi, inte minst på grund av att slutet visar en vacklande hållning i själva sakfrågan: om man inte tycker sig ha någon konkret anledning att kämpa för socialismen kan man göra det för att ”döfva ledsnadens tand”. Är det uttryck för en ungdomlig lust att hellre vara aktiv med vad som helst än att ha tråkigt? – Beträffande den valhända stilen vill jag också framhålla, att de socialistiska dikter som skrivits för att sjungas ofta är stilistiskt osäkrare än andra dikter av samme författare.

Valet av melodi kan synas mer tillfälligt än för de övriga socialistiska sångerna, och parodin riktas i stället för mot nationalsången åt flera olika håll, men genom melodin blir nationalsången resonansbotten. Man erinras om den patriotiska texten och om andra socialistiska parodier på den. Genom användningen av melodin riktar Gabrielsson också kritik mot patriotismen, samtidigt som han liksom Dybeck och andra patrioter besjunger ett jordiskt, världsligt rike. Satiren vänds, enligt min mening, främst mot väckelsesångerna, i synnerhet mot hemlandssångerna, som fungerar som architext. Dessa har rimligen aktualiserats för Gabrielssons adressater, i synnerhet väckelserörelsens kontrafakter till nationalsången.

Journalisten och riksdagsmannen Nils Flygs nytextning, Du sago-fyllda jord, ingår i den första sångbok, *Folkets sånger*, som det kommunistiska partiet gav ut (1920). Det var en omarbetning av det socialistiska partiets ungdomsförbunds sångbok, *Röda sånger* från 1916.

Inger Selander

Du sagofyllda jord

1. Du tjusande sköna och sagofyllda jord
du hem för allt liv som fötts av solen
Var är det höga fjäll, var är den bottenlösa fjord
varmed du delat folken i nationer?
2. Nej, alla du bjudit din kärleksvarma famn,
oss människor ett liv i frid och lycka.
Men ondskan har oss delat och i fosterlandets namn
den starke kan den svagare förtrycka.
3. Vi små, vi ska växa. Vi stå vid livets dörr,
vi känna ej skillda land och gränser.
Du jord lika lycklig som du varit en gång förr,
du bliva skall när folkets barn får mötas.

Genom det inledande tilltalet "Du" och orden "sköna" och "höga fjäll" i första strofen refereras till nationalsången. Flygs sång är alltigenom antipatriotisk. Fjäll eller andra naturformationer utgör ingen anledning för människor att upprätta stater. Nationalstaterna är skapelser av ondskan och har sitt ursprung i viljan till förtryck. Mot detta ställs den globala gemenskap som har sin grund i samhörigheten med jorden och allt levande. Temat global gemenskap hör till de stående i de socialistiska sångerna, men i denna sång, som är tillkommen under första världskriget, är det annorlunda utfört än i de tidiga sångerna. Tonfallet är påfallande mjukt. Sången ger uttryck för en livstro eller livsdyrkan som är typisk för samtidens litterära diktning. Därjämte finns en stark tro på lycka och fredlig samlevnad. Socialismens första kamptid är förbi och rörelsen har fått igenom en del av sina krav. Detta återspeglas i ett lugnare tonläge. Flyg gör inga utfall mot religionen men den antydda grundsynen är närmast ateistisk: jorden är ett "hem för allt liv som fötts av solen." (v. 1) Det socialistiska lyckoriket kommer att innebära en återkomst av det paradiset som en gång var. Det är naturligtvis omöjligt att utläsa en sammanhängande världsåskådning ur en enda sång, och jag får anledning att återkomma till idéerna i en mer omfattande projektredovisning. – Flygs sång är på textplanet varken satirisk eller parodisk, men det finns ändå en kritik mot nationalismen i att han använder melodin Du gamla, du fria till en sång om andra relationer mellan människor än de som nationalsången förutsätter. Man kan här jämföra med de religiösa kontrafakterna, som också presenterar ett alternativ till patriotismen.

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

I de religiösa sångböckerna finns flera kontrafakter och det är ganska troligt att det förekommit påverkan från de tidigare till de senare tillkomna. Men eftersom nytextningarna är spridda i flera olika sångböcker, är det mindre troligt att de fungerat i ett intertextuellt samspel i receptionen. Flera av nytextningarna i nykterhetssångböckerna är välkomstsånger med fosterländska inslag. Här kan man tala om ämnesattraktion: sånger om samma ämne har samlats kring samma melodi. Förutom referensen till nationalsången måste melodin ha burit med sig associationer till intagningsritualet. De socialistiska nytextningarna är sinsemellan mycket olika och ger en provkarta på skilda typer av arbetarsånger: ett par klasskampssånger, varav den ena är en fansång, en kampsång mot religionen och slutligen en sång om den utopiska framtiden, då fred råder över hela jorden. Också här måste de tidiga parodierna ha inspirerat till nya texter. För dem som kände till de båda andra folkrörelsernas nytextningar till melodin, kontrafakterna om det himmelska hemlandet och de fosterländska nykterhetssångerna, måste dessa ha fungerat som intertexter vid sidan av nationalsångstexten. De gav uttryck åt värden som man likaledes tog avstånd ifrån. I den mån man inom de olika folkrörelserna varit bekant med de andra rörelsernas nytextningar måste givetvis dessa ha funnits med som resonansbotten till de egna sångerna.

Den nationalsångsmelodi som gett upphov till om inte de flesta så i varje fall de intressantaste nytextningarna är Vårt land (i de religiösa sångböckerna 5, i nykterhetssångböckerna 9 och i de socialistiska sångböckerna 5). Man kan finna flera anledningar till detta. Vårt land

Vårt land, vårt land, vårt fosterland

1. Vårt land, vårt land, vårt fosterland,
ljud högt, o dyra ord!
Ej lyfts en höjd mot himlens rand,
ej sänks en dal, ej sköljs en strand,
mer älskad än vår bygd i nord,
än våra fäders jord.
2. Vårt land är fattigt, skall så bli
för den som guld begär,
en främling far oss stolt förbi;
men detta landet älska vi,
för oss med moar, fjell och skär
ett guldland dock det är.
3. Vi älska våra strömmars brus
och våra bäckars språng,
den mörka skogens dystra sus,
vår stjärnenatt, vårt sommarljus,
allt, allt, har här som syn, som sång
vårt hjerta rört en gång.
4. Här striddes våra fäders strid
Med tanke, svärd och plog,
Här, här, i klar som mulen tid,
Med lycka hård, med lycka blid,
Det Finska folkets hjerta slog,
Här bars hvad det fördrog.

Inger Selander

5. Hvem täljde väl de striders tal,
Som detta folk bestod,
Då kriget röt från dal till dal,
Då frosten kom med hungrens qval,
Hvem mätte allt dess spillda blod
Och allt dess tålmod?
6. Och det var här det blodet flöt,
Ja här för oss det var,
Och det var här sin fröjd det njöt,
Och det var här sin suck det gjöt,
Det folk, som våra bördor bar
Långt före våra dar.
7. Här är oss ljuft, här är oss godt,
Här är oss allt beskärtdt;
Hur ödet kastar än vår lott,
Ett land, ett fosterland vi fått,
Hvad finns på jorden mera värtdt
Att hållas dyrt och kärtdt?
8. Och här och här är detta land,
Vårt öga ser det här;
Vi kunna sträcka ut vår hand
Och visa gladt på sjö och strand
Och säga: se det landet der,
Vårt fosterland det är!
9. Och fördes vi att bo i glans
Bland guldmoln i det blå,
Och blef vårt lif en stjernedans,
Der tår ej gjöts, der suck ej fanns.
Till detta arma land ändå
Vår längtan skulle stå.
10. O land, du tusen sjöars land,
Der sång och trohet byggt,
Der lifvets haf oss gett en strand,
Vår forntids land, vår framtids land,
Var för din fattigdom ej skyggt,
Var fritt, var gladt, var tryggt!
11. Din blomning, slutan än i knopp,
Skall mogna ur sitt tvång;
Se, ur vår kärlek skall gå opp
Ditt ljus, din glans, din fröjd, ditt hopp,
Och högre klinga skall en gång
Vår fosterländska sång.

fick mycket snabbt stor spridning både som dikt och som sång och har nästan i ett sekel hört till de stående numren i skolans läse- och sångböcker.⁷⁰ Vidare erbjuder dikten genom sin längd och sitt varierade innehåll många angreppspunkter för satir.

J. L. Runeberg skrev dikten 1845, och den trycktes som helhet 1847 och blev snabbt populär.⁷¹ Den tonsattes av flera komponister och fick minst tretton olika melodier. Den melodi som så småningom kom att bli oupplösligt förknippad med texten skrevs av Fredrik Pacius, en i Finland verksam tonsättare och dirigent av tysk härkomst, som var djupt engagerad i den finska nationalismen. Pacius' för unison sång väl lämpade melodi med dess variation i melodik och rytm måste ha bidragit till sångens spridning. Ofta är det melodin som avgör en sångs öde. Det var säkert också betydelsefullt för sångens spridning, att den sjöngs vid de finska studenternas vårfest 1848, det år då nationalismen manifesterades på många håll i Europa. Sången fick ett varmt mottagande och blev känd och spridd även i Sverige. Den införlivades med

student- och manskörsrepertoaren, kanske mest förknippad med J. A. Josephssons tonsättning, och den kom som nämnts tidigt att höra till stammen i folkskolans läseböcker och sångböcker.

I sin helhet har Runebergs elvastrofiga dikt drag av den äldre typen av fosterlandssång. I strof 4–6 beskrivs fädernas ärofulla bragder, framför allt de krigiska. Dessa tre strofer fanns inte med i den första utformningen av dikten utan tillkom, då den infogades som inlednings-sång till *Fänriks Ståls sägner*. Men i den förkortade form av dikten som brukar sjungas, dvs. de tre första stroferna, hör den till den yngre typen, som liksom landskapssången ger uttryck för kärlek till landet och prisar naturens skönhet. Det är en lovsång till den karga nordiska naturen. Det framgår inte direkt att fosterlandet är Finland, och den ganska allmänna beskrivningen kan också gälla stora delar av Sverige, vilket troligen är anledningen till att den blev så omtyckt här. Till en början inverkade nog också det starka samband man ännu upplevde med Finland. I flera århundraden hade Finland varit en del av Sverige, och på det svenska språket sjöngs sången på båda sidor om Bottenhavet.

Vårt land är en av de vanligaste sångerna i nykterhetssångböckerna. Den förekommer såväl i IOGT:s första sångbok från 1881 som i den för IOGT-NTO och Blåbandsrörelsen gemensamma sångboken, *Folkrörelsesångboken*, från 1978. I den socialistiska *Tidens sångbok* finns den endast med i utgåvorna 1942 och 1956, då man tillfälligt – i andra världskrigets skugga – tog in de nordiska nationalsångerna. I de religiösa sångböckerna för gudstjänstbruk har man aldrig fört in icke-religiösa sånger.

Den första nytextningen till Pacius' melodi skrevs av den finländske prästen och väckelseledaren Frans G. Hedberg, som också hade stort inflytande inom svenska väckelsekretsar. Sången *O land, du sälla andars land* tillkom samma år, 1848, som Runebergs sång slog igenom. Hedberg har själv uppgett, att *Vårt land* inspirerat honom till att skriva en dikt om ett högre fädernesland.⁷² Sången är alltså en kontrafakt, en reaktion mot den starkt uttalade finska nationalismen.

1. <i>O land, du sälla andars land,</i> Där Herren Gud själv bor, Högt över stjärnehimlens <i>rand,</i> Långt från förgänglighetens <i>strand,</i> Där skall vår glädje blifva stor, Där Herren Jesus bor!	2. Där blir oss <i>ljuvt</i> , där blir oss <i>godt,</i> Där blir oss <i>allt beskärtdt;</i> Hur Gud än skiftar här <i>vår lott,</i> Ett himmelskt <i>hemland</i> vi dock <i>fått!</i> <i>Hvad finns på jorden väl så värtd</i> <i>Att hållas dyrt och kärtd?</i>

3. Där ofvan skyn är *detta land*,
Ej ögat ser det här;
Dess skatter famnar ej *vår hand*,
Ty bortom dödlighetens *strand*,
Där frälsaren och fadern är,
Vårt hemland, det är där.
4. Och skänktes oss all världens *glans*,
Och kunde vi än få,
Hvad ypperst uppå jorden fanns,
Hvad nånsin av en dödlig vanns,
Till detta sälla land ändå
Vår längtan skulle stå!
5. Som *blomman, sluten än i knopp*,
Dock *mognar ur sitt tvång*,
Så skall ock för vår syn *gå opp*
Guds paradis, som är vårt *hopp*;
Och högre klinga skall en gång
Hos Gud *vår hemlandssång!*

Hedberg har använt sig av stroferna 1, 7, 8, 9, 10 och 11 hos Runeberg. (se min kursiv). Första strofens ingress är lånad från v. 10. Men sången handlar om ett annat land än det Runeberg besjunger. Det förtydligas av den andra raden, som är lånad från psalmen I himmelen, i himmelen, där Herren Gud själv bor, vilken därmed förs in som architext. Den andra strofen motsvarar Runebergs sjunde. Utbytet av det lilla ordet "här" mot "där" är viktigt, det är ett utbyte av det synliga mot det osynliga. Medan Runeberg talar om ödets lott, talar Hedberg om Guds försyn. Semantisk parallell finns också i den tredje strofen som smyger sig mycket nära de runebergiska formuleringarna (v. 8 i Vårt land). Motsättningen mellan synligt-osynligt utvecklas ytterligare, mellan det som vårt öga ser och vår hand kan sträckas mot och det osynliga som bara kan omfattas av tron. Hedbergs fjärde strof är byggd över samma kontrastering (v. 9 i Vårt land). Diktens "vi" föredrar fattigdom i fosterlandet framför ett liv i lyx och sorglöshet någon annanstans. Hedberg föredrar himlens sällhet framför all världens rikedom. Denna strof (9) hos Runeberg har gett upphov till missförstånd – eller andra tolkningar än dem författaren velat kännas vid. Detta framgår också av andra nytextningar. Enligt egen utsago avsåg han med raderna "Och fördes vi att bo i glans/ Bland guldmoln i det blå" jordisk rikedom och välgång. Detta poetiska bildspråk har av många tolkats som syftade det på den himmelska saligheten. Utifrån den läsarten anklagades Runeberg för ett öppet avståndstagande från den kristna föreställningen om evigt liv. Kanske är Runebergs genmäle en efterrationalisering? Med tanke på det angrepp han riktade mot väckelsekristendomen i *Den gamle trädgårdsmästarens bref* är det svårt att tro att det inte fanns någon udd mot väckelsens himmelslängtan i fosterlandsdikten.

I avslutningsstrofen jämför Runeberg fosterlandets utveckling med ett stilla växande, vilket kan ses som en manifestation av romantikens organismtanke, som Runeberg omsatte i många av sina alster. I motsats till J. A. Snellman, professor i filosofi och medlem i samma patriotiska sällskap som Runeberg, trodde Runeberg på en organisk utveckling av fosterlandet. Snellman däremot ivrade för snabba reformer.⁷³ Hedberg utnyttjar samma bild men med syfte på Guds paradiset, det himmelska hemlandet. I den nya kontexten för bilden med sig associationer till Jesu liknelse om senapskornet och himmelriket (Matt. 13:31 ff.).

Hedbergs sång framkallar den dubbelexponering som är kännetecknande för parodier och kontrafakter. Det blir en fortlöpande dialog mellan de båda texterna genom att Hedberg gått förlagan så nära.

Hemlandssången spreds snabbt även i Sverige men endast sällan till Pacius' melodi. Sångaren och resepredikanten Oscar Ahnfelt, som stod i personlig kontakt med Hedberg, fick sångtexten kort efter tillkomsten och försåg den med en ny melodi. Ahnfelt som hade fått musikalisk utbildning komponerade eller adapterade många av de melodier han utgav i sånghäftena *Andliga sånger*, som publicerades 1850–77, delvis med subvention från sångerskan Jenny Lind. I det första häftet, 1850, togs Hedbergs sång in och fick därmed stor spridning. Som nämnts hörde Ahnfelts sånger till den nyevangeliska väckelsens första, och de rönste stor efterfrågan. Spridningen berodde säkerligen också på att Ahnfelt sjöng dessa sånger under sina resor. Han sägs ha varit en god sångare och blev mycket populär.⁷⁴

Till ytterligare en annan melodi togs Hedbergs sångtext in i den likaledes spridda och mycket populära sångsamlingen *Pilgrimssånger* 1859. Senare har texten upptagits i flera sångsamlingar men i få fall till Pacius' melodi. Man kan förmoda att anledningen till dessa tidiga melodibyten var att den finska fosterlandssången blivit så välkänd att kontrafakteffekten blev för stark. Väckelsefolket ville tydligen undvika alltför påtagliga associationer till Vårt land. Kanske fanns det hos dem också en ovilja mot att bli betraktade som icke fosterlandsvänner. Men frågan är om ett melodibyte helt kunde förta upplevelsen av kontrafakt. Citaten och allusionerna är som vi sett mycket täta. Så länge det fanns mottagare-användare som var förtrogna med Vårt land i den elvastrofiga versionen var säkerligen textreferenserna tillräckliga signaler. Men för den som endast känner till de tre första stroforna av Vårt land tror jag Pacius' melodi är nödvändig för att associationerna skall knytas till Runebergs dikt.

Hedbergs sång imiterades i sin tur i Sverige. Anledningen till uppkomsten av efterbildningen Hur skönt är ej Immanuels land är troligen att fribaptisterna inte lyckades förvärva förlagsrätten till Hedbergs sång till överkomligt pris. (Jfr kommentaren ovan till Jag längtar till Herren från mödornas land.) Imitatören, förmodligen redaktören för sångboken *Pilgrimscittran*, Anders Hansson, har övertagit hela fraser och innehållet är i stort sett detsamma. Genom att Pacius' melodi används fungerar Vårt land som intertext, trots att den verbala anknytningen till Runebergs dikt är mycket svag. Även denna text kan uppfattas som en kontrafakt.

1. Hur skönt är ej Immanuels land Där evig sommar är, Där solen ständigt står i brand Och allt är frid från strand till strand, Och livets flod framväller där: Allt himmelsk prägel bär.	4. Om oss än skänktes världens glans, Och kunde vi än få Hvad ypperst uppå jorden fanns, Hvad nånsin af en dödlig vanns, Till detta sköna land ändå Vår längtan skulle stå.
2. Där blir hvar trogen själ förnöjd, Ja, fylld af salighet, Där glädjen nått sin fulla höjd, Där blir en outsäglig fröjd, En outsäglig härlighet Uti all evighet.	5. Som blomman, slutan än i knopp, Dock mognar ur sitt tvång, Så skall ock för vår syn gå opp Det sälla land, som är vårt hopp; Och högre klinga skall en gång Hos Gud vår hemlandssång.
3. På jorden är ej detta land, Ej ögat ser det här; Dess skatter når ej här vår hand, Ty bortom dödlighetens strand, Där fadern bor och Jesus kär, Det sköna landet är.	

I *Svenska Missionsförbundets sångbok* 1893 används Pacius' melodi till ännu en hemlandssång, Till himelns sälla land vi gå. Denna sång är skriven av J. A. Ekman, en av Missionsförbundets förgrundsgestalter. Några verbala referenser till Runebergs eller Hedbergs sång finns inte. I vid mening kan man kanske kalla även denna sång för en kontrafakt. Den kan ha upplevts så på grund av melodin. Om man ser till producersidan kan man också tala om ämnesattraktion. Det finns en tendens att föra samman sånger om samma ämne till samma melodi. Ibland har detta emellertid gjorts av sångboksredaktörerna, inte av författarna. Som intertexter till Ekmans sång har säkerligen både Vårt land och O land, du sälla andars land fungerat. Däremot torde knap-

past den fribaptistiska sången, Hur skönt är ej Immanuels land, ha varit kända inom Missionsförbundet. Fribaptisternas sånger var knappast spridda utanför det egna samfundet under den här aktuella perioden.

Pacius' melodi används till ytterligare ett par sånger. Båda ingår i Frälsningsarméns sångbok *Stridssånger* 1887. Den ena är en hemlandssång och alluderar på Runebergs dikt i inledningen, "Vårt land, vårt rätta, kära land/ I himlen äga vi". Gemensamt är också stridsmotivet, men detta är å andra sidan så signifikativt för Frälsningsarméns sånger att det knappast leder associationerna till Runebergs dikt. Men citatet i inledningen, ämnet och framför allt melodin gör att sången upplevs som en kontrafakt till Vårt land.

Den andra frälsningsarmésången, För Gud och för hans frälsningshär, har ännu färre referenser till Vårt land, men melodin styr ändå associationerna dit.

För Gud och för hären

1. "För Gud och för hans frälsningshär"
Så ljude högt vår sång;
Och lyss, ty änglakören bär
oss svar från Gud, att han beskär
ännu som förr en gång
oss seger dagen lång.
2. Välan, med eldens rika dop,
kamrater, käckt framåt!
Och dåne ständigt vårt fältrop
att hejda hvarje tanklös hop,
som rusar blindt fördärfvets stråt
emot en evig gråt.
3. Och korsets fana fler och fler
för hän mot himlens glans.
Vi svika aldrig vårt banér;
dess röda flik det minnet ger:
af blodig kamp och törnekrans
den största seger vanns.
4. Framåt, tills onskans makter fly
för Herrens frid och fröjd,
tills Sverige, frälst ur lastens dy,
ser salighetens morgon gry,
tills hvarje träl, vid korset böjd,
blir barn åt Gud i höjd.
5. Fullbordadt är då härens lopp
och slut på striderna;
den skådar glad ett uppfyllt hopp,
och segersäll den stämmer opp
med genljud ifrån himlarna
ett nytt halleluja.

I detta fall är sångens tillkomsthistoria känd, och vi vet därför att melodivalet haft mycket stor betydelse för författaren och hans medsoldater och med all säkerhet också för den första lyssnarkretsen. Frälsningsarmékaptenen Emmanuel Hellberg skrev denna sång till Pacius' melodi 1888, då han var ledare för arméns verksamhet i Malmö. Mot-

ståndarna gick många gånger till handgripligheter, och då den lilla gruppen soldater kom tillbaka till Malmö den 9 augusti, efter att ha hållit möten i andra städer, var stämningen så fientlig att de måste ha poliseskort. Hellberg har själv kommenterat händelsen: ”Om ej dåvarande landshövdingen gjort stadens myndigheter ansvariga för våra liv, så hade nog Malmös gator den aftonen färgats röda av mer än en martyrs blod.”⁷⁵ Så hotfull uppfattades situationen av frälsningssoldaterna.

Denna sång uttrycker på en gång en önskan att stärka den inre fronten, sammanhållningen och troheten mot uppgiften, och en vilja att markera avsikten att hålla den yttre frontlinjen intakt och inte slå till reträtt. Sången kan ha fungerat olika alltefter det sammanhang den sjungits i, den egna gruppen eller ett offentligt möte. Inför allmänheten var man säkerligen angelägen att betona att Frälsningsarmén inte var en invaderande fiende, även om den var en del av en internationell rörelse organiserad efter militärt mönster. Man får förmoda att den värsta kritiken kom från socialistiskt håll. Anklagelserna gällde som tidigare nämnts att väckelsefolket drog arbetarnas intresse från kampen för förändring av politiska och sociala förhållanden och att det sociala arbete de bedrev snarast medverkade till att konservera orättvisorna. Armén betonade å sin sida att det var Sveriges väl man kämpade för, men striden var av andlig art och perspektivet eskatologiskt: ”Framåt, tills onskans makter fly/ för Herrans frid och fröjd,/ Tills Sverige, frälst ur lastens dy/ ser salighetens morgon gry.” Typiskt för Frälsningsarmén är betonandet av det konkreta (Sverige, last) och användandet av en välkänd melodi. Kontrafakteffekten är eftersträvad. Genom omnämmandet av Sverige förstärks den architextuella referensen till fosterlandssångerna. – Sången ingår alltjämt i *Frälsningsarméns sångbok* (1978), men den är från och med 1929 års edition förenad med en egen melodi. Därmed har kontrafakteffekten försvunnit, och Vårt land fungerar inte längre som intertext.

Som nämnts förekommer Runebergs sång oftast i nykterhetssångböckerna, som också innehåller de flesta nytextningarna. Dessa är mycket fosterländska och stridsmotivet är mycket vanligt. Men dessa innehållsliga likheter är inte tillräckliga för att man utan melodins hjälp skall uppfatta dem som referenser till Vårt land, eftersom motivet strid och temat fosterlandskärlek hör till typen nykterhetskamp-sånger. Fosterlandets väl är ett av de vanligaste argumenten i nykterhetspropagandan före och strax efter sekelskiftet. Som ett exempel kan

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

nämnas Joseph Hermelins skrift *Fosterlandskänslan och rusdryckerna* från år 1902. Flera av nytextningarna inleds emellertid med direkta referenser till Vårt land i form av citat eller allusioner såsom i den äldsta adaptationen, vilken ingår i *Hoppets härs sångbok* 1877.

Wårt land och dess fiender

1. Vårt land, vårt land, vårt fosterland,
Wi hålla det så kärt.
Det har af Herrens milda hand
Wälsignats ifrån strand till strand,
Det är oss mer än andra kärt,
Som oss så rikligt närt.
2. "Wi älska våra strömmars brus
Och våra bäckars språng,
Den mörka skogens dystra sus,
Wår stjernennatt, vårt sommarljus,
Allt, allt, hwad här som syn som sång
Wårt hjerta rördt en gång."
3. Men ack, wi se en owän swår,
Som gränsen öfwergått.
Med jättesteg han framåt går,
Med sorg och jämmer i sitt spår.
Han folk af alla åldrar nått
Från hydda och till slott.
4. Wi rusta oss en liten här
Med kraft och hjeltemod;
För landet, som så dyrbart är,
Och sälla hemmets trefvnd kär.
Wi kämpa, ty wår sak är god,
Och strida intill blod.
5. Men först och sist, dig fädrens Gud,
I bön anrope wi:
Lär oss att följa dina bud,
Kläd oss i helighetens skrud
Och låt hwar själ i Sverige bli
Från dryckenskapen fri.
6. Ty denne är wår fiende,
Som hotar en och hwar;
Hans härjande med sorg wi se,
Men Gud oss skona, nåd bete,
O, tag wårt land i ditt försvar,
Du ensam magten har.

Förutom ingressen är den andra strofen en direkt återgivning av fosterlandssången tredje, vilket markeras genom citationstecknen. Till stor del är sången uppbyggd av psalmens och den andliga sångens vokabulär och frasförråd, men referenser finns till ett par särskilda psalmer. Den första är Runebergs fosterlandpsalm, "Bevara Gud, vårt fosterland,/ Håll över det din starkhets hand". Denna psalm fanns med i Runebergs psalmboksförslag 1857 och därifrån spreds den till svenska sångböcker, religiösa som profana. Den fjärde strofen kan leda tankarna till Lutherpsalmen Vår Gud är oss en väldig borg, även om det är olika subjekt som agerar. I denna psalm är det den onda makten som "rustar sig förvisst Med våld och argan list", medan det i nykterhetssången är nykterhetsfolket som går till angrepp. Ett direkt citat av denna Lutherpsalm med en liknande omfunktionering finns i sången Stridsbud, som jag kommenterat ovan.

Efter den andra strofens realistiska naturbeskrivning glider den

tredje strofen över mot det mytologiska. I nykterhetsrörelsens diktning utbildades en speciell mytologi, som ibland vette mot det bibliska stoffet, ibland mot nordisk folketro. Ovänneren, som gått över gränsen, är dryckenskapen, som ofta personifieras.

Den okände författaren har här skapat en speciell fosterlandssång för nykterhetsrörelsen genom sammansmältning av element från olika håll. Genom inledningen och den andra strofen och genom melodin blir Vårt land den intertext som gör sig starkast påmind. Men det finns såväl närhet som distans till denna intertext, distans framför allt därför att så mycket i innehåll och fraseologi hör till psalmgenren, som fungerar som architext.

En ännu starkare anknytning till Vårt land finns i en annan fosterländsk nykterhetskampssång. Den äldsta sångbok som tagit upp den är *Nykterhetsbasunen*, andra upplagan år 1900.

1. Vårt land, vårt land, vårt fosterland,
Ljud högt, du dyra ord!
Ej må en ovän nå vår strand
Och slå vårt fria folk i band,
Nej, må den mandom än bli spord,
Som bodde förr i nord.
2. Förtryckaren, som hotar oss,
I egen barm vi närt,
Men upp, kamrater, upp att slåss
Med honom och hans hela tross,
Att kämpa för allt dyrt och kärt,
Som Gud åt oss beskärt!

I denna sång finns ingen psalmton, men fiktionen om en ovän används. Bilden utvecklas emellertid annorlunda, och kampen förläggs uteslutande till det moraliska planet: "Förtryckaren, som hotar oss,/ I egen barm vi närt" (v. 2). I första strofen finns reminiscenser från götisk diktning, och Mandom mod och morske män kan fungera som intertext.

Ett par tidiga nykterhetssånger refererar mer ytligt till Vårt land, och anknytningen på textplanet finns framför allt i ingressen.

1. Vår sak, vår sak, vår dyra sak,
Så högt den står och stod!
Vi den må värna dag för dag
Mot ondskans hån och bittra slag
Att den må säkert stå i nord,
På våra fäders jord.

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

2. Väl är den ringa, denna här,
Som den skall föra fram;
Men se den växer mer och mer,
Och vinner skaror ännu fler
Med mod i barm och kraft i hand,
Att kämpa för vårt land.

Det är svårt att tänka sig att denna sång med en inledningsrad som bytt ut "land" mot "sak" har sjungits under stort allvar. För en nutida interpretator understryker melodin den komiska effekten. Men för de ursprungliga adressaterna kanske den fosterländska melodin och associationerna till Vårt land bidrog till att skapa högtidlighet. Nykterhetsmötena ägde ju rum under värdiga former. Några år senare trycktes en imitation av denna sång i *Basunklangen* år 1900, "Vår sak, vår goda, ädla sak,/ Din framgång önska vi".

En fråga som är svår att få svar på är vilka av dessa sånger som verkligen sjöngs. Protokollsböckerna från de många IOGT-logerna ger praktiskt taget ingen ledning, eftersom man schablonmässigt som regel endast anger "Mötet öppnades (avslutades) ritualenligt" eller noterade att man sjöng men inte vad. Vi kan utgå ifrån att man då, runt sekelskiftet, såväl som nu hade en begränsad aktiv repertoar, och att många av sångerna aldrig användes. Men till de mest sjungna hörde säkerligen Johan Bergmans välkomstsång Vi samlas här till ädel strid, eftersom den ingick i IOGT:s ritual. Lätt reviderad finns den alltså med i nykterhetsrörelsens sångbok, *Folkrörelsesångboken*. Sången präglas av idealism och etiskt allvar, vilket är typiskt för Bergmans dikter.

1. Vi samlas här till ädel strid
För älskad fosterjord,
En strid i frid, en strid för frid,
För skönare, för bättre tid
Än någonsin ännu var spord
Bland fjällarna i nord.
2. Friskt mod därtill! Friskt mod, hvar man!
Och raskt framåt det går.
Det verk, med fröjd man griper an,
Med kraft och fart fullbordas kan.
Men den, som intet säde sår,
Han intet skörda får.

3. Framåt till sådd, till gyllne skörd
För våra söners dar!
Ens röst är svag, men sammanförd
De mångas röst skall varda hörd,
Skall ljuda hög och stark och klar,
Skall ljuda för en hvar.

Referenserna till Runebergs dikt är få. Dit hör det fosterländska motivet och stridsmotivet. Melodin förstärker givetvis effekten av de referenser som finns på det semantiska planet. Genom sista raden i första strofen, "Bland fjällarna i nord", styrs associationerna till den svenska nationalsången, något som kanske ger en betydelsefullare förstärkning av det fosterländska för nutidens sångare/lyssnare än för sekelskiftets, eftersom Vårt land i dag upplevs mer deciderat som en finländsk sång än vid sekelskiftet.

Av Bergmans välkomstsång finns en imitation i Templarordens sångbok år 1901, "Välkommen, vänner, i vårt led/ Och del i striden tag". Några textreferenser till Runebergs dikt finns inte på det verbala planet vare sig i denna sång eller i den fosterländska nykterhetssången Du svenska folk, din boja bräck (tryckt i Jönköping 1910). Men valet av melodi har givetvis varit viktigt. Genom melodin refereras till Vårt land och därigenom framhålls indirekt nykterhetssakens betydelse för fosterlandet. Man framhäver alltså sin patriotiska inställning. I nykterhetsrörelsen hade det då, vid början av 1900-talet, redan blivit tradition att använda denna melodi till ritualsånger, och man kan utgå ifrån att melodin inte bara ledde associationerna till Vårt land utan också till ritual och intagningsakter.

Den okände socialistiske skribenten Per Lindahls kampdikt "Vårt land, vårt land, vårt fosterland,/ Finns överallt på jord" är den mest spridda av de tre parodier på Vårt land som ingår i de socialistiska sångböckerna. Lindahls sång, som först publicerades i Arbetet den 30 augusti 1888,⁷⁶ upptogs i Palms samma år utgivna sånghäfte och senare i ytterligare sex häften. Det senaste trycket tycks finnas i *Frihets-sångernas bok* 1914. Mot Runebergs högstämnda nationella dikt ställer Lindahl ett Inte(r)nationellt proletärkväde, en bitande satir som innehåller många textreferenser till Runebergs dikt (se min kursiv). Eftersom hela dikten parodieras måste den förutsättas vara bekant i sin helhet.

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

Vårt land.

Inte(r)nationellt proletärkväde

1. *Vårt land, vårt land, vårt fosterland*
Finns överallt på *jord*,
Där solen, högblå himmels *brand*
Omstrålar dal och bärg och *strand*,
Befruktar liv från syd till *nord*.
Hell dig vår moder *jord!*
2. *Vårt land är rikt och skall så bli:*
Det gyllne skördar bär.
Och var sekund, som går *förbi*,
Dess friska luft inandas *vi*,
Som livets flamma föder, *när –*
Ett härligt land det är.
3. *Vi älska solens ström* av ljus
Och liten fågels *sång*.
Men hata orgeltoners *brus*
Och mörkrets lögn i ”herrens *hus*”,
Där hycklad andakt, sionssång,
Oss upprört mången *gång*.
4. Kring jorden rustas nu till *strid*,
Ty se, vårt land man *tog*.
Var vän utav den nya *tid*,
Skall bjuda våldets spets där *vid*,
De bojar, vari man oss *slog*,
De skola krossas *nog*.
5. *Vem täljer proletärens tal*,
När de med manligt *mod*,
Utleadsnade på livfets *kval*
Stå upp att ta den jord man *stal*,
Om också guldklätt övermod
Då kräver deras *blod?*
6. Vems var det *blod*, som ständigt *flöt*
Till krönt bandits försvar?
I krigstrumpeten högt man *tjöt*
Och människor slaktades som *nöt*,
Men käjsarn, kungen lagern *skar –*
Skönt ”fosterlandsförsvar”!
7. De store leva *ljvvt* och *gott*,
Ty allt är dem *beskärt*,
Men tragisk är arbetarns *lott*,
Åt honom ben man kastar *blott*
Att gnaga. Är väl sådant *vårt*
Att hålla dyrt och kärt?
8. Arbetets man skall ta sitt *land*,
Som nu dagdrivarns *är*,
Och stål skall blixtra i hans *hand*,
Och han skall lägga an en *brand*
Som tyranni och våld förtär,
Om annan hjälp ej *är*.
9. Sök lura oss med himlens *glans –*
Den gubben skall ej *gå!*
En himmel aldrig, aldrig *fanms*,
En belsebub med horn och *svans*,
En svavelsjö med lågor *blå –*
Hur fånigt tro där *på!*
10. I detta *tusen* bovars *land*
Vi slott och kyrkor *byggt*,
Men riva ner dem kan den *hand*,
Som reste dem mot himlens *rand*.
Slikt tal nog anses otäckt, *stygg*,
Men det kan sägas *trygg*.
11. Som *blomman* springer ur sin *knopp*,
Så även skall en *gång*
Bli värlighet utav vårt *hopp*:
Med ljus och glans vår sol går *opp*.
Vår lyckas sköna soluppgång,
Den hälsa vi med *sång*.

Inledningsraderna i Lindahls sång har formats till en kosmopolitisk bekännelse: ”Vårt land/.../ vårt fosterland/ Finns överallt på jord”. Rubrikens dubbeltydiga skrivning är bara märkbar på det grafiska planet och erbjuder två läsarter: inte nationellt eller internationellt kväde.

Därmed är sagt att dikten både är en motdikt och en alternativ dikt. Med det internationella eller antinationella perspektivet sammanhänger utbytet av det i fosterlandssånger vanliga uttrycket "fädernas jord" mot "moder jord". "Moder jord" är en vanlig universell beteckning i socialistiska sånger som visar på skillnader som ligger mycket djupare än på det lingvistiska planet. Beteckningen "moder jord" tyder på känslan av samhörighet med allt levande och växande. Benämningen "fädernas jord" eller "fädernesland" ger däremot ett nationalistiskt perspektiv; landet går i arv från far till son och fäderna har kämpat för att skydda landet från yttre fiender. De senare beteckningarna har en associationsfärg av aggressivitet och värnande om det egna. – Dessa läsararter var kanske inte medvetna för vare sig författaren eller adressaterna, men de finns där som potentiella tolkningsmöjligheter.

Lindahl tar genomgående avstånd från innehållet i Vårt land. Medan Runeberg bekänner sin kärlek till det fattiga landet framhäver Lindahl att landet är rikt men att de som varit med om att skapa välståndet har berövats rätten att njuta sitt arbetes frukter. Denna uppfattning framförs i många av de tidiga socialistiska sångerna. Runebergs dikt är tillbakablickande och upphöjer fädernas ärofulla strider. Lindahl polemiserar mot heroiserandet av fosterlandsförsvararna; de var tvingade av de makthavande att gå ut i krig. Nu stundar en annan sorts strid, en befrielsekamp, en internationell proletär kamp för att "Om annan hjälp ej är" med våld erövra det man förvägrats. På ytplanet finns en motsägelse i dikten. Å ena sidan bryr arbetarna sig inte om något fosterland, å andra sidan är det just det land, där fäderna bott och strävat som de vill ha rätten till. Man kan också se detta som uttryck för en annan sorts patriotism än den officiella: socialisterna tar avstånd från en martialisk patriotism, men de vill bevara den kulturellt-nationella samhörigheten. En sådan tolkning ligger i linje med den analys av den socialistiska nationalismen som Christer Strahl gjort i sin avhandling om den politiska idédebatten i Sverige runt sekelskiftet.⁷⁷

Den sjunde strofen är en nyckelstrof: arbetaren kan inte älska det land, dvs den stat, där de makthavande, överklass och medelklass är de enda som får njuta av landets goda. Det är i första hand fråga om klasskamp, inte om ett utsuddande av nationella gränser.

Lindahl har i likhet med många andra tolkat Runebergs nionde strof som om den syftade på det eviga livets härlighet. Han är starkt polemisk mot religionens utövare, och med åsyftande av den marxistiska tesen om religionen som folkets opium skriver han i sin nionde strof:

”Sök lura oss med himlens glans – Den gubben skall ej gå!” Lindahls polemik träffar här särskilt typen hemlandssånger liksom Gabriëlsson i sin nytextning till melodin från *Du gamla du fria*. Men väckelserörelsens sånger blev vanligen inte föremål för parodi i Sverige. Annorlunda var det i Nordamerika, vilket Joe Hills sånger ger exempel på. Lindahls kritik av religionen gäller både innehåll och utövare och är alltså inte begränsad till den etablerade institutionen, Svenska kyrkan. Beteckningen ”sionssång” (v. 3) kan uppfattas som en anspelning på väckelsefolkets sång, närmare bestämt Evangeliska Fosterlands-stiftelsens sångbok, *Sionstoner* (1 uppl. kom 1889). Men ”Sion” kan också ha en vidare syftning. I psalmboken används namnet i enlighet med traditionell bibeltolkning om den kristna församlingen. Det ligger emellertid nära till hands att uppfatta denna polemik och kritiken av löftena om ”himplens glans” som riktad mot den religiösa folkrörelsen och dess hemlandssånger. Det finns inga direkta textreferenser till Hedbergs kontrafakt till Runebergs dikt, men den finns med som intertext för mottagaren-interpretatören, och många av de ursprungliga adressaterna kanske också associerade till den.

Bilden av blomknoppen (v. 11) som symbol för det nya, i detta fall socialismen, har Lindahl övertagit från Runeberg. Men denna bild av organisk växt går dåligt ihop med de aggressiva uppmaningarna till klasskamp.

Några månader före publiceringen av Lindahls dikt hade en parodi av signaturen G.F. stått att läsa i *Socialdemokraten* (5 maj 1888).⁷⁸ Det är naturligtvis möjligt att det förekommit ytterligare parodier i den socialistiska pressen, men materialet för denna undersökning är sångböckerna. Lindahl har förmodligen inspirerats av G.F.’s dikt. Det finns många likheter, men han har i så fall överträffat sin förlaga. Hos G.F. är den språkliga valhäntheten betydligt större. Sången fick inte heller någon större spridning. Den togs endast in i en enda sångbok, Palms första häfte 1888.

Denna sång ligger närmare Runebergs i den första strofen (se min kursiv). Själva upptakten ”Vår hand, vår hand, vår starka hand” och idén att skriva en dikt om arbetarens hand kan G.F. möjligen ha inspirerats till genom Carl Snoilskys dikt *I porslinsfabriken* eller liknande dikter av typ borgerlig realism i vilka arbetaren ses ur deras synvinkel som använder sig av hans produkter men som vet föga om de villkor han lever under. Sociala indignationsdikter skrevs av Ola Hansson och det ligger närmare till hands att i t.ex. dikten *Allting gott* (i *Dikter* 1884)

Inger Selander

Vår hand

1. Vår hand, vår hand, vår starka hand;
ljud högt, du stolta ord!
Ej lyfts en höjd mot solens brand,
ej sänks en dal, ej sköljs en strand,
der af vår hand, fast föga spord,
en bragd ej blifvit gjord.
2. Vår hand är lagd i slafveri
af *den som guld begär.*
Utplundrarn ser oss fräckt förbi,
men hämndens dag förbida vi.
Vår hand skall skipa rätten, när
ur bojan fri den är.
3. Vi hata mammons segerrus
och våra bröders tvång.
Vårt fångsel krossas skall till grus.
Den nya tidens rena ljus
skall tränga in i alla präång
och skingra natten lång.
4. Snart strida vi vår egen strid,
vi stridt för andra nog.
Väl marodörer än med id
för pengar söka mäkla frid,
men mot den klass vi stå med fog,
som oss på allt bedrog.
5. Hvem räknar väl de tusen kval,
som folket tyst utstod?
När öfverklassen det bestal
och det besvek med tunga hal,
hvar fick det allt sitt tålmod
och all sin svett och blod?
6. Dess svett till röfvarns båtnad flöt
till hans förvärf det var,
Ett tarfligt bröd beständigt tröt
och brist och släp i förtid bröt
det folk, som andras bördor bar
i alla sina dar.
7. Men allt skall än bli rätt och godt,
den fasta tro vi närt.
Vi skola nå en bättre lott,
ty ögonen vi öppna fått,
Ett mål vi ha, som väl är värdt
att hålla dyrt och kärt.
8. Därför, du stolta röfvarband,
din undergång är när!
Vi sträcka ut vår starka hand
och visa öfver sjö och land
och ropa trotsigt: allt det där
vår egendom det är!
9. Man bjudit oss en himmels glans
bland guldmoln i det blå;
Man sagt att bortom stjernors krans
för oss en salighet det fanns:
men hit till denna jord ändå
vårt enda hopp skall stå.
10. Vår hand de tusen mödors hand,
som slott och koja byggt,
skall sopa bort det röfvarband
som än har makten i sin hand.
Vi tigga ej vår rätt då, skyggt –
vi taga den helt tryggt.
11. Men än vår frihet är i knapp,
vår hand bär bojans tvång.
Se, ur vår endrägt skall gå opp
vårt ljus, vår glans, vår fröjd, vårt hopp.
Då högre klinga skall en gång
vår frihets sköna sång.

finna en intertext. Men det verkar mindre troligt att Ola Hanssons dikter var kända bland arbetarna vid denna tid. Han hör inte till de författare som är representerade i den tidiga socialdemokratiska pressen, enligt B Mrals förteckning, *Poetiska bidrag i arbetarpress 1882–1900.*

Ännu en socialistisk parodi på Vårt land ingår i de inventerade sångböckerna, en nykterhetssång av publicisten H Ekbon i *Verdandis sångbok* 1896. Som intertexter fungerar såväl Runebergs fosterlandsång som nykterhetsrörelsens nytextningar och de tidigare socialistiska parodierna.

Ett spörsmål:

1. Vårt land, vårt land, vårt fosterland,
Lyss till ett maningsord!
Än sköljs af våg som fri din strand;
Dock bär ej sjelf du trälomsband
Långt mer än mångt land på jord,
Ja, kanske främst i Nord?
2. Vårt land, vårt folk, skall rof det bli
Ät enskildt maktbegär?
Skall lönlöst stunden gå förbi
Att göra dig från bojar fri?
Hvad tiden i sitt sköte bär,
Till eget väl dig lär!
3. Det genom tiden går ett brus,
Dess maning följ en gång!
Ej mer dig sälj för stundens rus,
Från mörker sök dig ut i ljus!
Var än din dvala tung och lång,
Nu res dig ur dess tvång!
4. Vet, denna rusbegärens brand
Din del, ditt arf förtär.
Dig lös utur förtryckets hand,
Som leder dig till djupets rand!
Sky all försåtets dvaldryck här –
Ett mandomsprov det är.
5. Här striddes tankens ädla strid,
Den hvarje fördom slog.
Här såddes för en bättre tid.
Skall du ej vakna upp till id?
Om här till dags du allt fördrog,
Är det ej redan nog?

6. Hvem täljde väl de tårars tal,
Som göts, det myckna blod?
All nöd – den bittra hungerns qual,
Som ställdes i de armas val?
Hur bröts ej kraft och lefnadsmod
Af rusdrycks vilda flod!
7. Vid hvarje smärtans tår, som flöt –
De offers enda svar –
Vid hvarje suck, den svage göt,
Af stolt triumf den höge njöt;
Skall denna skändlighet bli kvar
Till sena slägters dar?

Svaret:

8. Nej, låt oss vakna upp till sans,
Ett slag för frihet slå;
Med rusdrycksväldet bryta lans;
Ej dāras mer af bländverks glans,
Men enigt kvar i striden stå,
Tills vi vår fordran nå!
9. O, land, du tusen dygders land!
Hvad tro och ära byggt,
Det skall ej svigta minsta grand,
Blott vi stå fasta hand i hand.
För allmän frihet var ej skyggt!
Var för din välgång trygg!
10. Som blomman, slutan än i knopp,
Skall brista ur sitt tvång,
Så skall ock slutligt rinna opp
Den dag, som friar in vårt hopp;
Då, efter trälomsnatten lång,
Stäms in vår segersång.

En klart socialistisk förankring har egentligen endast den andra strofen, men med denna strof som nyckel öppnar sig för mottagaren en

socialistisk läsart även i andra strofer. Arbetarrörelsens ledande grupper var till en början inte odelat positivt inställda till nykterhetsrörelsen, vilket jag tidigare berört. Å andra sidan anslöt sig många arbetare till rörelsen. Redan 1896 bildades den socialistiska, icke religiösa orden Verdandi, som dock inte fick så stor anslutning. De flesta arbetare som engagerade sig i nykterhetsrörelsen tycks i stället ha tillhört IOGT, som på vissa platser, t.ex. Landskrona, hade nära nog en majoritet av socialistiska sympatisörer. Alkoholismen var mest utbredd bland arbetarna, och det var också bland dem som den slog hårdast. Arbetarna hade inga ekonomiska marginaler, och om mannen, som oftast var ensam familjeförsörjare, spenderade en del av den knappa lönen på krogen innebar det inte sällan svält för familjen (v. 6). De berättande nykterhetssångerna, som bl.a. förekom som skillingtryck kring sekelskiftet, ger interiörer från arbetarfamiljer, där fadern är alkoholist, t.ex. Bredvid sin häst i gränden en liten gosse stod. Det är en sentimental skildring, som emellertid återspeglar en bister social verklighet. Många av de socialistiska ledarna insåg ganska snart hur viktig nykterhetsrörelsens verksamhet var för arbetarna. Ett nyktert leverne var en förutsättning för att arbeta sig upp, socialt och politiskt.⁷⁹

I Ekboms dikt är det inte orgelbrus och sionstoner eller löften om himmelsk härlighet utan rusdrycker som utgör hotet. Stridsmotivet är gemensamt för Runebergs dikt och alla imitationerna i de socialistiska sångböckerna och i nykterhetsrörelsens sångböcker, men såväl subjekt och objekt som målsättning är olika. Hos Runeberg gäller det fädernas ärofulla strid i det förgångna, i de socialistiska sångerna kampen mot de härskande klasserna. I nykterhetssångerna står striden mot dryckenskapen men målsättningen är som hos Runeberg fosterlandets väl. I Ekboms sång gäller det arbetarnas moraliska kamp mot dryckenskapen för att komma ur fattigdom och förtryck. Här finns alltså textreferenser åt olika håll, och man får anta att imitationerna och parodierna har påverkat varandra. I den socialistiska nykterhetssången möts Runebergs dikt, nykterhetssångerna och de socialistiska parodierna i ett intertextuellt samspel. Denna långa dikt som har formen av fråga och svar är inte särskilt lämplig för unisont bruk. Kanske man aldrig sjungit mer än de tre första stroforna unisont. Det är endast dessa som har behållits i följande editioner av sångboken.

Nydiktningarna till Vårt land är som synes mycket varierande och ofta starkt profilerade gentemot förlagan. Runebergs dikt är en aktivt

fungerande intertext, vilket säkerligen inte bara har med dess popularitet att göra utan också med dess varierade innehåll och estetiska kvalitéer. De religiösa nytextningarna har med all säkerhet inspirerats av Hedbergs mycket spridda kontrafakt, och man kan förmoda att den fungerat som intertext vid sidan av Vårt land för användare-mottagare i den religiösa folkrörelsen. Med nykterhetsrörelsens repertoar blev melodin tidigt införlivad, och i de fall då mer än en nytextning förekom i samma sångbok, kan dessa ha aktualiserat varandra i så hög grad att associationerna till Vårt land försvagats. Den rika potentiella intertextualiteten i Ekboms sång har antytts ovan. – Starka ideologiska konflikter kunde som synes gå i dagen i de olika folkrörelsernas nytextningar till Vårt Land.

Sammanfattning

Folkrörelsernas nytextningar till nationella melodier ger exempel på olika typer av dialog mellan äldre text och ny. Det finns såväl avstånds-tagande eller spänning visavi patriotismen som anslutning till de nationella värdena. Det kan också på textplanet råda ett neutralt förhållande, men en välkänd fosterländsk melodi kan aldrig vara helt neutral. Den bär med sig associationer från den äldre texten och alla de officiella eller halvofficiella tillfällen då den använts.

I de religiösa nytextningarna är det ofta fråga om ett kontrafaktförhållande. Även om textreferenser till den nationella sången oftast saknas förmedlar hemlandssånger och missionssånger en stark kontrafakteffekt. Trots att man inte tar avstånd från patriotismen visar man på det som är viktigare. Framförandesituation och användnings-sammanhang har naturligtvis varit av betydelse för hur sången mottagits över huvud taget, och även för hur den upplevts av en enskild lyssnare-sångare. Vid en missionärsavskiljning t.ex. måste en missionssång till en fosterländsk melodi ha väckt en mängd motstridiga känslor: kärleken till hemland, släkt och vänner, som man kanske aldrig skulle få återse, och kallelsen att lämna allt detta för ett viktigt uppdrag, hoppet om ett återseende i ”det rätta fäderneslandet”. Tanken på ett återseende, ett igenkännande av anförvanter och vänner på ”andra stranden” var vanlig i väckelserörelsen. Hemlandssångerna kunde också fungera som tröst både för emigranter och för dem som måste stanna kvar i det gamla fosterlandet: var man har sitt jordiska fosterland är mindre vik-

tigt än att man är beredd på uppbrott till det himmelska fosterlandet, där man kan hoppas på ett återseende. Men ett stycke in på 1900-talet utmönstrar sångboksredaktörer och -kommittéer kontrafakter och de melodier som i hög utsträckning bär med sig reminiscenser från världsliga texter. Med undantag för Frälsningsarmén har frikyrkor och väckelserörelser i stort sett bytt ut de nationella melodierna eller ersatt imitationerna med andra sånger.

Nykterhetsrörelsens nytextningar till nationalsångmelodier är genomgående positiva till den äldre texten. Ofta är det fråga om adaptationer. I nykterhetsrörelsen var patriotismen mycket stark, i Sverige såväl som i de impulsgivande länderna, Storbritannien och Nordamerika, och man kan utgå ifrån att de nationella melodierna valts, därför att de gav de rätta associationerna. De förde också med sig en högtidlig stämning som man var mån om inom den tidiga nykterhetsrörelsen.

De socialistiska nytextningarna är oftast satiriskt parodiska kampsånger. Men den socialdemokratiska hållningen till patriotismen är inte så enkelt negativ som man kan utläsa av sångtexterna. Å andra sidan har jag svårt att ansluta mig till Christer Strahls uppfattning, att det i mycket var fråga om ren retorik och inte ett avståndstagande från patriotismen. Givetvis var socialdemokraterna negativa till den sorts patriotism som värnade om den bestående ordningen, dvs de sociala orättvisorna. Man var också negativ till försvarsrörelsen. De sånger som tillkommit efter år 1900 är mindre hätska i tonen, men det förhållandet att det skrivs sånger om den röda fanan till melodin *Du gamla, du fria* är i sig en markering av att man inte ställer sig bakom den traditionella patriotismen. Via melodin levereras en mer subtil men förmodligen lika verksam kritik som i de äldre parodierna. Men här är också tidsfaktorn av betydelse för utvecklingen av ett språk som mer är socialismens eget än den första tidens lånade, omfunktionerade. – Med ett större sångmaterial som grundval för analyserna återkommer jag till denna fråga. Då kommer jag också att försöka ge en tydligare bild av sångernas kontextuella sammanhang, deras funktion och bruk inbegripet.

Av de religiösa nytextningarna framgår ytterst lite om väckelse- och frikyrkorörelsens relationer till de andra folkörelserna. Det fanns en fast och levande tradition av andlig sång att anknyta till och skapa vidare från. Man hade inte samma grundläggande problem med att finna en egen form som nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. De intertexter som inte aktualiseras via melodin hör sålunda som regel till den andliga sångens genre.

Nyktighetssångerna är över huvud taget mycket osjälvständiga, och de innehåller ett nätverk av textreferenser åt olika håll. I de äldsta refereras mest till religiösa sånger, från vilka också melodierna lånas. Man adapterar enskilda sånger, men man lånar också från den religiösa sångens allmänhet. Förhållandet till de religiösa sångerna är genomgående positivt. Kampsångerna har ofta intertexter i den götiska och skandinaviska diktningen. Nyktighetssångerna står över huvud taget i ett positivt intertextuellt förhållande till alla typer av fosterlandssånger. Efter år 1900 närmar man sig skol- och manskörsångens romantisk-idealistiska idiom. Från denna repertoar tar man över en del sånger, lånar också melodier och adapterar enskilda sånger. De nyktighetssånger som tas in i Verdandis sångbok adapteras, som vi sett, i enlighet med den socialistiska ideologin. Referenser med negativt förtecken ges i nyktighetssångerna egentligen endast till dryckesvisan, något som jag återkommer till i annat sammanhang.

De socialistiska sångerna har det rikaste intertextuella samspelet. Den propagandistiska sången före år 1910 kan sägas vara en vidareutveckling av den äldre politiska visan. I de äldsta socialistiska sångerna finns framför allt textreferenser till den religiösa sången som typ och till fosterländska sånger. Syftet är satiriskt-parodiskt. Som vi har sett angrips inte bara statskyrkan utan religionen över huvud taget. Det görs också direkta utfall mot väckelsekristendomen, även om detta är ovanligt, i varje fall i de sångböcker som ges ut med partiets sanktion. Men det finns också andra typer av relationer till de religiösa sångerna. Under den utilistiska perioden skrev man om framtidsdrömmar och det socialistiska lyckoriket med hjälp av de religiösa sångernas språk, vilket i och för sig knappast är anmärkningsvärt, eftersom den socialistiska förhoppningen om framtiden är en motbild eller kanske snarare en parallell till den religiösa. I dessa fall lånar och omfunktionerar man fraser och bilder på grund av att man saknar egna uttrycksmedel, ännu inte har skapat något eget språk. Jag har en känsla av att avsikten primärt inte alltid är att skapa kritisk distans till den religiösa sången, även om effekten blir denna. Med hjälp av det religiösa allmänspråket uttrycker man i stället andra, nya värden.

Efter år 1900 och framför allt efter år 1910 hämtar man i stället ur den romantisk-idealistiska diktens fatabur. Men härvidlag uppstår aldrig samma spänning visavi det socialistiska innehållet som i fråga om lån från den religiösa sfären. Det beror givetvis på att man hade ett idealistiskt bildningsideal. Dessa intressanta spörsmål återkommer jag

till. – Analyserna har också gett exempel på referenser till götisk och skandinavistisk diktning. Självfallet kan inte förhållandet till denna krigisk-patriotistiska diktning vara positivt, men det finns dock exempel på rena melodilån, dvs. neutral användning av en välkänd melodi, i det material som kommer att redovisas senare.

Det analyserade materialet är emellertid för litet för att kunna ge en nyanserad bild av vare sig folkrörelsernas gemensamma uttrycksmedel som melodier, motiv, ordkretsar, fraser eller de ideologiska brytningarna i sången, vilka går i dagen i förskjutningar i motiven och omfunktionering av fraser, i kontrafakter och parodier. Dessa frågor kommer att behandlas noggrannare vid en mer omfattande redovisning av projektet.

Noter

- 1 För väckelse- och frikyrkosångens del hänvisas till Oscar Lövgrens många arbeten, varav *Psalm- och sånglexikon*, Sthlm 1964, är det viktigaste. Väckelsens import av anglosaxisk sång behandlas av S. Å. Selander i "Den nya sången – ett återljud." *Den anglosaxiska sångens genombrott i Sverige*, Lund 1973. Framväxten av de största samfundens sångböcker för unisont bruk beskriver N. Bolander i *Samfund och sångbok. Studier i 1800-talets religiösa strömningar i Sverige med särskild hänsyn till nyevangelismen och dess sångdiktning*, Lund 1954. En komparativ studie av de sex största frikyrkosamfundens sångböcker 1919–1935 redovisar jag i min avhandling "O, hur saligt att få vandra", Sthlm 1980. Melodimaterialet har undersökts i ett par göteborgsavhandlingar: S.-M. Thorsén, *Ande skön kom till mej. En musiksociologisk analys av musiken i Götene filadelfiaförsamling*, Gbg 1980, och H. Bernskiöld, *Sjung, av hjärtat sjung. Församlingssång och musikliv i Svenska Missionsförbundet fram till 1950-talet*, Gbg 1986.

Arbetarrörelsens sång behandlas av S. Bohman i avhandlingen *Arbetarkultur och kultiverade arbetare. En studie av arbetarrörelsens musik*, Sthlm 1985, och av B. Mral i hennes avhandling *Frühe schwedische Arbeiterdichtung. Poetische Beiträge in sozialdemokratischen Zeitungen 1882–1900*, Uppsala 1985. Värdefulla upplysningar om den tidiga arbetarsången lämnar också A. Uhlén i sin delvis alltså aktuella bok *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885–1909*, Sthlm 1964, 2. uppl. 1978.

- 2 En presentation av projektet jämte några delresultat har publicerats tidigare: "Den unisona sången inom folkrorelserna 1850–1920" i *Religiösa väckelserörelser i Norden under 1800- och 1900-talen*, red. A. Gustavsson, Lund 1985. För att få en överblick över materialet har jag lagt upp en sångregistrant på databas omfattande innehållet i 138 sångböcker som getts ut av folkrorelserna för unisont bruk. Antalet olika texter är ca 9000 och antalet olika melodier ca 4500. Följande uppgifter har registrerats för varje sång: textbörjan, originaltext (dvs. förlaga på annat språk än

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradiset

- svenska), titel, refrängbörjan, författare, första publiceringsår, översättare (ev. bearbetare), publiceringsår, kodbeteckningar för de sångböcker i vilka texten ingår samt en bokstavskod för sångens huvudkategori (R = religiös sång, S = socialistisk sång, N = nykterhetssång, A = sång med allmänt ämne. En del sånger är dubbelkodade.) För melodierna har första frasen eller de första tolv tonerna registrerats enligt numericode-metoden (= sifferskrift utarbetad av professor Ingemar Bengtsson) och vidare kompositör, publiceringsår samt sångbokskoder.
- 3 Vid beskrivningen av folkrörelsernas framväxt stöder jag mig i huvudsak på S. Lundkvist, *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*, Sthlm 1977, i viss mån även på T. Jansson, *Sambällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekarne från omkring 1850 till omkring 1930*, Uppsala 1982, och på E. Johansson, *Väckelserörelsen och samhället. En historisk studie av Karlskoga*, Gbg 1984. Ett utmärkt orienterande hjälpmedel är G. Solberg, *En bibliografi över folkrörelseforskning 1930–1978*, Sthlm 1981.
  - 4 L. Furuland, "Folkrörelserna som litterära institutioner" i *Länkom*, Jönköping 1980.
  - 5 Se t.ex. R. Bordin, *Woman and temperance. The quest for power and liberty 1873–1900*, Philadelphia 1981, kap. 1. Bordin visar hur nykterhetsrörelsen i Nordamerika för många kvinnor blev en utgångspunkt för vidare sociala och politiska engagemang från ett medvetet feministiskt perspektiv.
  - 6 E. Johansson a.a.s. 84 ff.
  - 7 Exempel på forskning med lokalt perspektiv är E. Johanssons och T. Janssons ovan nämnda avhandlingar.
  - 8 I. Palm, *Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen. Frikyrkorörelsens hållning till arbetarnas fackliga och politiska kamp åren omkring sekelskiftet*. Uppsala 1982, s. 121 ff.
  - 9 H. Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*. Del 2, Sthlm 1941/1947, kap. Kristendomen och kyrkan. B. Gustavsson, *Socialdemokratien och kyrkan 1881–1890*, Sthlm 1953. Se inledningen. – B. Mral ger exempel på socialdemokratins hållning gentemot religion och kyrka från den arbetardiktning hon behandlar i sin ovan nämnda avhandling.
  - 10 J. Palm a.a.s. 65 ff. En annan uppfattning redovisar I. Flink i sin avhandling *Strejk-bryteriet och arbetets frihet. En studie av svensk arbetsmarknad fram till 1938*. Uppsala 1978. s. 29 ff.
  - 11 Tingsten a.a. kap. Nykterhetsfrågan. Se även T. Nerman, *Arbetarrörelsens nykterhetspolitik*, Sthlm 1966 och K. Johansson, *Arbetarrörelsen och alkoholpolitiken*, Sthlm 1977.
  - 12 Det är den period S. Lundkvist beskriver som demokratins framväxttid a.a.s. 37 ff. En utförligare motivering från sångforskningssynpunkt ger jag i den i not 2 nämnda artikeln.
  - 13 I. Selander 1980 kap. I. 1.
  - 14 Bernskiöld a.a. kap. 7.
  - 15 I sångregistranten har samtliga sånger i de valda sångböckerna tagits med, eftersom jag också förelagt mig att kartlägga förändringar i sångurvalet.
  - 16 Se *Index över den kristna församlingssången i Sverige* utarb. av I. Selander, Sthlm 1979, s. VI f.

- 17 Litteraturen om intertextualitet är rikhaltig, men jag har inte kunnat finna någon analys av material liknande mitt. M. Bakhtins bok om Rabelais, *Rabelais and his world*, 1945/1965, har fungerat som katalysator. Direkt användning i tolkningsprocessen har jag haft av R. Lachmann, "Intertextualitet als Sinnkonstruktion" i *Poetica*, bd 15 H 1–2, Amsterdam 1983 och L. Jenny, "The strategy of form" i *French literary theory today*, ed. T. Todorov, Cambridge 1982. Mycket inspirerande och lärorik har A. Palms *Möten mellan konstarter. Studier i dikt, dans, musik, bild, drama och film*, Sthlm 1985, varit för mig liksom K. Espmarks kapitel Dikt i dialog i *Dialoger*, Sthlm 1985.
- 18 G. Genette, *L'introduction à l'architext*, Paris 1979.
- 19 L. Lönnroth, *Den dubbla scenen. Muntlig diktning från Eddan till ABBA*, Sthlm 1978, s. 7 ff.
- 20 E. Haettner Olafsson, "Parodins dimensioner; komik, kritik eller ironi", i *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 7 nr 7, Umeå 1978. Beträffande musikalisk parodi se *Sohlmans musiklexikon*, 2 rev. uppl. bd 4, Sthlm 1977, Riemann, *Musiklexikon*, herausg. von W. Grulitt, Sachteil 1967, samt *The New Grove's Dictionary of Music and Musicians*, ed. S. Sadie, London 1980.
- 21 E. Haettner Olafsson, *Fridas visor och folkets visor. Om parodi hos Birger Sjöberg*, Sthlm 1985, s. 14.
- 22 a.a. s. 10.
- 23 L. Hutcheon, *A theory of parody. The teaching of twentieth-century art forms*, New York/London 1985, spec. s. 37, 54, 60. Docent Anders Palm, som var fakultetsopponent på Eva Haettner Olafssons avhandling om Birger Sjöberg, visade på Hutcheons arbete under sin opposition. Palms recension av avhandlingen kommer att publiceras i *Samlaren* 1987.
- 24 S. Björck, *Dikter för dagen*, Sthlm 1978, s. 179 ff.
- 25 Hutcheon a.a. s. 108.
- 26 Definitioner i musiklexikon, se not 20.
- 27 I. Lammel, *Das Arbeiterlied*, Leipzig 1975, s. 23 f.
- 28 M. Jersild, *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*, Sthlm 1975, kap. 7:1.
- 29 Lammel a.a. s. 23 f.
- 30 S. Björck, "Amiral Rosenfelts poetiska sändning" i *Karl XII:s stövlar. Notiser om dikt och annat*, Sthlm 1954.
- 31 Se not 24.
- 32 J. Mjöberg, *Drömmen om sagatiden*, del 1–2, Sthlm 1967–68.
- 33 S. Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Sthlm 1946. Björck berör där även folkrörelsernas förhållande till patriotismen (s. 32 ff.). Beträffande nykterhetsrörelsen har jag en avvikande uppfattning.
- 34 I. Bengtsson, *Något om det heroiska i 1800-talets dikt och ton*, Lund 1984.
- 35 S. Björck, *Svenska språkets skönheter. Om den lyriska antologien i Sverige – dess historia och former*, Sthlm 1984, kap. 3 C samt M. Tegen, *Populär musik under 1800-talet*, Sthlm 1986, kap. Körerna.
- 36 L. Jonsson, "Uppfostran till patriotism. En idéhistorisk exposé över manskör-sångens århundrade ur ett upsaliensiskt perspektiv" i *Svensk tidskrift för musikforskning* 1983.

Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradīs

- 37 Under skilda pseudonymer bl.a. under namnet Axel I. Ståhl gav Ludvig Theodor Öberg ut flera sångsamlingar åren 1850–60 med olika titlar, t.ex. *Valda sånger*. Många omtryck har gjorts efter hans död, vilket visar på sångbokens popularitet. Se S. Björck a.a. s. 106 f. och M. Tegen a.a. kap. Den borgerliga salongen.
- 38 G. Andersson, *Bildning och nöje. Bidrag till studiet av de civila blåsmusikkåreerna under 1800-talets senare hälft*, Uppsala 1982, s. 13 ff.
- 39 M. Netterstad, *Så sjöng barnen förr. Textmaterialet i de svenska skolsångböckerna 1842–1972*, Sthlm 1982, s. 33 ff.
- 40 S. Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige*, s. 147 ff.
- 41 P. Scholes, *”God save the King!” Its history and romance*, London 1942, s. 20.
- 42 Netterstad a.a. s. 40.
- 43 S. Å. Selander a.a. s. 143 ff.
- 43a Jfr S. Björck, ”De många fosterlanden. Om en metafor och dess metamorfoser” i *Karl XII:s stövlar*, Sthlm 1954.
- 44 Se t.ex. den 1978 utgivna faksimilutgåvan av *Ritual för underordnade loger af Independent Order of Good Templars* utg. på bemyndigande av Verldens Storloge 1888. Skildringar av logemöten och intagningar finns i den av M. Rehnberg redigerade boken *Godtemplarminnen*, Sthlm 1951, t.ex. s. 49 och 84.
- 45 Jag har tagit flera stickprov i protokollsböcker från Blåbandsrörelsen samt gått igenom de första årgångarna av rörelsens tidning, *Nykerhetsbasunen*.
- 46 Lammel a.a. s. 25.
- 47 S. Björck, *Svenska språkets skönheter*, s. 106 ff. och L. Jonsson a.a.
- 48 O. Lövgren, *Lina Sandell. Hennes liv och sångdiktning*, Sthlm 1965, s. 44 f., 180 ff.
- 49 C. Thor, *Med fanorna i täten. En bok om arbetarrörelsens och nykerhetsrörelsens fanor och standar*, Örebro 1982, särskilt s. 66 ff.
- 50 A. Svensson, *De visade vägen. IOGT-NTO 100 år: en krönika*, Sthlm 1979, s. 20 ff. Jfr J. Bergmans egen skildring, *Den svenska nykerhetsrörelsens historia*, Sthlm 1913.
- 51 B. Mral, *Poetiska bidrag i Folkviljan 1882–1885, 1891–1892, Socialdemokraten 1885–1900 och Arbetet 1887–1900. Ett register, (Litteratur och samhälle 1985:2–3)*, Uppsala 1985, s. 13.
- 52 B. Mral, *Frühe schwedische Arbeiterdichtung*, s. 111 ff. Se även Bohman a.a. kap. Arbetarrörelsens sångböcker.
- 53 J. Åkerstedt, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–1930*, Uppsala 1967, s. 31 ff.
- 54 B. Nordstrand, *Bellman och Bacchus. Genrestudier i Bellmans tidiga dryckesvisor och ordenskapitel samt i Fredmans epistlar*, Lund 1973, s. 21 ff.
- 55 S. Bohman a.a. s. 179.
- 56 Utöver artikeln om Du gamla, du fria i *Sohlmans Musiklexikon* hänvisas till T. Norlind, ”Studie i svensk folklore” i *Acta Universitatis Lundensis Årsskrift 1911*, avd. 1, bd 7 nr 5, Lund 1911. Se även S. Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige*, s. 149 ff.
- 57 Netterstad a.a. s. 40 f.
- 58 O. Lövgren, *Psalm- och sånglexikon*, Sthlm 1964, sp. 390 f.
- 59 P. Gustavsson, L. Rydquist, Å. Lundgren, *Mera ljus! Socialdemokratins kultursyn fram till andra världskriget*, Sthlm 1979. Stig-Lennart Godin, som jag har haft

konstruktivt meningsutbyte med, behandlar socialdemokratins bildningssyn i sitt pågående avhandlingsarbete (Litteraturvetenskapliga inst. i Lund) om socialdemokratins solidaritetsbegrepp och klassmedvetande.

- 60 B. Mral a.a. s. 136.
- 61 P. Gustavsson m.fl. a.a. s. 80.
- 62 Thor a.a. s. 34 ff., 108 ff.
- 63 Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige*, s. 34 ff.
- 64 Mral a.a. s. 116 ff.
- 65 Lövgren a.a. sp. 81. – Jag modifierar här den tolkning av sången som jag gjort i min avhandling ”O, hur saligt att få vandra”, s. 92.
- 66 Uhlén a.a. s. 70 ff.
- 67 Mral a.a. s. 123.
- 68 Citerat efter P. Gustavsson m.fl. a.a. s. 81.
- 69 S. Bergsten, *Jaget och världen. Kosmiska analogier i svensk 1900-talslyrik*, Uppsala 1971, s. 45 ff. Användningen i frikyrkosången av detta rimpar kommenterar jag i ”O, hur saligt att få vandra”, s. 79.
- 70 Netterstad a.a. s. 113, 116, 140.
- 71 Utöver artikeln om Vårt land i *Soblmans Musiklexikon* se A. Kjellén, ”Nationella strömningar i 1840-talets Finland och patriotismen i Fänrik Ståhls sägner” i *Historiska studier nr 14*, Helsingfors 1938 samt G. Castrén, ”Vårt land” i samma serie, nr 30 1954.
- 72 Lövgren a.a. sp. 278.
- 73 Kjellén a.a.
- 74 O. Lövgren, *Oscar Ahnfelt. Sångare och folkväckare i brytningstid*, Sthlm 1966, s. 42 ff., 67 ff.
- 75 P. Anefelt, *Sång och klingande spel, Om sångförfattare och kompositörer*, del 1, Sthlm 1963, s. 133 f.
- 76 Mral, *Poetiska bidrag i Folkviljan* etc.
- 77 Strahl, *Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1910*, Lund 1983.
- 78 Mral a.a.
- 79 Se not 11.

Minnesord

Stig Wikander

Av Stig Y. Rudberg

Oscar Stig Wikander, som ända sedan 1948 var ledamot av Vetenskaps societeten i Lund, föddes den 27 augusti 1908 i Norrtälje. Föräldrarna var apotekaren Anders Magnus Åke Wikander och Gerda Teresia Eugenia Holmberg. Efter att före sjutton års ålder ha blivit A-student vid Uppsala h.a. läroverk inskrevs han vid Uppsala universitet ht. 1925 och tog två år senare vid ännu ej fyllda nitton år fil.mag. med högsta betyg i latin och grekiska. Prestationen är desto märkligare, om man betänker dåtidens väldiga kurser som måste förefalla dagens studenter helt osannolika jämförda med de "snutt"-kurser man nu läser.

Den unge magistern var alltså en mycket brådmogen yngling, och man skulle tro att han gjorde ett förläst intryck som en ensidig tentamenspluggare. Men en samtida kamrat har omvitnat, att han dessutom hade hunnit tillägna sig en betydande beläsenhet i modern litteratur, inte minst franskspråkig sådan. Denna intellektuella livaktighet med de mest mångskiftande intressen, ofta långt utöver hans egentliga område, var något som man kan säga livet igenom karakteriserade Stig Wikander. Det bör också tilläggas, att han hade ett betydande intresse för människor och besatt en imponerande personhistorisk kunskap.

Vt. 1938 disputerade Wikander för filosofie doktorsgraden med avhandlingen "Der arische Männerbund. Studien zur indo-iranischen Sprach- und Religionsgeschichte". Ht. 1941 blev han docent i iranska språk vid Lunds universitet, 1947 tf. preceptor i religionshistoria i Uppsala och från vt. 1953 var han professor därstädes i sanskrit och jämförande indoeuropeisk språkforskning, en tjänst som han uppehöll fram till pensioneringen 1974. Han avled den 20 december 1983.

Wikander verkade alltså som lärare inom tre skilda akademiska discipliner, vilket också säger något om spännvidden hos hans intressen och vetenskapliga produktion. Han var en ovanlig och lyckad kombination av språkvetenskapsman och religionshistoriker. Ett uttryck för den förstnämnda sidan hos honom var att han 1947 (tillsam-

27.8 1908–20.12 1983

mans med Bertil Malmberg) grundade tidskriften *Studia linguistica*.

Livet igenom odlade Wikander vidsträckta internationella kontakter. Redan 1938–39 var han svensk lektor i München och under andra världskriget var han rödakorsdelegat i det krigshärjade och svältande Grekland. 1959–60 vistades han som gästprofessor vid Columbia university i New York och 1967 vid såväl Colégio de México som University of Chicago. På senare år var han en av de flitigaste besökarna vid Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Han deltog också i ett flertal internationella kongresser.

I doktorsavhandlingen visar Wikander övertygande på förekomsten av ungdomliga och kraftfulla krigarband, styrda av en ledare eller kung, inom hela det indoeuropeiska området, t.ex. *maryannu* eller "vagnkämparna", som etablerade sig i Syrien omkring 1600 f.Kr.

Då jag saknar möjlighet att självständigt bedöma Wikanders talrika arbeten, skall jag nöja mig med att här nämna några av de viktigaste. Till dem hör utan tvekan en artikel från 1947 med titeln "Pāṇḍava-sagan och Mahābhāratas mytiska förutsättningar" (i *Religion och Bibel* 6). Denna artikel, som året därpå utkom i Paris i en fransk version, liksom flera andra av Wikander, gjorde ett starkt intryck på den kände franske religionshistorikern Georges Dumézil. Med honom hade Wikander livlig kontakt och påverkade utan tvivel hans forskning.

Andra viktiga bidrag av Wikander är "Sur le fonds commun indo-iranien des épopées de la Perse et de l'Inde" (*La nouvelle Clio* 1/2, 1949–50); "Hethitiska myter hos greker och perser" (*Vetenskaps-societets i Lund Årsbok* 1951); "Histoire des Ouranides" (*Cahiers du Sud* 39, 1952); "Mithra en vieux-perse" (*Orientalia Suecana* 1, 1952); "Nakula et Sahadeva" A. Georges Dumézil le 4. III. 1958 (ib. 6, 1957); "Från Bråvalla till Kurukshetra" (*Arkiv för nordisk filologi* 75, 1960); "Germanische und Indo-iranische Eschatologie" (*Kairos* 2, 1960).

Wikanders omfattande begåvning och intresse för språk manifesterade sig på många sätt. Han var en betydande kännare av de altaiska språken i Centralasien och lämnade viktiga bidrag till deras utforskande, liksom han bedrev komparativa indo-europeiska studier. Hit hör också hans verksamhet som översättare, som omfattade så skilda ting som nygrekisk skönlitteratur, ett holländskt religionshistoriskt arbete och gammal sanskritlitteratur. Han författade också populärvetenskapliga artiklar för andraupplagorna av Bonniers konversationslexikon och Svensk uppslagsbok.

Under senare år kom Wikander att ägna stort intresse åt en av vår lit-

teraturs säringar, Erik Johan Stagnelius. I flera artiklar av idé- och lärdomshistorisk natur belyser han särskilt de påverkningar som den unge Stagnelius rönte under sin Uppsala-tid och lyckades i några fall korrigera uppgifter hos Fredrik Böök. Jag nöjer mig här med att nämna "Jehova-Jova. En Stagneliusstudie" (Lychnos 1975–76) och "Stagnelius i Uppsala" (Samlaren 1976).

Det låg något oroligt i Stig Wikanders väsen. Han var en sällsynt *levande* människa, ständigt på språng, engagerad i och entusiastisk för nya uppslag och uppgifter. Hans sista år fördystrades i hög grad av sjukdom och en tilltagande känsla av isolering. Detta blev särskilt märkbart efter hustruns bortgång (hon tillhörde den kända finländska lärdomssläkten Heikel). Men bland alla dem som kände honom i hans krafts dagar kvarlämnar han minnet av en originell människa, en lysande begåvning, som med sin vida internationella orientering var en prydnad för sitt universitet och för svensk humanistisk vetenskap.

Einar Ólafur Sveinsson

Av Gösta Holm

Huvudhandlingen i den fornisländska saga, som har namn efter bonden Njáll på Bergþórshváll, utspelar sig på Sydlandet mellan Vatnajökull i öster och Þjórsá i väster. Nära mitten av området lyser Mýrdalsjökuls vita hätta. På kustremsan söder om fjället ligger bondgården Höfðabrekka. Där föddes den 12 dec. 1899 en gosse, som i sinom tid, som vuxen man, skulle komma att bli den stora auktoriteten på sagan om Njáll, hembygdens litterära mästerverk,¹ och överhuvud en dominerande gestalt inom isländsk litteratur- och kulturhistoria.

Fadern hette Sveinn (Ólafsson). Sonen döptes till Einar Ólafur; det blev alltså hans *namn*. Sveinsson *var* han.

Familjens ekonomi var inte lysande, men föräldrarna lyckades bekosta läroverksutbildning åt de tre sönerna. Liksom så många andra unga islänningar på 1920-talet sökte sig Einar Ólafur efter studentexamen till Köpenhamn för akademisk utbildning; där tog han magisterexamen 1928 – f.ö. efter att ha besekrat en svår tuberkulos. Fem år senare disputerade han vid Háskóli Íslands, hemlandets unga universitet. Efter tjänst som universitetsbibliotekarie och chef för biblioteket (1940–1945) blev han Sigurður Nordals efterträdare som professor i isländsk litteratur. Hans lärargärning har prisats som inspirerande.

Njála-forskning

Titeln på E.Ó.S.'s doktorsavhandling var helt enkelt "Um Njálu. I. bindi" ("Om Njals-sagan. Band I").² Njals-sagan (av islänningar vanligen omtalad som *Njála*) är den längsta av islänningasagorna. E.Ó.S. ville bl.a. visa, att sagan är ett enhetligt konstverk, skapat av en enda författare på ett bestämt ställe och vid en bestämd tidpunkt. Ordet *konstverk* är viktigt. E.Ó.S. menar, att Njals-sagan hör till de få isländska verk, som "i alvöru" kan jämföras med det yppersta i andra folks litteratur.

12.12 1899–18.4 1984

Sagan är också mycket omskriven, både inom och utom Island. E.Ó.S. refererar, diskuterar och belyser från speciella utgångspunkter och med sin lokalkännedom. Han måste ibland i sådana sammanhang ge sig ut på gungande grund, men det beror då vanligen på att hans föregångare har hamnat där. Till skillnad från flera andra sagor finns Njála bara i en version, och E.Ó.S. ger goda skäl för sin tanke, att sagan är bevarad i tämligen ursprungligt skick. Den är *inte* – som det har påståtts – resultat av en sammanfogning av två självständiga sagor, om Njáll resp. Gunnar. E.Ó.S.:s argumentering på den punkten är energisk och mycket utförlig. Däremot har sagaförf. infogat några smärre skrivna stycken, bl.a. en framställning av Islands kristnande ("Kristniþáttur") samt en berättelse om den irländske kungen Brian och slaget vid Clontarf. – Man har länge vetat, att Njála-författaren utnyttjade andra skrivna sagor, t.ex. Laxdæla. E.Ó.S. går igenom saga för saga och visar i detalj, vilka påverkningar som kan spåras, t.ex. i form av motivöverflyttning och verbala likheter. Säkert har författaren också haft en lagbok på arbetsbordet. – E.Ó.S. söker också utröna vilken muntlig tradition från vikingatiden om sagans händelser och personer, som kan ha levt kvar då sagan författades. – Stort utrymme och mycken tankemöda ägnar E.Ó.S. åt frågan om sagans tillkomsttid och åt att söka lokalisera författarens hemort. Han kommer till resultatet att allt pekar på en datering till omkr. 1275–1300. Njála är alltså en av de allra sista av de klassiska islänningasagorna. – E.Ó.S. finner, att författaren visar särskilt god kunskap om Skaftafallsþing, alltså trakterna omkring och väster om Vatnajökull. Det är också uppenbart, att sagaförfattaren var mycket väl hemmastadd på Þingvellir.

Under ritter från Skaftafallsområdet till tinget vid Þingvallavatn måste han ha passerat – genom Njála-bygderna – på någon mils avstånd från både Bergspórshváll och Hlíðarendi. E.Ó.S. tänker sig, att förf. vid något tillfälle nedifrån Markarfljóts dalgång har blickat upp mot Hlíðarendi och sett "gula åkrar och slagna tun" [vilket resulterade i den berömda passus i sagan, som också grep Verner von Heidenstam]. Om händelser på och vid de båda gårdarna har han hört berättas, men han tycks delvis ha missförstått vad han har hört.

E.Ó.S. var ingen vän av statistik inom litteraturvetenskapen. På förekommen anledning räknar han dock ordspråk i olika delar av Njála och ställer siffrorna mot bakgrund av antalet sidor i avsnitten. Men procenträkningen överläts åt den hugade: "ok má eftir því reikna út hlutfallið, ef vill". Siffrorna visar att inget argument här står att finna för att skilda författare har varit i verksamhet.

Titeln på boken "Á Njálsbúð" (1943; att uttyda: "På ruinen av Njals tingsbod") anspelar på en berömd dikt med samma namn av skalden Einar Benediktsson. E.Ó.S.'s skrift har undertiteln "Bók um mikið listaverk" ("En bok om ett stort konstverk"); för E.Ó.S. var Njals-sagan i själva verket ännu mer än en mycket fin bok, den var höjdpunkten inom sin genre: "Njals-sagan kommer att leva, så länge någon människa förstår isländska". Dess författare var en trollkarl, "galdramaður", för vilken intet mänskligt var främmande.

Som jag redan har antytt hävdade E.Ó.S. med skärpa och gav goda skäl för åsikten att *en författare* har skapat Njals-sagan. Hur denne anonyme mästare gick tillväga ger E.Ó.S. intressanta glimtar av. Ett exempel:

Flores dröm om jätten Járngrímur, som står med järnstav i handen på Lómagnúp och kallar på Flores män och därmed uttalar deras dödsdom, har en sammansatt bakgrund. Sagans författare har känt folksägnen om "bergbúar" och en tradition från Nordlandet om en mystisk Járngrímur, som enligt den samtidshistoriska Sturlungasagan visade sig efter striden vid Örlygsstaðir (1238). Och slutligen har sagaförfattaren vävt in ett motiv från Gregorius' dialoger, en skrift som tidigt översattes till isländska och förekom i handskrift i många kyrkors ägo.

Textfilologi och textutgivning

Antalet bevarade handskrifter och handskriftsfragment av Njals-sagan är ovanligt stort. Deras inbördes sammanhang och därmed sagans texthistoria behandlade E.Ó.S. i den omfångsrika skriften "Studies in the Manuscript Tradition of Njálssaga" (1953). Han mobiliserar där alla textfilologins hjälpmedel i en utförlig och ingående vägning av argument i syfte att upprätta ett stemma som grund för en textkritisk utgåva (som han tyvärr aldrig fick tillfälle att åstadkomma). E.Ó.S. gör inledningsvis några viktiga påpekanden om de isländska avskrivarnas speciella situation. Förlagornas språk var i stort sett också skrivarnas ännu långt fram i tiden, och det var därför lätt för kopisterna att göra egna ingrepp i texten av den arten, att de kunnat ge textkritiker intryck av ursprunglighet. Sagaförfattaren kan ha åstadkommit något mindre lyckat, som en intelligent och i sagastilen väl insatt skrivare kunde ändra till det bättre. Dylika passager innebär givetvis fallgropar vid stemmarekonstruktion.

Sin insats som Njála-forskare krönte E.Ó.S. med den beundrade,

mäktiga (480-sidiga) utgåvan "Brennu-Njáls saga", nr XII i standardserien "Íslenzk fornrit" ("Isländska forntexter"), 1954. Inledningen – 163 sidor – skärskådar det historiska och arkeologiska källäget beträffande den s.k. *Njálsbrenna* och redogör för vad andra medeltidstexter upplyser – eller inte upplyser – om sagornas huvudpersoner och händelser; även ortnamn beaktas.

Ett kapitel bär titeln "Samtíminn" ("Samtiden"). Där tänker sig E.Ó.S. in i vad Njála-författaren kan ha sett, tänkt, erfarit och hört berättas under barndom och ungdom. Man tycker sig lyssna till en inspirerad återblick på E.Ó.S.:s egen uppväxt:

[Barnet hör] sägner som i sig gömmer den gamla livsåskådningen ... känsla för ära som ingen får gå för när ... Med föreställningarna om jättar ... blandas stoff från annat håll: sydliga, kristna berättelser, som barnet hör prästen återge ... /I/ prästens predikan talas om ödmjukhet, fridsamhet ... förberedelser för ett annat liv.

Både före och efter Njála-editionen gjorde E.Ó.S. stora insatser som textutgivare, mer än vad som kan tas med här. I fornrit-serien kom 1934 *Laxdæla saga* (nr V), 1935 *Eyrbyggja saga* (nr IV) och 1939 *Vatnsdala, Hallfreðar och Kormaks saga* (nr VIII). I serien "Corpus codicum islandicorum medii ævi" publicerade han en fotografisk edition av en av de största och viktigaste isländska handskrifterna, *Möðruvallabók* (1933). En annan utgåva gällde manuskripten till nationalskalden Jónas Hallgrímssons dikter (1965). I alla dessa editioner gav E.Ó.S. längre eller kortare inledningar med textpresentation och redogörelser för egna och andras forskningsresultat.

I Jónas Kristjánssons utgåva av *Viktors saga och Blávus* (1964) medverkade E.Ó.S. med ett längre avsnitt (på engelska) om sagans källor m.m., en framställning som i själva verket formar sig till en banbrytande studie över de isländska riddarsagorna över huvud.

Mot bakgrunden av det sagda är det förståeligt, att E.Ó.S.:s insatser som Njála-forskare kan ha kommit att skymma bort – även för vetenskapliga kolleger – vad han åstadkommit i övrigt. Och det var mycket.

Folkminnesforskning

E.Ó.S.:s först utgivna vetenskapliga arbete gällde inte sagalitteraturen (åtminstone inte *direkt* om också på visst sätt *indirekt*; se strax nedan). Det var istället ägnat isländska folksagor: "Verzeichnis isländischer Märchenvarianten", publicerad i Helsingfors 1929 som n:o 83 i *The Folklore Fellows Communications*.

Till sagovariantförteckningen fogade han en grundlig inledning på över 90 sidor. Ett ämne som i hög grad intresserade honom var folksagornas och -sägneras inflytande på den isländska sagalitteraturen redan under medeltiden. De relevanta motiven i fornlitteraturen granskar och förtecknar han; han finner mycket av intresse i fornaldarsagor och "lýgisögur" (medvetet osannolika eller fantastiska sagor).

Å andra sidan sökte han – och lyckades ofta – spåra de muntliga folksagornas förlagor i form av utländska (eller inhemska) litteraturverk av skilda slag.

Inledningsvis redogör E.Ó.S. för vissa för Islands folktradition speciella betingelser, bl.a. folkets och kulturens enhetlighet. Han hävdar att fornlitteraturen blev hela nationens andliga egendom. I synnerhet, menar han, gällde detta fornaldarsagor och rimor, som lästes högt och nådde även den illitterate.

Boken gjorde sin författare uppmärksam på folkminnesforskare vida omkring.

En monografi om hemlandets sägenskatt är hans 1940 utgivna "Um íslenzkar þjóðsögur". Boken är en systematisk genomgång av de isländska folksagornas genrer, deras ursprung och utveckling, sambandet med landets historia och natur, allt behandlat under utblickar till den internationella forskningens resultat. Även här söker E.Ó.S. ofta trådarna mellan fornlitteraturen och senare tiders folksagor. Den isländska folktrons betydelse för sägneras utformning betonar han starkt. Avslutningsvis analyserar han, med psykologisk metod, de allmänmänskliga önskningsarnas och lyckodrämmarnas inverkan på sägenskattens utformning. Boken är grundläggande på sitt område.

För en skandinavisk publik tillrättalagd är den korta översikten "Íslandske folkesagn" i Nordisk kultur IX B (1931). Den isländska sägenfloran skiljer sig på flera sätt från den skandinaviska. Trollen är ondskefullare än i Danmark! "Huldufólk" och fredlösa är favoritmotiv, men ännu mer har fantasin spunnit kring "draugar", gengångare. Också om "galdramenn" eller 'magiker', 'trollkarlar' finns en väldig mängd sägner. – Berättelser om fredlösa, "útilegumenn", har ju funnits sedan forntiden (t.ex. i Gíslasaga och Grettissaga). Den utformning sägnerna med tiden har fått gör att de är "blandt de skønneste íslandske folkesagn og ubetinget de mest originale".

En mindre del av det väldiga material E.Ó.S. kände publicerade han i "Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri" (1944, 2. uppl. 1951).³ Här möter läsaren bl.a. klockaren på Mörkå, huvudperson i Hannes Péturssons

kända dikt ”Djárninn á Myrká”. (Att Hannes fascinerades så starkt av motivet kan kanske bero på att sägnen rymmer två strofer. F.ö. är dylika inslag jämförelsevis mycket vanliga i isländsk tradition. Islänningarna har sinne för vers! Härom mer lite längre fram.)

I sin inledning söker E.Ó.S. följa motiven tillbaka i tiden och spåra deras bakgrund. ”Folksägnera har”, säger han, ”grott under folkets hjärterötter”. Sägnera ger en mångsidig, ja allsidig bild av det isländska folkets tillvaro i gången tid, både dess dagliga möda och dess andliga liv. Tron på den diktargåva, som gav somliga av sina utövare övernaturlig kraft, är ett motiv, som blir särskilt intressant eftersom ”skaldens konst torde ha varit mer utbredd bland allmogen på Island än i något annat land”. Det är djärva ord, men vem kan förneka, att de kan vara sanna?

Stor möda ägnade E.Ó.S. åt utgivningen av Jónas Jónassons samlingar till boken ”Íslenzkar þjóðhættir” (”Isländska folkseder”), 1934, 3. utg. 1961.

Om en kulturell storhetstid och dess bärare

Gården *Oddi* på Sydlandet, drygt halvannan mil norr om Njals-sagens Bergþórshváll, var under tidig medeltid ett bildningscentrum av hög rang, världslitteraturhistoriskt betydelsefullt, eftersom det var hos Jón Loftsson på Oddi som Snorri Sturluson fick de livsavgörande impulser och kunskaper, som var en förutsättning för hans verk som historieskrivare, poetikförfattare och skald.

E.Ó.S. fascinerades av den märkliga Oddi-släkten. I boken ”Sagnaritun Oddaverja” (”Oddi-bornas sagaförfattande”), 1937, skildrar han bl.a. den sägenomspunne stamfadern *Sæmundr den lærde*, hans son *Loftr* och sonsonen *Jón*. Han menar bl.a. att *Orkneyinga saga* tillkom på tillskyndan av någon i släkten; det fanns trådar därifrån till ledande män på Orknöarna.

Även med tillkomsten av *Sköldungasagan* – som man vet behandlade en forntida, halvt mytisk dansk kungaätt men som bara är bevarad i obetydliga framgment – har enl. E.Ó.S. Oddi-släkten sannolikt haft befattning. (Den skulle vara ”skrifað undir værndarvæng Oddaverja”). Ett av de indicier han anför är att släkten hävdade dubbel frändskap med sköldungarna, dels via sagokungen Harald hildetand, dels via norska furstar.

Det ligger i sakens natur, att argumentationen rörande båda saga-verken står på mycket osäker grund, och något annat ville nog inte heller E.Ó.S. hävda.

E.Ó.S. understryker, att Oddi-männen överlag var öppna för europeiska kulturströmningar; flera av dem hade utbildning från kontinenten. Ett utslag av detta finner han i en rad sällsynta, främmande dopnamn, som tidigt förekom inom släkten, bl.a. dels typen *Filippus*, *Theobaldus*, *Kristoforus*, dels namn som *Randalín*, *Rikiza* och *Karla-magnús*. Mer ingående om denna detalj skrev han i uppsatsen "Nafnagiftir Oddaverja" i festskriften till Emil Olson 1936.

Begreppet *Sturlungatiden* är innebördsdigert för islänningarna. Det avser den del av medeltiden, då det litterära skapandet, och det kulturella livet över huvud, blomstrade och nådde som högst. Landet var fritt, folkets ledare självständiga i tanke och gärning, kyrkan ännu nationell. Men det var också en tid av inbördes strider, fruktansvärda våldsdåd, lemlästningar, mordbränder. Epoken gick i graven, då Island 1262–64 böjde sig under Norges konung och då landets kyrka gjorde sig oberoende av stormannaätterna och likriktade sig efter påbud av ärkebiskopen i Nidaros och påven i Rom. Om detta skickelse-digra skede i Islands historia skriver E.Ó.S. i boken "Sturlungaöld" (1940). *Sturlungarna* är namnet på en av det dåtida Islands mest inflytelserika och skaparkraftiga släkter. Grundaren av släktens storhet var Sturla þórðarson på Hvammr på Nordvästlandet. Av de tre sönerna Snorri, Þórðr och Sighvatr, är Snorri (alltså Sturluson) den mest berömde, men stora kulturinsatser gjorde också hans båda brorsöner Sturla þórðarson (förf. till *Hákonar-saga* om den norske kungen Hákon och till en stor del av den s.k. *Sturlungasagan*, en samtidshistoria utan motstycke), och Óláfr þórðarson hvítaskáld (förf. till en bok om poesi och språk, kanske också till en saga om danska kungar ("Knýtlinga saga") och till *Laxdœla*). Om tidevarvets tänkesätt och tilldragelser, om världsligt och kyrkligt, om samhällsförhållanden, moralbegrepp, hållning till döden (med ett leende, gärna ett kärnfullt ord för eftervärlden att minnas), glädjestunder, järkeckenstro och drömmar och mycket annat skriver E.Ó.S. med ett engagemang och en fascination, som rycker läsaren med sig. Boken borde översättas till svenska. Slutet låter så här i all sin gripna ensidighet:

Vem betvivlar biskoparna Guðmunds och Arnes idealitet? Och dock var sådana män gagneligare för folkets kultur, som stod mot biskoparnas härsarkrav, och detta trots att deras drivkrafter var lägre. Så var friden inte det bästa, inte

ordningen och organisationen, fastän varje människa i utlandet fogade sig i dem, inte idealen, inte de erkända dygderna, inte tänkesätten i Europas stora kulturländer. Utan det var de naturvuxna dygderna hos människorna här ute i världens utkant, deras tro på folkets liv, seder och samhällsskick, tänkesätt och sedebegrepp, tron på människan, hennes storhet och ära.

Att den isländska kulturens storhet gick i graven med sturlungatiden betraktade alltså E.Ó.S. som ett bittert faktum. Han reflekterade nog knappast själv över den lite ironiska belysning hans uttalande får av den omständigheten, att Njals-sagan, den yppersta i sin art enligt hans bestämda mening, skapades ett par årtionden efter fristatens undergång och bär tydliga spår av kyrkligt inflytande.

Om dateringen av islänningasagorna föreläste E.Ó.S. på 1950-talet inför internationell publik. Han inbjöds under synnerligen älskvärda former av Gabriel Turville-Petre att publicera sina rön i en bok för The Viking Society. Det blev "Dating the Icelandic Sagas" (1958). En omarbetad, utvidgad och till isländska över- eller återflyttad version kom 1965 under titeln "Ritunartími íslendingasagna. Rök og rannsóknaraðferð" ("Islänningasagornas nedskrivningstid. Kriterier och forskningsmetod").

Åt en diskussion av olika kriterier för åldersbestämning ägnar E.Ó.S. ett särskilt kapitel. Han skiljer på *huglæg rök*, dvs. mer abstrakta kriterier och *hlutlæg*, dvs. mer handfasta och påtagliga. Till de förra hör *stilton* ("blæ") och något som kanske kan återges med ordet *helhetsintryck* (isl. "svipur"). E.Ó.S. har några beska ord att säga om dylika kriteriers användbarhet: "Vad ska man säga om det, då Per och Pål tycker sig kunna datera sagor efter sådant? T.ex. folk, som har satts att skriva doktorsavhandling, har varit bekanta med isländska sagor ett fåtal år, kanske bara har läst några få av dem och måhända dessutom helt hastigt".

Dateringskriterierna måste vara handgripliga. E.Ó.S. går utförligt och med kritisk skärpa igenom de olika möjliga kriterier som handskrifterna och sagotexterna själva erbjuder. Historiska uppgifter i en saga kan stundom ge vissa hållpunkter, som då Eyrbyggja anspelar på klostret vid Helgafell, som grundades 1184. (En förutsättning är givetvis visshet om att dylika notiser inte är senare inskott). Kulturhistoriska detaljer kan ge fingervisningar, anakronismer av typ vapenmärken på sköldar i Laxdœla och Njála (dylika tillhör en senare, "hövisk" tid). – En annan gärna brukad metod har samband med kända händelser under senare tid, särskilt 1200-talet. Man räknar då med att den

sentida sagaförfattaren kan ha inspirerats av eller anspelar på tilldragelser i sin samtid. Särskilt har man pekat på uppgifter i den pålitliga krönika som Sturlunga-sagan är.

Essäer och dikter

”Við uppspretturarnar” (”Vid källorna”) är titeln på en volym, där E.Ó.S. på en förläggares förslag samlade en del av sina på spridda håll publicerade essäer (1956). Titeln torde syfta på vad författaren själv uppfattade som formare av hans egen bildning, kultursyn och livs-åskådning. Innehållet är mångskiftande; det sträcker sig från fornpoesin, Ari fróði och sagorna över isländsk folkdiktning, dansvisor och rimor till Jónas Hallgrímsson, H. C. Andersen och moderna framföranden av Hamlet i London.

Här kan innehållet bara skummas.

Originellt är E.Ó.S.:s grepp i en betraktelse över hirdskaldernas gamla versmått dróttkvætt. Han börjar med att jämföra en fyrradig strof med vardagens enkla ord av den sentide poeten Kristján Jónsson med en åttarading av hans – ungefär – samtida Einar Benediktsson. Den senare har – med en viss satirisk udd – kallats för ”genitivskalden”, och i strofen ifråga gör han skäl för vedernamnet. E.Ó.S. visar att åttaradingen – som handlar om Egill Skall-Grímsson – ger prov på ett komprimerat bildspråk, som på ett sätt kan liknas vid fornskaldernas – även Egills – kenningbruk.

E.Ó.S. ställer gärna isländska gestalter, både verklighetens och diktens, i europeisk belysning. Hallgerðr i Njalssagan jämför han med Klydaim(n)estra, Valhalls gudar med Olympens, Snorre Sturlassons miljö med kejsar Fredrik den andres på Sicilien! Överraskningseffekten är ofta nöjsam.

Varm uppskattning talar ur flera essäer om nationalskalden Jónas Hallgrímsson, enl. E.Ó.S. en av skaparna av den nya isländska berättar- och diktarstilen ”som all isländsk litteratur sedan bygger på”. ”Det är lika svårt att beskriva Jónas’ dikter som hemligheten med en vacker röst, som tjusar den lyssnande”. Här kan kanske en och annan läsare vilja försynt anmäla en avvikande mening.

Som flera andra isländska vetenskapsmän – t.ex. Jón Helgason och Sigurður Nordal – var Einar Ólafur också diktare. Han publicerade 1968 boken ”Ljóð” (”Dikter”).

Några av E.Ó.S. dikter kan läsas i tolkning till andra språk i ”Einars-

bók”, den festschrift han fick motta på sin 70-årsdag 1969. ”Ljóð” översattes till franska av Régis Boyer. Två prov står att läsa i ”Einarsbók” (där Boyer också publicerade en analyserande essä om ”Ljóð”). Två dikter finns i samma volym i svensk dräkt (av Ingegerd Fries), två i vardera engelsk och dansk. Några dikter av E.Ó.S. är också översatta till nynorska av Ivar Orkland (i boken ”Islandske dikt frå vårt hundreår”, 1975).

E.Ó.S. följer den isländska guldålderdiktens krav på stavrim. Om hans formsäkerhet vittnar en av hans mest kända dikter ”Höstvisor till Maria”. Sista strofen lyder:

Pegar mér sígur svefn á brá/ síðastur alls í heimi,/ möttulinn
þinn mjúka þá,/ Móðir, breiddu mig ofan á,/ svo sofi ég vært og
ekkert illt mig dreymi.

På svensk prosa:

Då sömnen tynger mina ögonlock allra sist här i världen,
din mjuka mantel, Moder, bred mig över, så skall jag sova
lugnt och drömma intet ont.

Medeltidens litteraturhistoria

Den ställning inom Islands lärda värld och kulturliv, som E.Ó.S. hade uppnått, gjorde det naturligt, att man av honom väntade sig en stor, sammanfattande framställning av den fornisländska litteraturen. Han grep sig verket an, och 1962 kom första delen – av tre eller fyra planerade – av ”Íslenzkar bókmenntir í fornöld” (”Islands forn�itteratur”). Bandet inleds med en bred skildring av vikingatiden och dess för Island viktigaste skede, landnamstiden, då den nya nationen bildades, med befolkningsinslag från olika håll, och då den ännu bara hade det gamla skriftssystemet, runorna. I övrigt är boken ägnad en ingående behandling av eddadikterna (i vid bemärkelse), deras germanska bakgrund i motiviskt och formellt (särskilt metriskt) hänseende, deras ålder, traderande och nedskrivande, komposition, stilprägel osv. E.Ó.S. tror inte, att något bevarat eddaskvæde är att betrakta som en översättning av ett kontinentalgermskt original. Det svåra problemet att skilja på isländskt och norskt i Eddan tar han, naturligtvis bör man väl säga, inte bestämd ställning till men hänvisar bl.a. till naturmotiv, som kan tolkas till förmån för den ena eller andra läsningen.⁴

Mer bestämt yttrar sig E.Ó.S. i en annan mycket debatterad fråga, nämligen de olika eddaskvædenas ålder. Både guda- och hjältedikter

ordnar han i åldersgrupper, där varje dikt sedan analyseras ingående. Till den allmänna karakteristiken av gudadikterna hör E.Ó.S.:s påpekande av hur Eddans gudar "hafa fengið gagngert mennska mynd og eru á marga lund næsta mannleg (sbr. grísk goð í kviðum Hómers)".⁵

De två eller tre återstående banden skulle ha skildrat skaldediktningen – som E.Ó.S. kände bättre än någon islänning efter Finnur Jónssons dagar – samt sagorna och övriga genrer. Men den stora litteraturhistorien blev tyvärr en torso. En annan uppgift, av ännu större nationell betydelse, kallade på dess författare.

Handskrifterna. Árnastofun i Reykjavík

Den uppslitande striden mellan islänningar och danskar om handskrifterna i Köpenhamn blev i huvudsak avgjord genom ett folketingsbeslut 1961. Att en mängd handskrifter skulle utlämnas till Island blev då definitivt fastslaget (ett vänskapsbevis som har få motstycken om ens något i historien om nationers umgänge, en heder för Danmark). Vilka skulle avgöras – efter vissa av folketinget fastslagna regler – av en isländsk-dansk nämnd, som blev definitivt färdig först 1986.

Redan före avgörandet hade man på Island börjat förberedelser för att ta emot handskrifter.

Till föreståndare för den institution som inrättades för ändamålet – Handritastofnun Íslands, sedermera kallad Stofnun Árna Magnússonar – utsågs 1962 Einar Ólafur Sveinsson, som alltså då lämnade tjänsten som professor vid universitetet. Det har betygats av hans närmaste medarbetare med vilket hängivet allvar han utförde också detta värv. På institutionen nämndes han, sägs det, som "jöfur", det är 'konungen'. Under hans tid uppfördes den för handskriftförvaring specialinredda byggnaden Árnagarður. Han pensionerades 1970.

Betr. handskriftsärendets upprinnelse, dess teoretiska och praktiska problem var E.Ó.S. expert. Redan 1959 publicerade han den omfångsrika boken "Handritamálið", som ger en grundlig belysning av frågan. Han skildrar inledningsvis Islands statsrättsliga ställning från vikingatiden till 1944, då landet förklarade sig helt självständigt i förhållande till Danmark. – Redan under förra hälften av 1800-talet riktades – resultatlösa – krav från Island på handskrifter, som hade tillhört biskopsstolarna på Skálholt och Hólar. 1907 beslöt alltinget kräva ytterligare ett antal handskrifter, som hade varit i institutioners ägo, även

t.ex. klosterhandlingar. 1930 skärptes hållningen. Nu gällde det alla isländska manuskript i den s.k. arnamagnæanska samlingen och på Det kongelige bibliotek. E.Ó.S. skildrar hur handskriftssaken alltmer blev ett diskussionsämne i Danmark, hur folkhögskollärare gick i bräsch för Islands sak, mötta 1947 av en motappell från 360 danskar, därav många vetenskapsmän. Till slut blev ärendet besvärande för politikererna, som ville bli kvitt en belastning i förhållandet till den forna riksdel. – Huvuddelen av boken ägnar E.Ó.S. åt en utförlig skildring av handskrifternas tillkomst, deras innehåll, avskrivandet, vad som räddats och vad som säkert eller sannolikt förstörts, insamlingen och transporten till Köpenhamn, Árni Magnússons insats, danskars och svenskars nationalromantiska intresse för sagorna, publicering under 1600-talet och framåt osv. – Islänningarnas krav har i allmänhet motiverats från moraliska inte juridiska utgångspunkter.

E.Ó.S. avslutar sin framställning med en hyllning till Danmark, dess materiella och andliga kultur, genom att återge en hågkomst från Kronborg:

[Islänningen] gick där i hänryckning. För hans syn uppenbarade sig dyrbara minnen av Danmarks gamla kultur . . . Detta var ett hem för det danska folkets ledare; det visade visserligen bara *ett* inslag i dansk kultur, men var förvisso ett stycke av den och en representant för den. Denna plats var nära förbunden med Danmarks historia. Här hade många av landets största män rört sig. . . När gästen gick in, var hans själ fylld av denna klara höstdags frid. . . Han kände väl detta folk, han hade levt med det länge. Han såg det inte med en främlings osäkra blick, han kände det av många års erfarenhet. Det folket har sina fel, en självklarhet i ofullkomliga människors värld och inte värt att orda om. Men han måste få tala om dess stora förtjänster, hur mycket gott där finns, hur många värdefulla människor, hur mycket av själens och handens kultur och inte minst hjärtats. Hur svårt då att tänka på, att dessa två folk skulle ha upplevt så mycken olycka tillsammans!

Till Kronborg har Island ingen motsvarighet, säger E.Ó.S. Av det medeltida Island finns nästan ingenting kvar. ”Men handskrifterna finns, de som bevarar islänningarnas ordkonst, deras uppfattning om människolivet, deras bild av människans storhet och elände, deras brottning med sin gud. . . Denna litteratur är hörnstenen, som deras kultur vilar på, ja deras tillvaro. Och därför att denna litteratur ännu lever, är den roten, som suger mest ur det förflutnas mylla, en must som ger levande, växande, gröna grenar på kulturens träd den dag som i dag är”.

Vi skandinaver, åtminstone vi svenskar, är inte vana att bruka så högstämda ord. Men så känner islänningarna det; E.Ó.S. var en välta-

lig men sannfärdig talesman för sina landsmän, därom råder intet tvivel.

Och handskrifterna är nu till största delen återkomna; vad som ännu fattas följer i sinom tid. Handskriftsärendets avslutning fick E.Ó.S. inte uppleva. Han avled 1984.

Slutord

Sturlungatidens ärekärhet var Einar Ólafur Sveinsson själv inte främmande för. Han nådde också en ställning i landsmännens ögon som få i sin samtid. Han var aktad, man kan nog säga vördad. Han var känd och uppskattad av landsmännen också som radiotalare och uppläsare. Till den nimbus, som omgav honom, bidrog naturligtvis de många ärebetygelser, som kom honom till del från utländska forskarkolleger och institutioner. Han var hedersdoktor vid universiteten i Dublin, Oslo och Uppsala. Flera av hans skrifter översattes till främmande språk, boken *Sturlungaöld* både till engelska och kinesiska. Vid hans bortgång den 18 april 1984 yttrade en yngre forskarkollega, att Einar Ólafur Sveinsson hör till de islänningar, som inte behöver något eftermäle av andra. Hans verk är nog.

Noter

- 1 Åt hembygdshistoria är ägnad hans skrift "Landnám i Skaftafallsþingi" (1948).
- 2 Det planerade andra bandet fick en egen titel: "Á Njálsbúð". Se härom s. xx ff.
- 3 Termen *þjóðsaga* motsvarar ungefär (*isländsk*) *folksägen*. *Æventýri* är en saga av mer internationell och allmogefrämmande typ, t.ex. om riddare och prinsessor.
- 4 Nils von Hofstens "Eddadikternas djur och växter" är inte nämnd.
- 5 "har fått helt mänsklig gestalt och på många sätt är mycket människoliknande (jfr de grekiska gudarna i Homeros' dikter)."

Peter Glob

Av Geoffrey Bibby

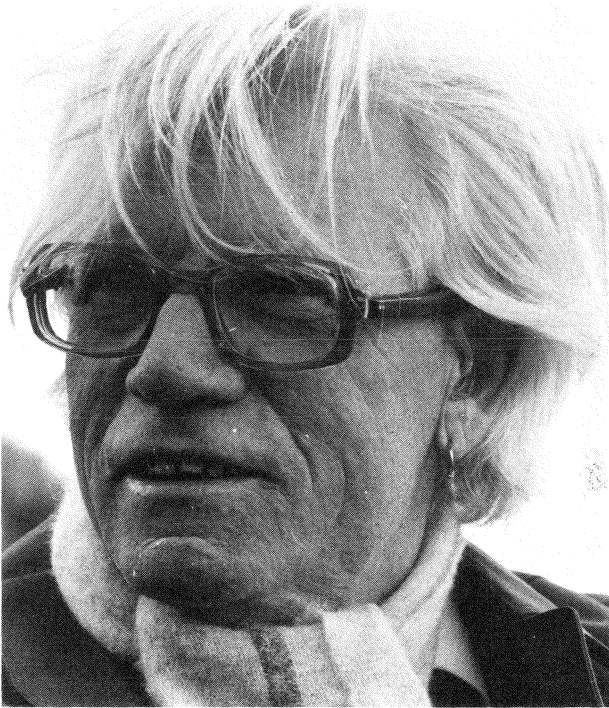
P. V. Glob er død. Og to år efter er det stadig vanskeligt at begribe det. For ingen havde som Glob evnen til at være nærværende også i sit fravær, og han vil fortsætte som en levende skikkelse, så længe nogen lever, som har kendt ham.

Peter Vilhelm Glob var Danmarks rigsantikvar i eenogtyve år, og vil blive husket som en af de store. Det var han faktisk ikke – endnu. Men han vil blive det, for hans virke og indflydelse er stadig nærværende og vil vokse med tiden. Han var en stor mand, en stor arkæolog, og han var en initiativtager. Deri lå hans styrke. Han kunne se langt ind i fremtiden, og de ting, han startede, gør andre færdige.

Han var født i 1911, søn af kunstmaler og fritids-arkæolog Johannes Glob, og fra en tidlig alder bestemte han, at han ville være arkæolog og fritids-kunstmaler. (Han lavede sin første snit-tegning – af en gravhøj – i 8-års alderen.) Der var aldrig tvivl om hans karriere; som syttenårig, to år før han blev student, gjorde han sin første betydningsfulde opdagelse, af den tidlig-neolitiske boplads ved Barkær i Østjylland (Der skulle gå 19 år, før han kunne udgrave den). To år senere, i 1930, blev han optaget som den første student under det nyoprettede lektorat i nordisk arkæologi ved Københavns Universitet, og to år senere startede han på sin første ekspedition, som yngste mand på “Treårs ekspeditionen til Christian X’s Land” i Grønland. Det skulle ikke blive hans sidste ekspedition.

Det ville tage for lang tid at opremse alle detaljer af P.V.’s arkæologiske livsforløb. Borremose, Barkær og Slots Bjergby i årene før, under og efter krigen, mens han var museumsinspektør ved Nationalmuseet, og hans doktorafhandling i 1945, som etablerede stridsøksefolket som et fremmed folk fra østen, og viste for første gang, at Glob’s horisonter var langt bredere end Danmarks grænser.

Det var, da Glob kom til Århus i 1949, som professor i forhistorisk arkæologi ved Aarhus Universitet og direktør for “den historiske af-

20.2 1911–22.7 1985

deling af Århus Museum”, at begivenhederne tog fart. De næste år var episke: 1950 begynder udgravningen af den største af alle jernalder-våbenfund i Illerup Ådal, 1951 grundlægges Jysk Arkæologisk Selskab, 1952 kommer Brå-kedelen og Grauballemanden, 1953 begynder Bahrain-ekspeditionerne. Det var i disse år, mens, som Peter Seeberg sagde, “bunden blev slået ud af alle begreber om, hvad et provinsmuseum kan og bør gøre”, at Glob også arbejdede på undervisningsministeriets kommission om en “nyordning af de lokalhistoriske museers forhold”. Resultatet blev den nye museumslov af 1958, som, igennem statsstøtte på betingelse af faglig ledelse, gav alle landets museer de samme aktivitets- og udvidelsesmuligheder, som Glob havde skabt for sit eget. To år efter vedtagelsen af museumsloven, i 1960, blev Glob rigsantikvar.

Vi havde, ærlig talt, ventet meget af P.V. som rigsantikvar. I de ti år i Århus var han gået igennem landet som en hvirvelvind. Museumsstøvet blev fejtet bort, og nye idéer sprang frem omkring ham. For Glob var ikke kun en initiativtager, han var en inspiration til initiativ blandt andre. *Skalk*, en helt ny type arkæologisk tidsskrift, var ikke hans egen idé, men fik fra det første hans uforbeholdne støtte; den arkæologiske forsøgsstation i Lejre var ikke hans idé, men blev hjulpet meget på vej; Forhistorisk Museums udflytning til Moesgård, til et helt nyt slags museum, *var* hans idé, men måtte nødvendigvis fuldføres af andre, med hans støtte.

I hvert fald set fra Århus, synes Glob's eenogtyve år som Nationalmuseets leder noget resultatsløse. Og sandheden er nok, at Glob heller ikke så dem fra en københavnsk synsvinkel. At han opretholdt sit elskede hjem på Mols, hvor han tilbragte næsten alle weekender, var bare et ydre tegn på, at han følte, at den kun to-år gamle titel af rigsantikvar betød, og skulle betyde, andet og mere end den ældre titel af direktør for Nationalmuseet. Det var iblandt provinsmuseerne, at han følte sig hjemme. Ved den nye museumslov var de ældre museer, hvor hans gamle kammarater sad, ved at udvide deres aktiviteter og horisonter, mens nye museer sprang op alle vegne, ofte under ledelse af hans studenter.

Nationalmuseet derimod var indeklemmet, uden udvidelsesmuligheder i Prinsens Palais' snævre rammer. Glob gik med hele sin styrke ind for en udflytning af hele Nationalmuseet til et nyt område udenfor hovedstaden, og pegede på Mølleåen nordfor København, dalen som løber ned til havet fra Frilandsmuseet nordfor Kongens Lyngby. Det var

ikke en helt ny idé, og klædefabrikken ved Brede var allerede købt med henblik på en udflytning af en del af museet. Men for Glob var det kun en halv løsning. Med hele Mølleåen kunne man flytte hele museet, og udvide dets aktiviteter, og danne en kulturpark, hvoraf Nationalmuseet kun ville være en del.

Planen blev ikke gennemført i hans tid, og derfor synes hans tid i København resultatløs. Men der er det med Globbs ideer, at, når de een gang er formuleret, er de så indlysende og så fænglende, at før eller senere bliver de gennemført. Drømmen om Mølleåen lever videre...

Det var også i disse år, Glob slog sit navn fast som populær skribent. I de otte år fra 1965 kom der syv bøger fra hans pen, hvoraf den første, "Mosefolket", har været en verdenssucces, mens den næstsidste, "Brændevinsbogen", kommer stadig i oplag efter oplag. Kombinationen af klar besked og en farverig, nærmest poetisk, prosa genspejler forfatterens egen tankemåde, og bøgernes klare formål, at fortælle arkæologi på en måde, som alle kan forstå, vidner igen om Globbs overbevisning, at en rigsantikvar har forpligtelser overfor hele folket, og ikke kun et enkelt forskningsinstitut.

Men det er ikke Glob som rigsantikvar, eller som skribent, ikke en gang som arkæolog, som står levende for dem, der kendte ham. Det er Glob som menneske, som livskunstner, som står og altid vil stå. "Globbs Brændevinsbog" vil leve længere end "Den jyske Enkeltgravskultur". Vi, der husker P.V., husker ham ikke i jakkesæt, men i brun anorak eller i blå *thaub* og rød-ternet *kuffiyah*. Det kan være, at jeg personlig så en Glob, som kun få andre så. For det var mit privilegium i årene 1953 til 1965 at udforske en stor del af Østarabien alene med P.V.

Alle – alle de mange danske arkæologer, der i tyve år deltog i Arabiens-ekspeditionerne – kendte P.V. som ekspeditionsleder. Alle har et billede af middagsbordet i *barasti*-hytten ved Qal'at al-Bahrain, hvor P.V. sad for bordenden i brun *abba* og rød-ternet hovedtøj, under det blå-hvide lys og stadig summen af tryklampen, og fortalte løs. Alt mellem himmel og jord blev diskuteret, og Glob dominerede diskussionen (undtagen når maleren Kalle Bovin, som intet kunne dominere, brød ind). Det var ikke nogen bevist dominans – alle var mere interesseret i at høre P.V. end i at sige noget selv. Han kunne simpelt hen holde en ekspedition tryllebundet, og han nød det.

Men på rekognoscering mødte man en anden Glob. De oplevelser, som han gengav så grafisk ved middagsbordet, samlede han ind på rej-

serne. Da lavede han igennem øjnene. At han kunne se bearbejdet flint tre centimetre under ørkenoverfladen, er jeg overbevist om. Jeg har set ham samle tre stykker bearbejdet flint op, når vi gik over en to-kilometer strækning komplet dækket af millioner af stykker ubearbejdet flint. Men han så *alt*, slangen der gled væk ti meter fra Landroversens hjul, kamelen i horisonten, stedet som stenaldersmennesker for ti tusinde år siden ville have valgt til boplads. Ved siden af billedet af P.V. i selskab med sin ekspedition har jeg billedet af en ensom brun skikkelse, der bevæger sig langt ude på ørkensandet, langsomt skridende frem, som en gang imellem bøjer sig ned og samler et flintstykke eller et potteskår op. Sådan gik timer i ensom vandring, med et møde nu og da for at vise og diskutere fundene. Der er ingen tvivl om, at Glob nød at være alene med naturen, lige så meget som han nød at være sammen med mennesker. For ham var alt en oplevelse. Livet var til for at blive set og smagt på.

Hos araberne var P.V. meget populær. Ikke at han nogensinde lærte deres sprog eller deres skikke. Det var ikke nødvendigt. Han var af naturens hånd udstyret med den værdighed og den respekt for andres værdighed, som kendetegner ørkenaraberen, og som byaraberen ihvertfald stræber efter. Hvis derfor hans reaktion til en situation eller en bemærkning ikke var den konventionelle arabiske reaktion, var det aldrig en fejl, og endnu mindre en fornærmelse. Det var simpelthen Glob's måde at reagere på, og blev akcepteret som sådan.

Iblandt andre mindre umiddelbare folkeslag var han måske mindre afslappet og mindre forstået. Han opnåede den sjældne ære (især for en ikke-englander) af en nekrolog i "The Times". Og deri nævner den (anonyme) forfatter, at Glob godt kunne finde på at bære en arabisk kappe på Bornholm eller en bæltekniv til middag på en ambassade. Og han kalder det for ekcentriciteter, et ord som ingen dansk arkæolog ville tænke på at bruge om Glob. Ligesom araberne, akcepterede vi, at det simpelthen var hans måde at leve livet på.

Men når "The Times" slutter med at sige, at "he cheered up a rather solemn profession", kan vi være fuldstændig enige. Under hans ledelse, og mens han levede, blev arkæologi fornøjelig og uhøjtidelig. Glob tog arkæologi alvorligt nok, men aldrig højtideligt. Han tog heller aldrig sig selv højtideligt, og ingen anden i hans nærvær kunne ustraffet tage sig selv eller arkæologi højtideligt. Vi kan håbe, at også dér vil Glob's nærværelse vare ved.

27.3 1904–29.8 1985

Gerhard Hafström

Av Kjell-Åke Modéer

När Gerhard Hafström kom till Lund som tillförordnad professor i början av 1950-talet måste det för honom ha varit som att komma till ett främmande land. Visserligen hade han alltsedan studietiden haft ett engagerat, ja nästan passionerat förhållande till det nordiska samarbetet – men han var stockholmare och denna proveniens förnekade han aldrig. Han snarare njöt av att demonstrera den.

Därför blev hans relation till Lund den rättshistoriske missionärens, utsänd från den Tunbergska högskolan i Stockholm och utrest från den växande Hafströmska familjens Montebello på Norra Djurgården. Familjen bodde kvar i Stockholm när han kom till Lund som tillförordnad professor i rättshistoria 1952. Han hade kallats hit sedan den snälle och gode professorn i ämnet, Ivar Sjögren, hade insjuknat.

Så Gerhard Hafström fick leva ungarliv i Lund medan han lärde känna miljön under Lundagårds kronor. I matlaget på Studentkårens Konviktorium knöt han vänskapsband med kretsar som vant vände huvudstaden ryggen. Det var det juridiska underbarnet från Stockholm Kurt Grönfors och det var göteborgaren, nationalekonomen Hugo Hegeland. Tillsammans för dessa tre män längs Skånes då ännu alléprydda och rykande grusvägar i Grönfors' öppna sportsbil till kulturmiljöer och näringsställen lämpade för dem som önskade naturaliseras i det vidsträckta skånska kulturlandskapet. Mötet i Lund med dessa båda mer än 20 år yngre kolleger måste i sig ha varit något av en kulturchock för den nyanlände tillförordnade professorn i rättshistoria, som år 1955 utnämndes till innehavare av professuren i rättshistoria (med romersk rätt) vid Lunds universitet. Och då flyttade familjen Hafström, med hustrun Monica som ett självklart ankare, ned till Lund och upplevde här gemensamt ett intensivt och stimulerande halvannat decennium.

Sedan Hafström pensionerats 1970 och återvänt till Stockholm, återkom han gärna till den annorlunda universitetsmiljö han mötte i

Lund, och jag kommer aldrig att glömma hans plirande blick och fnisande leende när han avslöjande berättade om det Lund han mötte.

Den juridiska fakulteten var på 1950-talets början polariserad mellan den seniore dekanen Karl Olivecrona och den rebelliske junioren, den samhällsvetenskapligt orienterade professorn Per Stjernquist. Gerhard Hafström hamnade sällan i något läger. Han byggde upp sin egen missionärstation på andra våningen i det då nyinredda Juridicum. För Hafström som reservofficer var det naturligt att se tjänsterummet som en rättshistorisk kompaniexpedition, med såväl sekreterare och amanuenser som beredskapsarbetare såsom tjänstvilliga stabspersoner. För studenten gällde att den mörka kostymen var audiensplagget, särskilt vid tentamen.

Centrum för hans dagliga verksamhet var ”Det rättshistoriska seminariet”. Det blev en plantskola för de rättshistoriskt intresserade studenterna. Alla juriststuderande fick som sekreterare och föredragande där en duvning i det vi idag kallar muntlig och skriftlig framställningskonst. Att i juristutbildningen förbereda sig för tingstjänstgöringen var för honom en självklarhet, och han hämtade gärna exempel från sin egen tingssittning, när han motiverade studenterna för deras aktiva deltagande i seminarieverksamheten.

De rättshistoriska frågor och problem som återkom i det rättshistoriska seminariet präglades av Gerhard Hafströms personlighet och karaktärsdrag. Hans konservativa politiska grundsyn och hans varmt religiösa, kristna livsuppfattning utgjorde två livskvaliteter som bildade grundpelarna i hans aktiva liv och verksamhet. Därmed har jag också antytt att han i formell mening uppfyllde de rekvisit på den nästan mytiska bilden av en rättshistoriker, som vi vant oss vid att närmast med apostolisk succession se förmedlad genom generationerna här i Lund sedan Carl Johan Schlyters dagar.

Och visst fanns det också hos Gerhard Hafström ett genomgående politiskt engagemang i hela hans forskningsproduktion. Det var ett engagemang och en politisk vilja, som också styrde hans forskningsarbete med känsla och intuition.

Mot bakgrund av hans politiska medvetenhet var det naturligt att författnings- och förvaltningsfrågor fick stort utrymme i hans forskargärning. Regionalt kom han att intressera sig mer för Sydsverige än för Skånelandskapen, mer för regioner än för provinser. I Småland – där den Hafströmska familjens ättevagga stod – fann han flera uppslag för sin forskning. Han påmindes ständigt fysiskt om den småländska

historien. Nils Dacke hängde i olja på det Hafströmska tjänsterummet.

Den gamla riksgränsen i rågången mellan Danmark och Sverige i den småländska gränsen mot Skånelandskapen var ett ämne, som i början av 1950-talet sysselsatte flera studenter i det rättshistoriska seminariet, bl.a. nuvarande lagmännen i Landskrona tingsrätt Gunnar Arfvidsson och Halmstads tingsrätt Nils Ljunggren. Seminariet företog också syn på stället genom vandringar i de småländska gränsbygderna. I dag har en annan förutvarande Hafströmelev, generaldirektören i Kommerskollegium Sven-Eric Nilsson fortsatt det Hafströmska detektivarbetet i samma ämne.

Tiohäradslagen och den Värendska arvs- och giftorätten var andra ämnen med småländsk proveniens som länge sysselsatte honom, och hans forskningar i sistnämnda ämne ledde till en polemisk diskussion främst med Elsa Sjöholm. Han hade en nära kontakt med fil.dr. P. G. Vejde i Växjö, och han utnyttjade flitigt de vejdeska excerpterna, som i dag finnes i Universitetsbiblioteket i Lund, för sina forskningar. Också smålänningen Vilhelm Moberg sökte sig till det Hafströmska tjänsterummet för samtal i anledning av sin svenska historia.

Det rättshistoriska seminariet fick också utblickar både åt öster och väster. Professor Falk och hans elever vid den slaviska institutionen diskuterade gärna den medeltida ryska rätten, Russkaja Pravda, med rättshistorikerna, och inte minst Hafströms arbete med artiklar till Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid fick honom att jämföra de medeltida svenska rättsförhållandena med de norska på ett sätt som engagerade oss studenter.

De kyrkohistoriska frågorna kom in genom familjerätt och kyrkolag. Gerhard Hafström var engagerad både i Allhelgonaförsamlingen och som ledamot av domkapitlet 1961–1970. Hans kolleger i domkapitlet har omvitnat med vilket engagemang och auktoritet han yttrade sig i deras krets. ”Kristus är först i vår lag”. Dessa Västgöotalagens inledningsord gällde egentligen också för hans rättsliga syn. Professor Sven Kjöllnerström var hans mångåriga samtalspartner i de kyrkohistoriska och kyrkorättsliga frågorna. Emancipationsfrågor, inseminationsproblematiken och kyrka–stat-debatten förde in honom på problemen kring kristen etik och rättsuppfattning, ett område där han hade en mycket klar uppfattning. Ett betecknande inlägg i den rättspolitiska debatten finner vi i det bemötande han gjorde i Norra Skåne 1966 där han framhöll: ”Svensk rätt förutsätter att domaren är gudfruktig”.

Också en av hans sista forskningsuppgifter, en rättshistorisk undersökning till ett lagfarsärende i Klara församling i Stockholm 1979 inrymde såväl kyrkohistoriska som fastighetsrättsliga problem.

Gerhard Hafström hade ett uttalat intresse för minoritetsgrupper och engagemang för deras rättigheter i vårt samhälle. Det ingick i hans rättspolitiska historiesyn. Därför blev såväl svenskarna på Runö som de rennärande samernas rättskamp i Skattefjällsmålet två grupper som han både hjälpte och sökte skapa opinion för.

Att jag än en gång gripit pennan för att teckna en bild av min företrädare i ämnet hämtar sin förklaring i det perspektiv jag själv idag har hunnit få till Gerhard Hafströms verksamhetsperiod som professor i rättshistoria, en tid som jag själv som student till stor del upplevde. Det är mer än tre decennier sedan han kom till Lund, halvtannat sedan han pensionerades. I sig är det en kort period i forskarsamhället, men mot bakgrund av den förändring som skett i teori, metod, och forskningsläge i ämnet sedan Gerhard Hafström verkade och sedermera lämnade sitt tjänsterum på Juridicum här i Lund, har han för oss som i dag arbetar i ämnet hunnit bli rättshistoria. Han har för oss blivit ett lärorikt exempel på de två nyckelord i rättshistorien som han själv så ofta framhöll och som förenar hans tid med vår, nämligen *kontinuitet* och *förändring*.

Jón Helgason

Av *Sture Hast*

En septemberdag år 1952 tog min inspektor, Ivar Lindqvist, mig med till Köpenhamn för att introducera mig hos Jón Helgason. Han tänktes kunna ge uppslag till ett lämpligt handskriftsarbete såsom licentiatavhandling för mig. Den Arnamagnæanska samlingen var då inrymd i bortre änden av universitetsbiblioteket. Dit in ledde en liten dörr i den stora, höga väggen. När vi gått in genom dörren, stod vi i ett egendomligt rum: det var mycket smalt, långt och högt. Mitt i stod ett bord längs nästan hela rummets längd, och det var med möda man kunde ta sig fram mellan bordet och de runt de höga väggarna placerade handskrifterna och böckerna. Vid bordet stod en högvuxen man, en aning böjd, med gråsprängt hår och ett kraftfullt, bistert ansikte med något framskjuten haka, tämligen stor näsa och starkt neddragna mungipor. Skulle man utläsa något av ansiktsuttrycket hade det varit: Ni kan dra dit peppar'n växer! Sådant var mitt första intryck av den lokal, där Islands nationalhelgedom, den fornisländska litteraturens viktigaste handskriftssamling, förvarades, och också av den man som hade utvecklats till att bli tidernas förnämste kännare av dessa handskrifter.

Jón Helgason föddes i Rauðsgil i Hálsasveit i Borgarfjarðarsýsla som son till en fattig bonde. Han blev faderlös vid 10 års ålder och har bl.a. berättat att han som liten pojke hade svårt att få tag i papper att skriva på, då han inte hade råd att köpa något. Han studerade i Reykjavík, blev student 1916 och for 17-årig till Köpenhamn för att läsa "norrøn filologi", dvs. nordiska språk och nordisk, särskilt fornisländsk, litteratur. Hans huvudlärare blev Finnur Jónsson, en av de mest framträdande forskarna i disciplinen genom århundradena. J.H. blev magister 1923 och redan 1927 kom hans doktorsavhandling, "Jón Ólafsson frá Grunnavík", som omhandlade Árni Magnússons främste medhjälpare.

Redan 1927 blev J.H. föreståndare för Arnamagnæanska samlingen

30.6 1899–19.1 1986

(som efterträdare till Kristian Kålund) och 1929, vid 30 års ålder, även professor i isländska språket och litteraturen vid Köpenhamns universitet. Under hela sin verksamma tid, till 70 års ålder, uppehöll han sedan vad som före honom varit tre ämbeten: chefsskapet för handskriftssamlingen och de tidigare två professurerna i dels norrøn filologi, dels isländska språket och litteraturen.

Som professor hade han en stor undervisningsbörd, och trots att han egentligen såg undervisningen som ett nödvändigt ont var han populär hos studenterna, var till i hög grad bidrog den sträva humor var med han ständigt kryddade sina föreläsningar. Han utgav också en serie texter, "Nordisk filologi", för universitetsundervisningen. Till den mera pedagogiska delen av hans författarskap hör även "Norrøn litteraturhistorie" (1934) och del VIII:B i serien Nordisk Kultur, "Norges og Islands digtning" (1953), vilka också varit viktiga läroböcker i ämnet Nordiska språk i Norden.

Tidigt gjorde J.H. sig bemärkt som vetenskapsman. Redan 1917 började han arbetet på en utgåva av den s.k. särskilda Olavssagan, vilket arbete formellt leddes av en annan forskare, men som realiter helt utfördes av J.H. Det blev dock först sent färdigt. Under 1920-talet publicerade han ett flertal viktiga verk, som snabbt placerade honom högt bland de isländska språk- och handskriftsforskarna: "Heiðreks saga" (1924), avhandlingen "Jón Ólafsson frá Grunnavík" (1927), "Hrappseyjarprentsmiðja" (1928), "Málið á Nýja Testamenti Odds Gottskálkssonar" (1929). Han gav senare själv ut en stor mängd texter i de vetenskapliga serier han själv ledde eller startade. Bland dessa serier kan nämnas: "Íslenzk rit síðari alda" (inledd 1948), "Safn fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga" (startad 1922), "Bibliotheca Arnarnæna" (startår 1939; sammanlagt 43 band), "Editiones Arnarnæna" (startad 1958; 40 band i två serier). I den sistnämnda utgav Jón bl.a. "Íslenzk fornkvæði" i 8 band. Hans egna utgåvor är kända för sin utomordenliga noggrannhet i textbehandlingen.

Under J.H:s tid kom fotolitografien till utveckling och han utnyttjade denna teknik i ett flertal serier omfattande viktiga fornisländska texter av olika slag, t.ex. lagar och islänninga sagor. Den första var "Corpus Codicum Islandicorum Medii Ævi" (1930–1956; 20 band, varav J.H. skrev inledning till tre). I den andra, "Manuscripta Islandica", kom sju band ut åren 1954–66, alla med inledning av Jón. Den tredje började utkomma 1958: "Early Icelandic Manuscripts in Facsimile", och i den har hittills 15 band utkommit.

Som ledare för det Arnamagnæanska institutet och många skriftserier blev Jón Helgason i kraft av sin eminenta kännedom om isländska handskrifter och isländsk kulturhistoria den självklare mentorn för en mångskiftande skara adepter, inte bara från Island och Danmark, utan även från Sverige, Norge, Finland, England, Tyskland, USA med flera länder. Här uträttade Jón sitt kanske största och viktigaste arbete genom att föra sin kunskap vidare. Nästan hela den generation av forskare i isländsk filologi som nu är verksam världen över kan i större eller mindre utsträckning tacka Jón för sitt vetande i ämnet. Hans vidsträckta, detaljerade kunskaper, hans stränghet i kraven på absolut stringens och trohet mot originalen och hans eget, outtröttliga arbete gjorde honom till en utmärkt handledare. Främst var Jón en skicklig kritiker. En dansk lektor i Lund sade mig en gång att J.H. förmodligen var "Københavns universitets mest fremragende kritiske begavelse". Trots hans pedantiska noggrannhet och hans skepticism mot alla dåligt underbyggda teorier blev hans kritik och ledning aldrig tråkig, eftersom den lystes upp av hans mycket personliga humor. Det är som grundlig, skeptisk, för alla överdrifter och lösa teorier varnande men ändå entusiasmerande lärare han mest kommer att ihågkommas.

Jón hade många strängar på sin lyra. Hans praktiska språkkunskap var stor, bl.a. talade och skrev han samtliga de nordiska språken nästan helt flytande. Men framför allt var han ju kännare av isländskan. Hans inlevelse i det egna språkets alla källor och hans starka poetiska ådra gjorde honom till Islands främste stilist, vilket han visade både i de många mera populära böcker och artiklar han skrev, men också i sina föredrag och sin talekonst, ofta kännetecknad av en egen art skådespeleri. Ett vackert exempel på hans stil (med inslag av humor) har vi i hans populärframställning om de isländska handskrifterna, "Handritaspjall" (dvs. Handskriftssnack, utg. 1958), där han om Stockholmska homilieboken skriver "óvíða flóa lindir íslenzks máls tærari en í þessari gömlu bók, og er sá íslenzkur rithöfundur sem ekki hefur þaullesið hana, litlu betur undir starf sitt búinn en sá prestur sem enn á ólesna fjallræðuna" (= på få ställen flyter det isländska språkets källor klarare än i denna gamla bok, och den isländske författaren som inte grundligt läst den är föga bättre förberedd för sitt värv än den präst som ännu inte läst Bergspredikan).

Märkligt är att denne man, som endast utgivit en enda, tämligen liten diktsamling, "Úr landsuðri" (1939, utökad upplaga 1948), plus ett fåtal andra dikter, ändå räknas som en av det isländska 1900-talets

främsta poeter. Det beror kanske mest på hans förmåga att poetiskt utnyttja sina stora kunskaper om isländsk diktning från alla tider, vilka kunskaper han omsatte i poetiska skapelser av stor verkan, utan att han för den skull förlorade sin appell till det stora folkflertalet: han är en folkkär skald. Om detta säger Halldór Laxness i sin självbiografi: ”Kunskaper i språket, mer omfattande och grundligare än någon annans, har förlänat denne man, som dock var diktare av naturen, en förmåga att kunna skriva levande poesi i den isländska språkhistoriens samtliga stilarter, 900-talets drottkvädesstil och 1600-talets psalmdiktningssstil icke undantagna. Jag är inte ensam om att hysa den åsikten att Jón Helgason är den som under detta århundrade har kommit närmast att skriva en dikt som man kan byta ut mot (Jónas Hallgrímssons dikt) ”Gunnarshólmi” utan någon mellangift; det är ”Áfangar”. Det får anses vara ett gott resultat av ett liv att lämna efter sig en dikt som bär liv i sig”.

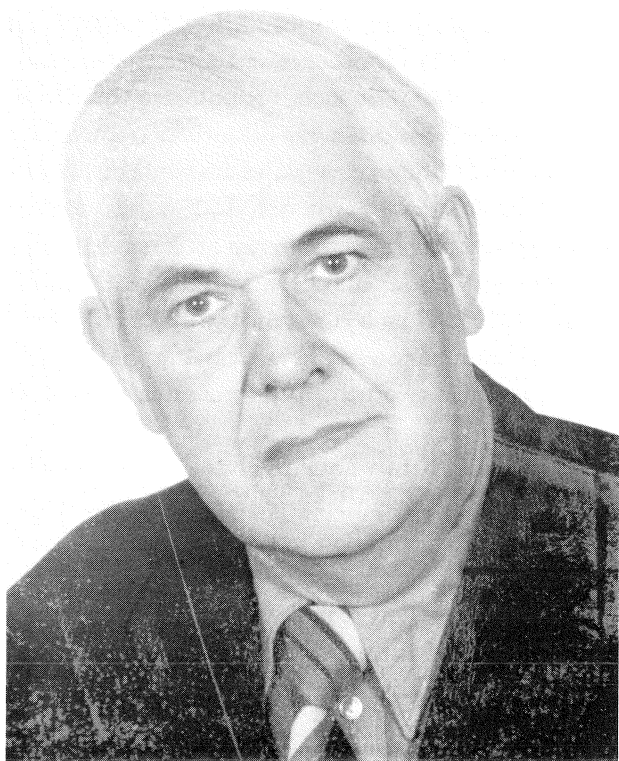
Jón Helgason levde nästan hela sitt liv i exil. Delvis kanske just därför låg bakom hans livsverk en fosterlandskärlek i form av ett starkt patos för Islands språk och kultur, som han kände stor stolthet över: ”Ég átti mér þrátt fyrir allt mína purpurakápu” (= Trots allt ägde jag min purpurmantel, dvs. mitt språk), säger han i en dikt. Till den sammansatthet, som präglade Jón Helgason, hörde att han som skicklig skådespelare dolde detta patos bakom en mur av detaljkunskaper, skepticism och mångtydig humor.

Jón Helgason gifte sig 1923 med þórun Björnsdóttir. Efter hustruns död 1966 gifte han 1975 om sig med Agnete Loth, som varit hans sekreterare vid institutet. Hon tog väl hand om honom under hans sista år med dess sjukdomsperioder.

J.H. var en man med en imponerande utstrålning, en verklig karisma. Hans sätt mot en okänd var något strävt, han tyckte bl.a. om att göra nya bekantskaper lite osäkra genom att gycklande säga saker som kunde tydas på flera sätt. Men mycket av detta var en form av hans lätta skådespeleri. När man kom honom mera inpå livet kom hans mångsidiga mänskliga dimensioner i dagen.

Som vetenskapsman var J.H. inte en de vittsyftande teoriernas man. Hans starka allmänna skepticism och misstro till de stora orden gjorde honom ytterst ovillig att göra uttalanden av generell vetenskaplig räckvidd, och detta präglade hans vetenskapliga produktion.

17.4 1920–9.6 1986

Olof Pettersson

Av *Hans Åkerberg*

Den 9 juni 1986 avled professor Olof Pettersson i Lund efter en längre tids sjukdom. Han jordfästes i Lunds domkyrka den 18 juni och gravsättningen ägde rum samma dag i barndomsförsamlingen Backaryd.

Olof Pettersson var född den 17 april 1920 i Karlshamn. 1939 avlade han studentexamen i Malmö och fyra år senare fil. kand.-examen vid Lunds universitet. Därefter påbörjade han studier vid teologiska fakulteten. Efter prästvigning för Lunds stift 1947 fortsatte han högre studier i religionshistoria med religionspsykologi och disputerade 1953 för doktorsgraden på en avhandling om afrikanska stamreligioner. Avhandlingen gavs docentbetyg, och Pettersson uppehöll sedan en docenttjänst i religionshistoria med religionspsykologi i Lund åren 1953–1959. Han erhöll senare ett universitetslektorat, som han innehade från 1963 till sin pensionering. Av regeringen förlänades han professors namn år 1977. Redan tjugo år tidigare, 1957, hade han tillerkänts professorskompetens av sakkunnigtrion G. Dumézil, E. Ehnmark och H. Birkeland. Under åren 1963–1969, efter Erland Ehnmarks frånfälle, hade Pettersson ensam ansvaret för all religionshistorisk och religionspsykologisk utbildning inom humanistisk och teologisk fakultet. Från 1969 var han avdelningsföreståndare vid den religionshistoriska avdelningen inom humanistisk fakultet, och fr.o.m. 1977, sedan han blivit professor, ledde han under en åtta års period ett ovanligt stort doktorandseminarium och producerade under samma tidrymd en ansenlig rad uppmärksammade arbeten. I sin helhet upptar hans produktion ett hundratal arbeten, varibland ingår ett tiotal avhandlingar och andra vetenskapliga monografier.

Petterssons hela akademiska gärning var präglad av en djup humanism. Med medvetenhet förde han vidare arvet från Nathan Söderblom, och därvid tog han också starka intryck av sin egen lärare Erland Ehnmark. De söderblomska sentenserna: ”Religionspsykologi och religionshistoria äro det religiösa studiets två ben, som det alltid måste

använda för att komma någon väg” samt ”Religionens historia kan icke skrivas utan psykologi. Religionspsykologin å sin sida förutsätter alltid någon historia” utgör basfundamentet i traditionslinjen från Söderblom och Ehnmark. Varje tendens att renodla ett religionshistoriskt studium efter blott strängt rationella och kognitiva intentioner kan enbart lämna insikter om religionernas utanverk. Hos dem som vill ensidigt företräda en sådan senare infallsvinkel till det religionshistoriska studiet har lätt filologin en benägenhet att upplyftas till ett *instrumentum absolutum*, och religionens ”innersida”, ”det religiösa i religionen”, glider ofta bort i skymundan. Men religionerna har dock alltid haft sin funktion bland människorna, och därför kan de mänskliga upplevelserna och erfarenheterna inte skjutas åt sidan om man vill nå fram till en förståelse av religionens ”väsen” och av hur religion kan forma och omforma såväl enskilda individer som hela kulturkretsar.

Varken Söderblom, Tor Andrae, Ehnmark eller Pettersson negligerade filologins oundgängliga betydelse – tvärtom fanns det en grundmurad uppfattning om filologins betydelse hos dem alla, och de var också utan undantag goda filologer – men samtidigt innefattade deras religionshistoriska övertygelse även inställningen att hur långt man än kan nå med filologi och andra kvalificerade rationella tillvägagångssätt i studiet av religionen, äger dock alltid psykologin – självfallet i kombination med en personlig begåvning hos forskaren – den avgörande nyckeln till religionen som en levande realitet hos individ och kollektiv. Detta var en gång grundtanken i Söderbloms klassiska *Studiet av religionen* (1907) och samma vetenskapliga uppfattning möter långt senare i Ehnmarks installationsföreläsning ”Religionshistoriens gräns” (1949) och i hans arbete *Att studera religionshistoria* (1963). Men den möter också redan tidigt hos Pettersson.

I sin gradualavhandling *Chiefs and Gods* (1953) lägger han fram en serie tolkningar kring religionens form och funktion i de sydöstra bantustammarna i Afrika. För den invigde är avhandlingen i realiteten ett direkt inlägg i den debatt om gudstrons uppkomst som bedrivits under i stort sett hela den period som religionshistorien funnits som särskild akademisk disciplin. Ytterst har denna debatt utgjort ett vetenskapsteoretiskt diskussionsfält och en fråga om olika postulat och vetenskapsideal. Och därmed är vi åter inne på gränsmarken mellan en rationalistisk anti-psykologisk forskningsstrategi å ena sidan (ofta baserad på ett naturvetenskapligt Wissen) och ett mera historiskt-psykologiskt tillvägagångssätt å den andra (med sin grund i ett humanve-

tenskapligt Verstehen). Petterssons avhandling är ett exponerat och samtidigt välbalanserat bidrag baserat på det senare synsättet. De s.k. primitiva kulturerna kan av olika skäl inte få fortsätta betraktas som ett spelbräde och en testyta för evolutionistiska teorier. Dels är ett sådant betraktelsesätt föga vetenskapligt genom sina ofta pejorativa omdömen. Dels är det också ohistoriskt i samma mån som man inte räknar med ett historiskt traditionskomplex i de skriftlösa kulturerna på samma sätt som man gör det i andra kulturkretsar. Avhandlingen redovisar således inte enbart eller ens primärt ett konventionellt forskningsresultat. Snarare är den främst att se som en teoretisk plaidoyer för ett hermeneutiskt tillvägagångssätt med ambitionen att så ingående som möjligt kunna förstå skriftlösa folks religiösa tillvarouppfattningar. Personligen finner jag det beklagligt att så få synes ha uppmärksammat denna väsentliga inriktning på hans avhandling.

Såsom hos alla genuina humanister finns det också redan mycket tidigt hos Pettersson ett klart samband mellan liv och verk. Han går m.a.o. inte "omärkt" från sina forskningar, tvärtom påverkar de honom och utvecklar honom mot en öppenhet och tolerans för olik-tänkande som nog måste sägas vara ganska ovanlig bland vetenskapsmän. "Endast den som har forskningen som ett lyte, kan komma någonvar", var en inte sällan framsagd sats av honom. Som ung licentiant i slutet av 60-talet förstod man kanske inte alltid att tillräckligt värdera en forskare av hans inre personliga format. Jag medger också att jag under några år, även sedan han blivit min lärare efter Ehnmarks bortgång 1966, emellanåt kunde komma på mig själv med att hysa en viss misstänksamhet mot Petterssons gedigenhet som forskare. I ungdomligt övermod förväxlade jag nog ibland – liksom många andra gjort senare utan att kunna försvara sig med ungdomligt övermod – hans vänliga, godmodiga och något sävliga sätt med en tillyxad sinnebild för hur en "verklig forskare" borde fungera (ständig skärpa i tonen, bestämda uttalanden, fältherremässiga attityder etc.). Senare, alltmer för varje år, skulle jag dock ges rika tillfällen att få ompröva denna första, omogna bedömning av honom. De stunder är inte få då jag fullkomligt baxnat inför en lärdom av hans kaliber och inför en eftertänksamhet i forskningsverkstaden som jag endast sett ytterst få andra exempel på under mina trettio år vid olika universitet i skilda länder. Inte minst hans tvingande tystnad inför gigantiska vetenskapsfrågor, en tystnad som ägde en ofta ytterst djup resonansbotten i hans närmast ofantliga kunnighet och bredd, imponerade många gånger.

Andra akademiker på höga tjänster kunde ej sällan pråla med mindre intresseväckande och föga originella idéer. Hos Pettersson såg man aldrig något sådant. Bakom cigarmolnen i hans arbetsrum fanns en talande tystnad. Det kan låta schablonartat och naivt att använda ett sådant uttryckssätt. Inte desto mindre råkar det just här äga sin fullvärdiga tillämpning.

Gradualavhandlingen följdes av nya arbeten där Pettersson förlänger den redan intagna forskningspositionen. I samlingsvolymen *Primitiv religion och magi* (utgiven av Åke Hultkrantz 1955) bidrager Pettersson med den välkända uppsatsen "Anfäderskult och andetro i Afrika". Åter anstränger han sig att söka lyfta fram den levande religionen bakom exotiska dansmasker och för en västerlänning svårtolkbara rituella moment. Han ser som en uppgift i uppgiften att intressera läsaren för de människor som tänkt de tankar, talat de språk, upplevt de ting, ängslats, glatts och kämpat med de frågor som måste ha levandegjort och berättigat de föreställningsformer som annars lätt kunde stannat vid blott museala attraktioner. Att han inte helt misslyckats i sina ambitioner visar den uppskattning som denna uppsats kommit att rönna.

Ett par år senare (1957) kommer nästa avhandling, *Jabmek and Jabmeaimo*, där han första gången påtagligt breddar sina forskningsdomäner. Nu undersöker han vissa dödsrikesföreställningar inom samisk religion, och den avgörande tesen är att mycket av dessa föreställningar utgöres av influenser som kommit österifrån från vissa områden med nordeurasiatiska religionsformer. Intressantast med detta arbete torde dock vara Petterssons fallenhet för religionsfenomenologiska studier. Religionsfenomenologi är avgjort ingen nybörjardisciplin. Den kräver bred och djup kunskap inom olika fält och förutsätter dessutom en omfattande metodisk medvetenhet och förmåga. Personligen undrar jag om inte just de religionsfenomenologiska uppgifterna låg bäst till för Petterssons forskartalang?

Frågan synes än mer berättigad när man tar i betraktande hans fortsatta produktion. Här kan naturligtvis hännyftas till hans översiktsarbete *Tro och rit* (1972), som har direkt uttalade religionsfenomenologiska avsikter. Likväl tänker jag dock ännu mer på en del andra arbeten.

I boken *Afrikas religioner* (1966) lämnar han i till synes lättillgänglig form en provkarta på såväl en remarkabel beläsenhet som på ett religionsfenomenologiskt och metodiskt medvetande. Här demonstrerar

han, utan att använda några epistemologiska fackbegrepp, hela sitt hermeneutiska synsätt. Vad är aldrig så detaljsäkert registrerade enskildheter i föreställningar och rituella moment värda så länge de inte förmår inplaceras i och säga någonting om helheten? Vad är det för mening att studera myter, sagor, sånger, om de inte betraktas mot bakgrund av sin centrala kontext? Hur mycket kan man få ut av en dansmask, av en lerkruka, av en näsring, mer än att den dunkelt speglar en kultur som inte *per se* är självtalande. Enbart i funktion är religionen en helhet. Endast i funktion kan olika rites-de-passages lära oss någonting om tillvarouppfattningarna bakom. Och ändå: hur mycket kan en människa från en kulturkrets göra anspråk på att förstå när det gäller fenomen inom en helt annan kulturkrets? Denna bok, som Pettersson i sedvanlig anspråkslöshet nöjde sig med att benämna ett läromedel, är i själva verket också – och kanske primärt – en inte oansenlig metodstudie. Jag tror att det är rätt att bedöma den så.

Till Petterssons övriga specialgebit hörde också intresset för området Grekland-Rom-Hellenismen. Här hade Lund sitt eget speciella arv att slå vakt om. Martin P:n Nilssons ande svävade på något sätt över hela miljön på den gamla institutionens lokaler, som ännu i början av 70-talet var inrymda i dennes egna bostadsutrymmen. På en dammig lampa hängde hans lagerkrans, och i bokhyllorna kunde man finna rariteter med dedikationer från internationella berömdheter världen över. Man läste om gestalter i religionshistoriens forskarvärld och kunde strax senare se deras namnteckningar i närmast sägenomspunna böcker. Det var i dessa rum, med en atmosfär av eterisk tidlöshet, som jag själv fångades av religionshistoriens mysterium. Och detta mysterium blev inte mindre under de många övningar vid – jag skäms inte använda det slitna uttrycket – Ehnmarks fötter. Sällan har någonting varit så närgånget och verklighetsnära som när de grekiska tragödemna, när Sokrates och Platon, Horatius och Ovidius, mysteriekulterna i det klassiska Grekland och i den hellenistiska Medelhavs-världen trädde fram i Ehnmarks undervisning. Och denna atmosfär med dess djupintresse för den västerländska kulturens begynnelse i historisk tid fortsatte att förmedlas av Olof Pettersson. Personligen bevarar jag en del minnen från inträngande samtal med honom kring just sådana ting som något av det starkaste jag mottagit under den långa, vänskapliga kontakten med honom.

Efterhand skulle Pettersson bli märkbart bruten av en alltmer tilltagande ohälsa. Ändå samlade han sig till ytterligare forskningsuppgif-

ter. Tillsammans med mig utgav han 1980 samlingsvolymen *William James då och nu*, och året därpå det tämligen stora metodarbetet *Interpreting Religious Phenomena*. Inte minst arbetet med denna senare bok tillhör de både sorgmodiga och glädjerika hågkomsterna från samarbetet med honom. Den accelererande orörligheten i händer, rygg och fötter, vilken efterhand tvingade honom att färdas i stol, hade ingen som helst motsvarighet i tankens lättörlighet och kapacitet. I samtalen med honom märkte man hur han plötsligt var förflyttad långt från den plats där rummets fysik angav den "exakta" positionen. Blicken återfick sin livlighet, skrattet och humorn förgyllde de ofta snabba tankekasten, och avstånden till andra epoker och andra kulturer blev med ens överkomliga inför en sakral text, ett speciellt fenomen eller en ännu inte löst frågeställning. Själv ser jag hans kapitel "Interpreting Primitive Religions" i det just ovan angivna metodarbetet från 1981 som något av ett religionshistoriskt och religionsfenomenologiskt testamente efter honom. Här sammanfattas nog det mesta av de vetenskapsteoretiska, metodiska och övriga problem av historisk, fenomenologisk och psykologisk art som han arbetat med under ett helt liv. Det skulle vara skada om den framställningen inte i något kurssammanhang blev bevarad åt eftervärlden. När jag själv läst om den har jag alltmer anat att den utgör hans sista stora kraftmätning med de gåtor inom religionens värld, som antingen är värda att ännu mera utforskas eller som kanske med nödvändighet alltid kommer att förbli olösta. Återigen eftertänksamhet, häpnadsväckande beläsenhet, tankepauser och formuleringar som bär hans eget speciella signum och samtidigt förlänger arvet från Söderblom och Ehnmark.

Under slutet av 70-talet kunde Pettersson glädja sig över att man i USA på nytt gav ut hans gradualavhandling. Hans internationella kontakter hade inte bidragit härtill, utan väl en nyupptäckt av värdet i hans tillvägagångssätt. Han kunde också under samma tid förnöjas av ett växande doktorandseminarium, och såsom tidigare fann man honom alla lediga timmar vid skrivbordet. Med ängslan såg han däremot på den tendens i tiden som ville fokusera all kunskap kring nutidsorienterade mål. Och han anade alltid okunnighet och diletterism bakom varje försök till lättköpta förenklingar.

Från de två sista åren finns också, trots hans alltmer ökande hälsoproblem, glimtar av hans genuina intresse för allt sant mänskligt, vare sig det gällde de gamla grekerna, någon enskild gestalt i historia eller nutid, eller också något speciellt problem inom religionens värld. I

samma ögonblick som ett samtal kring en gestalt eller ett fenomen nådde den punkt där upplevelsen blev den primära infallsvinkeln, öppnades på något oefterhärmligt sätt hela hans ansikte och debatten blev momentant förd över på ett autentiskt plan. Bättre förmår jag inte återge det. Allt i ett sådant samtal var osentimentalt, utan värdeladdningar och fritt från sidoblickar på akademiska fejder eller annat ovidkommande. "Det religiösa i religionen" totalockuperade situationen. Livet med dess ofta trånga villkor och människans litenhet inför allt oförklarbart var åter förhärskande i dessa samtalsstunder. Så är vi många som vill minnas honom.

10.12 1897–23.9 1986

Sven Dedering

Av Waldemar Sundberg

Den känsla av befrielse, av att äntligen ha återfunnit sig själv, som en människa kan erfara, när det visar sig att någon hon länge beundrat inte varit värd denna beundran, torde ha blivit Sven Dedering förmenad. Lätt för beundran hade han inte, och de få personer, som hans kloka blick och omdöme tillät honom att beundra, förblev sannolikt beundransvärda intill slutet.

Främst bland dem stod K. V. Zetterstéen, professor i semitiska språk i Uppsala och jämförbar med utländska storheter inom detta fack. Han ägde gedigna kunskaper i språk även utanför facket: i ryska, turkiska, nubiska och sanskrit, för att nämna några, ett skarpt förstånd, ett fantastiskt minne och den finaste lyhördhet för alla akustiska skiftningar i ett tungomål. Arbetsdagen började gärna vid tretiden på morgonen och varade till sena kvällen.

Zetterstéen var Sven Dederings lärare, och man anar vilken eggelse till intellektuella prestationer hans föredöme kan ha inneburit för en ambitiös student. Elevens förstlingsbok blev dock inte något mera betydande verk; det hade inte heller lärarens varit. Zetterstéen hade disputerat på en liten versifierad arabisk grammatik, och avhandlingen har kallats ett samvetsgrant utfört nybörjararbete men ingenting mer. Sven Dedering disputerade på ett litet utdrag ur ett biografiskt lexikon över muslimska traditionskännare, författat av en medlem av den lärda släkten Ibn Manda i Isfahan, och D. S. Margoliouth, oxfordprofessor i arabiska, medgav att utgivaren visat prov på "industry and scholarship" och att man därför kunde motse "valuable contributions to Islamic literature from his pen". Den gamle recensenten levde tillräckligt länge för att få sina förväntningar infriade.

Liksom sin lärofader ansåg Sven Dedering det vara en av de nutida semitisternas viktigaste uppgifter att ur bibliotekens gömmor framleta och i filologiskt oklanderlig form utgiva och kommentera där förvarade handskrifter av vetenskapligt värde. Nybliven docent är han i

fullt arbete med en utgåva av Abu Nuaims stora verk om staden Isfahans historia, vilket dock inte är en stadshistoria i vår mening utan en samling biografier över dem som där undervisat i traditionskunskap. Även Abu Nuaim tycks ha betraktat det personliga som det högsta i historien.

Traditionskunskapen omfattar vad Muhammed sagt och gjort under samvaron med sina anhängare. Berättelserna därom, bestyrkta av sagesmännens namn, blev ett slags fortsättning på Koranens föreskrifter, vilka efter hand visat sig otillräckliga för det praktiska livets behov. Främmande folk hade fallit under Islams domvärjo, och olikheterna mellan deras seder och arabernas egna kunde överbryggas av vederhäftiga utsagor, kanske verkligen formulerade av högst densamme, kanske för den goda sakens skull fritt uppfunna. Att äktheten intresserade Sven Dederling visar hans möda att i de stora kanoniska traditionssamlingarna återfinna och därigenom besanna det av Abu Nuaim framlagda materialet. Men hans suveräna behärskning av hithörande stoff gav honom till slut en helt ny syn på traditionerna, deras skiftande innehåll och karaktär: de tillhör olika kretsar. "Aus dem vorhandenen Traditionsstoff diese verschiedenen Kreise, ihre Programme und ihr Verhältnis zueinander herauszuschälen, ist wohl gegenwärtig eine der Hauptaufgaben der Islamforschung", läser man i förordet till den ståtliga Abu Nuaim-utgåvan.

I sitt nästa arbete, editionen av en skrift av Malati, har Sven Dederling lämnat traditionslitteraturens område och vågat sig in i de teologiska trätornas land. Bokens tyska titel lyder: "Die Widerlegung der Irrgläubigen und Neuerer". Men större uppgifter väntade på honom: professuren i österländska språk i Lund och editionen av Safadis väldiga biografiska lexikon över berömda politiker, författare och traditionskännare. Tre band färdigställde Sven Dederling medan han var i tjänst, tre band som emeritus. "Vilka överväganden och tankemödor som var förknippade med tolkningen och fastställandet av denna komplicerade text kan endast den ana som själv sysslat med arabisk textutgivning", skriver Gösta Vitestam, Sven Dederings lärjunge och efterträdare på professorsstolen.

Man fattar lätt, att arabiskans systerspråk inte förmådde utöva någon starkare lockelse på en så hängiven idkare av arabistens krävande yrke som Sven Dederling; den propedeutiska kursen i hebreiska för naiva prästkandidater torde ha roat honom måttligt. Men en av hans elever disputerade på en syrisk text, en annan på huvudordet i den

mandeiska litteraturen, och själv utgav han på äldre dagar Baruks syriska apokalyps. Att det i hans professorsspecimen ingick en edition av en från grekiska till syriska översatt skrift om själen och människans affekter, författad av Johannes av Lykopolis, innebar nog mer en anpassning efter situationens krav än en kärleksförklaring till det syriska språket. Recensenten i *Journal asiatique* beklagade, att utgivaren inte hade låtit texten åtföljas av en översättning: "la figure et l'enseignement de ce célèbre mystique intéressant même les non-sémitisants".

Men tanken att översätta semitiska texter låg Sven Dederling fjärran; däri var han sin lärare olik. I sin doktorsavhandling hade Zettersteen till den arabiska texten fogat en svensk översättning; det gjorde inte Sven Dederling i sin. Berömd är Zettersteens återgivning av Koranen, och han utgav flera populärvetenskapliga skrifter, i vilka han på svenska berättade om de semitiska språken och några av deras utforskare. Sådant intresserade inte Sven Dederling. Inte heller lärarens studieresor i länderna kring Medelhavet manade till efterföljd.

För självständiga naturer är beundran givetvis inte likabetydande med efterhärming. Men när man någon sällsynt gång fick höra Sven Dederling berätta om innehållet i den text han då arbetade med, förstod man hur underhållande och nyttig en samling översättningar av de kulturhistoriskt värdefullaste avsnitten kunde ha blivit.

Zettersteen lär ha varit svår att samarbeta med, men det föreföll Sven Dederling obekant: läraren och eleven hade blivit goda vänner. Han var själv lätt att samarbeta med, även om det hände att man under samvaron med honom kom att tänka på de två sista orden i Gertrud Liljas korthuggna aforism: "Människokunskapens behållning – älskvärd oåtkomlighet". Komplimanger behagade honom inte; därom vittnade både minen och tystnaden. Men när jag en gång råkade snudda vid den stränga arbetsdisciplin han hade – han var då några och åttio och sista bandet av hans Safadi-texter hade just utkommit – gav han verkligen ett svar. "Har haft", sade han. "Nu orkar jag inte". Tonen var avmätt, men något i den påminde mig om den åldrige Theodor Nöldeke, som med vemod såg tillbaka på den lyckliga tid han kunde arbeta hårt i tio timmar dag efter dag, år efter år.

Det kanske överraskar att Sven Dederling, sitt idoga arbete vid skrivbordet till trots, kunde hysa ett iögonenfallande intresse för djurens värld och växternas. En vacker majmorgon, när professorsparet och det på utfärd bjudna docentparet åkte förbi en liten dunge i trakten av Silvåkra kyrka, lyfte plötsligt en sommargylling från gräset och för-

svann bland dungens träd. Ingen av oss hade sett en sådan fågel förut, men den lysande gula kroppen, vingarnas svärta och det linjeraka upp-floget uteslöt misstag. Bilen stannade, och de båda herrarna gick var-samt in i dungen. De fick höra gyllingen flitigt spela på sin sällsamma flöjt, men spelmannens färgprakt doldes av de täta trädkronorna. Fågelamatörerna spejade och spejade utan att lyckas fånga en ny glimt av honom, och sedan de återvänt till de i bilen tåligt väntande damerna, ställdes kosan till slånblom och gullviva på backarna i Brösarp.

Men mer än Skånes fauna och flora älskade den uppsvenske lunda-bon det norska landskapet. Redan namnen kan locka: Jotunheimen, Glittertind, Hardangervidda, och i så klangfullt namngivna trakter företog Sven och Margit Dederling långväga bilfärder sommar efter sommar. Där fann de en mångfald av skönt mänskotomma syner att med kamerans hjälp föreviga: en beteshage med små killingar, ett sol-gnistrandande forsvatten, en i fjärran förtonande fjälltopp.

Vetenskaps societeten i Lund 1985

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.
Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.

Hedersledamöter

Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, 67.
Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.

Styrelse

Praeses: *Sten Åke Nilsson* (1983)
Vice praeses: *Bengt Hansson* (1983)
Sekreterare: *Anders Grönvall* (1983)
Skattmästare: *Axel Roos* (1967)
Medlemmar: *Bengt Ankarloo* (1984), *Birger Bergh* (1979), *Göran Palm* (1984), *Ingmar Brohed* (1982), *Marianne Thormählen* (1984).
Suppleanter: *Per Rydén* (1983), *Michael Bogdan* (1984), *Birgitta Hårdh* (1984).

Vetenskaps societeten i Lund

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Jan Svartvik* (1978), *Folke Bohlin* (1975), *Louise Vinge* (1981), *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1982).

Suppleanter: *Kjell-Åke Modéer* (1984), *Pär Göran Gierow* (1980).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Sven Tägil* (1974), *Jan Svartvik* (1975), *Göran Hermerén* (1980), *Louise Vinge* (1981).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*, *Bengt Pamp*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Gunnar Törnqvist* (1984).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Bo Westerhult* (1984).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlén, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pebr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundahl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.

Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.

Sahlén, Carl Andreas, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.

Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.

Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.

- Lundblad, Nils Waldemar*, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.
Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.
Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
Sablin, Bo Carl Henrik, med lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.
Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
v. Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Neusten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sablin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergh, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assuransdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
Mörck, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 2/5 1982.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr, författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.
Hammarskiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, f. 14/12 1901, † 16/7 1983.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil.lic, f. 30/10 1898, † 22/11 1983.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palemona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.

Vetenskapssocieteten i Lund

- Sandblom, Grace*, f. *Schaefer*, fru, Lausanne, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wihlgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Ekblom, Sven Gustav Ingemar, konsul, Ängelholm, f. 17/3 03, 62.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, London, f. 19/5 22, 62.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63.
Rausing, Hans Anders, direktör, Wadhurst, England, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Bonn*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, Helsingborg, f. 15/6 00, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Lauritzson, Tore, civilingenjör, Antwerpen, Belgien, f. 19/4 13, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Åke E., direktör, Höllviksnäs, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Epalinges, Schweiz, f. 30/3 26, 69.
Lindh, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lilliehöök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Lindhult, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.
Trolle-Bonde, Gustaf, greve, London, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.
Grönvall, Anders, fil.lic., förste bibliotekarie, Lund, f. 27/8 37, 82.
Althin, Anders Olof, direktör, Lund, f. 2/4 44, 83.
Cavalli-Björkman, Hans Gustav Conrad, bankdirektör, Malmö, f. 29/6 28, 83.
Palm, Carl Göran Henrik, bankdirektör, Stockholm, f. 4/4 33, 83.
Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia, friherrinna, Klågerup, f. 21/6 1937, 83.
Tornberg, Hans, bankdirektör, Lund, f. 12/11 41, 83.
Ehrensward, Gustaf Jörgen, greve, Tosterup, f. 6/5 32, 84.
Modin, Alvar, direktör, Åkarp, f. 4/3 20, 85.
Rausing, Birgit, fru, London, f. 26/10 24, 85.

Seniorer

- Weibull, Curt Hugo Johannes*, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Rooth, Erik Gustaf Theodor, professor, Lund, f. 22/4 89, 33.
Pleijel, Hilding, Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.
Elovson, John Harald, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
Dederig, Sven Emanuel, professor, Lund, f. 10/12 97, 38.
Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
Helgason, Jón, professor, Köpenhamn, f. 30/6 99, 38.
Wieselgren, Per Wäinö, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Clark, Sir Kenneth McKenzie, museidirektör, London, f. 13/7 03, 42.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svensden, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4, 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Söderköping, f. 17/5 04, 52.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Fredrik, Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Stockholm, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, Emil, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Neumann, Sven Gösta, docent, Lund, f. 10/3 09, 62.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Boüard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.

Vetenskaps societeten i Lund

- Fischer, Jørgensen, Eli*, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Ahlbäck, Torvald Olav Otto, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.
Jensen, Povl Johannes, professor, Köpenhamn, f. 3/5 11, 62.
Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Norrman, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, docent, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Dravina, Velta Tatjana, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Hartman, Sven Samuel, professor, Lund, f. 22/6 17, 69.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Carlsson, Sten Carl Oscar, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.

- Åsdahl Holmberg, *Ella Märta Mathilda*, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, *Nils Gösta*, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, *Björn Anders*, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, *Lars-Arne*, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, *Karel*, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, *Bertil Johannes*, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Oberholzer, *Otto*, professor, Kiel, f. 11/12 19, 64.
Arvidsson, *Rolf Lennart*, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Back, *Pär-Erik*, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Beyer, *Edvard Freydar*, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, *Eva*, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, *John*, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, *Gösta Emil Oskar*, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Pettersson, *Hans Olof*, professor, lektor, Lund, f. 17/4 20, 63.
Rudberg, *Stig Yngve*, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, *Maren-Sofie*, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, *Claes Göran Gustav Viktor*, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, *Gudmund John Wilhelm*, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Thors, *Carl-Eric*, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.
Cinthio, *Erik Axel Hampus*, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Fenger, *Henning*, professor, Århus, f. 9/8 21, 66.
Hagen, *Anders*, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, *Aage Skjoldborg*, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, *Mats Erik Gustaf Sigurd P.*, professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, *Axel Olof*, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, *Agnes Birgitta*, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, *John Lennart*, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, *Märta Linnéa Ingeborg*, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, *Nils Gösta*, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, *Carl-Gustaf*, professor, universitetskansler, Stockholm, f. 1/7 22, 61.
Andersson, *Sven Helge Sigfrid*, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, *Joel Gunnar Ferdinand*, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, *Eyvind Fjeld*, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, *Eric August*, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, *Hans Ingvar*, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, *Søren*, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, *Kristof*, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Hallén, *Sören*, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, *Bengt, Ragnar Carl*, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Österlin, *Lars Gustaf*, domprost, professor, Linköping, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, *Eric Oscar*, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, *Hans Jörgen*, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, *Jan Olof Mårten Adolf*, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Pettersson, *Hans Fredrik*, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, *Björn*, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, *Peter Godfrey*, professor, London, f. 26/5 24, 73.

Vetenskaps societeten i Lund

- Hast, Karl Sture Arne*, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, professor, Lund, f. 15/5 25, 61.
Wallén, Per-Edvind Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Lagerroth, Lars-Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurovič, Ľubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Bohlin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Arméen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Strängnäs, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.
Mårtensson, Jan Anders Wilhelm, intendent, Lund, f. 31/11 27, 82.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, arkivchef, Lund, f. 3/11 28, 72.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelningsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Olsen, Olaf, professor, Århus, f. 7/6 28, 74.
Jonsson, Hans Erling, docent, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.

- Östenberg, Carl Erik*, docent, Lund, f. 14/8 28, 79.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Steene, Kerstin Birgitta, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Lindell, Ulla Marta Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Wrede, Claes Gösta Julius, docent, Lund, f. 18/8 28, 82.
Åström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Sjöbäck, Hans Robert, professor, Lund, f. 2/2 29, 78.
Greenbaum, Sidney, professor, London, f. 31/12 29, 83.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Kieffer, René Jean Joseph, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Bäckman, Sven Arvid, docent, Kungsbacka, f. 14/11 30, 76.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Ritte, Hans, Universitetslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.
Brückner, Wolfgang, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Törnqvist, Gunnar Evald*, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Göteborg, f. 10/6 31, 71.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, docent, universitetslektor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Rhenman, Erik Axel, professor, Stockholm, f. 18/12 32, 72.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Nilsson, Sten Åke, professor, Lund, f. 9/4 36, 73.
Boblin, Folke Bernhard, docent, professor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Bornäs, Nils-Göran Gudmund, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/7 35, 74.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/4 38, 75.
Bramstång, Nils Åke Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Häkanson, Lennart Åke, professor, Uppsala, f. 14/10 39, 75.

Vetenskaps societeten i Lund

- Österberg, *Eva Birgitta*, professor, Uppsala, f. 25/10 42, 75.
Eckerdal, *Lars Hugo*, docent, Lund, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, *Göran*, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, *Carl Martin*, professor, Lund, f. 15/5 41, 76.
Söderpalm, *Sven Anders*, professor, Staffanstorp, f. 11/4 33, 76.
Wärmeryd, *Olof Ingemar*, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Bergh, *Nils Anders Birger*, professor, Lund, f. 25/6 35, 77.
Pålsson, *Lennart*, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Gustavsson, *Anders Karl Gustav*, docent, Lund, f. 7/12 40, 78.
Knutsson, *Bengt Erik Vilhelm*, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Paulsson, *Göte Christer*, docent, Kristianstad, f. 27/2 45, 78.
Pettersson, *Thore Wilhelm*, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Wieselgren, *Anne Maria Inga*, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, *Karl Bengt Gunnar*, docent, Lund, f. 9/12 35, 79.
Bondeson, *Ulla Viveka*, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Hemberg, *Bengt Jarl Olof*, professor, Lund, f. 25/11 35, 79.
Bjerke, *Björn Vidar*, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Christensen, *Anna Barbro*, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Fogelmark, *Jarl Staffan Halvard*, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, *Bengt Anders*, docent, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, *Inger Maria*, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Lewan, *Bengt Vilhelm Ingemar*, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Lindberg, *Bo Haraldsson*, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Björling, *Ann Fiona*, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brobed, *Nils Ingmar*, professor, Lund, f. 3/1 40, 81.
Löfgren, *Orvar Sigurd*, docent, Lund, f. 2/10 43, 81.
Modéer, *Kjell Åke Otto*, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Thavenius, *Jan Erik*, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Peczenik, *Aleksander Henryk*, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Piltz, *Anders Edvard Gottlieb*, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Rydén, *Per*, docent, Lund, f. 4/8 37, 82.
Swahn, *Sigbrit Margareta*, docent, Lund, f. 12/11 33, 82.
Belfrage, *Hans Esbjörn Gabriel*, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 19/8 32, 83.
Guillet de Monthoux, *Pierre Bror Louis*, docent, Lund, f. 4/2 46, 83.
Hellström, *Jan-Arvid*, docent, Lund, f. 30/8 41, 83.
Hidal, *Sten Lennart*, docent, Lund, f. 5/10 46, 83.
Hårdh, *Birgitta Christina*, docent, Lund, f. 16/8 45, 83.
Melander, *Erik Göran*, docent, Lund, f. 10/10 38, 83.
Ulfsparre Meurling, *Anna Christina*, landsarkivarie, Lund, f. 7/12 33, 83.
Thormählen, *Ella Marianne*, docent, Lund, f. 25/5 49, 83.
Bogdan, *Michael*, professor, Lund, f. 2/12 46, 84.
Bruce, *Lars Gösta*, docent, Lund, f. 3/1 47, 84.
Callmer, *Johan Henrik Christian*, docent, Lund, f. 8/11 45, 84.
Larsson, *Lars Olof Georg*, professor, Lund, f. 13/4 47, 84.
Nihlén, *Lars*, docent, Lund, f. 10/10 44, 84.
Sjölin, *Jan-Gunnar*, docent, Lund, f. 1939, 84.

- Fernlund, Siegrun*, docent, Asmundtorp, f. 8/6 37, 85.
Gårdenfors, Peter, docent, Lund, f. 21/9 49, 85.
Lindwall, Lars, professor, Lund, f. 10/12 35, 85.
Löfgren, Anna Brita, docent, Lund, f. 8/6 33, 85.
Svensson, Lars Håkan, docent, Lund, f. 20/9 44, 85.
Teleman, Ulf, professor, Lund, 13/1 34, 85.

B. UTLÄNDSKA

- Wrede, Johan Otto Wilhelm*, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, Californien, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.
Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Hasselmo, Nils, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, Joseph B., professor, Schenectady, f. 5/3 31, 80.
Johansson, Karl Albert Stig, docent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.
Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.
Aarnio, Aulis Arvi, professor, Helsingfors, f. 14/5 37, 83.
Hopt, Klaus J., professor, Tübingen, f. 24/8 40, 83.
Koch, Maria Ludovica, professor, Rom, f. 6/9 41, 83.
Kostecki, Marian Jan, professor, Warszawa, f. 19/4 49, 83.
Leech, Geofrey Neil, professor, Lancaster, f. 16/1 36, 83.
Ringbom, Sixten Ivar Alexander, professor, Åbo, f. 27/7 35, 83.
Römbild, Lars Peter, lektor, Köpenhamn, f. 13/7 34, 83.
Hareven, Tamara K, professor, Cambridge, Mass., f. 10/5 37, 84.
Larsson, Lars-Olof, professor, Kiel, 28/5 38, 85.
Lilius, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 3/2 39, 85.
Massengale, James, professor, Berkley, California, f. 20/1 39, 85.
Müller-Wille, Michael, professor, Kiel, 1/3 38, 85.
Tamm, Ditlef, professor, Köpenhamn, 7/3 46, 85.

Vetenskaps societetens verksamhet 1985

Som stiftande ledamöter har invalts direktör Alvar Modin och fru Birgit Rausing.

Som inländska arbetande ledamöter har invalts docent Siegrun Fernlund, docent Peter Gärdenfors, professor Lars Lindwall, docent Anna Brita Löfgren, docent Lars Håkan Svensson, professor Ulf Teleman.

Som utländska arbetande ledamöter har invalts professor Lars Olof Larsson, Kiel, professor Johan Henrik Lilius, Helsingfors, professor James Massengale, Berkeley, Cal., professor Michael Müller-Wille, Kiel, professor Ditlef Tamm, Köpenhamn.

Den 22 april hölls ett sammanträde, varvid docenten Anders Åman vid Uppsala universitet föreläste över ämnet "Det kalla kriget i arkitekturen".

Vid högtidssammanträdet den 29 november höll professor Birger Bergh en föreläsning betitlad "Kristus som psykiatriker" (om Frågornas bok av Heliga Birgitta).

Den 28 september företog societetens ledamöter en utfärd med anhalter i sydöstra Skåne. Övedskloster visades av friherre Hans Ramel. Pågående utgrävningar vid Bjäresjö kyrka presenterades av arkeologerna Johan Callmer och Lars Larsson samt geologen Björn Berglund. Avslutningsvis besöktes Ystads konstmuseum med Jan Thorsten Ahlstrand som ciceron.

Styrelsen har sammanträtt 6/3, 5/6, 10/9, 5/11 och 17/12.

Lagerbringmedaljen i silver har tilldelats docent Anders Andrén, forskare inom ämnet medeltidsarkeologi.

Kockska belöningen har mottagits av fil. dr Barbro Landén, språkforskare.

Gleerupska belöningen har mottagits av docent Anders Palm, forskare inom ämnet litteraturvetenskap.

Dahlgrenska belöningen har utdelats till Gunnar Törnqvist, professor i kulturgeografi.

Resestipendier har under våren tilldelats professor Lars Larsson, 1.000 kr, fil. dr Bengt Nilsson, 2.500 kr, forskarassistent Deborah Olausson, 3.500 kr.

Under hösten har resestipendier och forskningsbidrag tilldelats docent Karin Aijmer, 1.000 kr, professor Michael Bogdan, 2.500 kr, docent Nils Lewan, 1.000 kr, docent Lars Niléhn, 500 kr, docent Thore Pettersson, 1.000 kr, docent Marianne Thormählen, 1.000 kr.

Lund 1986.05.29

Anders Grönvall

Specifikation av obligationer, förlagsbevis och aktier den 31 december 1985

Obligationer	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3,0	01.02.1937	2.000:—	1.500:—
Svenska Staten	3,5	15.03.1943	10.000:—	10.000:—
Svenska Staten	3,5	15.04.1943	20.000:—	20.000:—
Svenska Staten	3,5	01.11.1943	25.000:—	25.000:—
Svenska Staten	3,5	15.12.1944	10.000:—	10.000:—
Svenska Staten	9,5	10.11.1976	25.000:—	25.000:—
Svenska Staten	9,5	10.07.1977	50.000:—	50.000:—
Svenska Staten	10,0	10.06.1978	100.000:—	100.000:—
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3,0	01.06.1937	5.000:—	4.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.11.1937	35.000:—	35.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,5	15.01.1944	10.000:—	10.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.04.1945	15.000:—	15.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	3,0	15.04.1946	2.000:—	2.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	9,0	10.05.1976	25.000:—	25.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.01.1960	5.000:—	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.10.1960	5.000:—	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.07.1961	5.000:—	5.000:—
Svenska Intecknings Garanti AB	3,0	01.12.1934	5.000:—	5.000:—
Göteborgs Kommun	6,0	20.02.1962	5.000:—	5.000:—
Sydkraft AB	6,0	05.06.1961	5.000:—	5.000:—
Munksjö AB	97/8	10.05.1977	30.000:—	30.000:—
Norrköpings Kraft AB	6,0	12.02.1962	5.000:—	5.000:—
Sångkällforsen AB	5,5	07.01.1964	5.000:—	5.000:—
Sparbankernas Intecknings AB	12,5	15.01.1971	10.000:—	10.000:—
Stockholms läns landsting	10,0	10.11.1978	60.000:—	60.000:—
Mölnlycke AB	13,625	10.02.1981	30.000:—	30.000:—
Svenska Handelsbanken	13,0	10.02.1981	50.000:—	50.000:—
Kronor				552.500:—

Förlagsbevis	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Skånska Banken	10,25	10.11.1978	25.000:—	25.000:—
Kronor				25.000:—

Aktier	Nom.	Bokfört värde	värde
420 st. Boliden AB, serie A		21.000:—	12.000:—
1.897 st. AB Cardo		94.850:—	17.000:—
562 st. Industri AB Euroc		56.200:—	19.600:—
475 st. Hilleshög AB		4.750:—	26.168:50
240 st. Höganäs, stam		12.000:—	9.400:—
402 st. Nobel Industrier Sverige AB		20.100:—	10.000:—
422 st. Skånska Banken		21.100:—	16.131:—
1.730 st. Skanska AB		17.300:—	3.500:—
1.000 st. Svenska Handelsbanken, stam		20.000:—	25.000:—
125 st. Svenska Handelsbanken, index		2.500:—	3.125:—
		Kronor	141.924:50

Revisionsberättelse

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps societetens räkenskaper för år 1985, har fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrker full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund 1986.02.18

Olof Nordström

Gunnar Törnqvist

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

*Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948,
den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970,
den 20 nov. 1971 och den 19 nov. 1982.*

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom
att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket,
att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar, för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts,
att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt
att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill komma hedersledamöter och seniorer. Till arbetande ledamöter skola företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kunna endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äga deltaga i val samt sådana överläggningar och beslut som angå ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal må ej överstiga 70, de utländska arbetande ledamöternas ej 35, de stiftande ledamöternas ej 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår. Han övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som ådagalagt intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 2.000 kronor samt under vartdera av de 8 efter valet närmast följande åren en avgift av 1.000 kronor. Han äger alltid och i alla samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavgift på icke förfallna avgifter, räknat efter en räntefot som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kunna väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga 7.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av 9 ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattnästare. Av styrelsens medlemmar skola minst 3 vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna skola ersättare väljas till ett antal av 3.

§ 8

Societetens styrelse väljes för en tid av 3 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 3 styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst 5 av dessa äro närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Förslag till inval ingives i särskild motiverad skrivelse, undertecknad av minst 2 Societetens arbetande eller stiftande ledamöter, till en valnämnd, bestående av Societetens praeses jämte 4 ledamöter med 2 ersättare. Societetens praeses är nämndens ordförande.

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljas av Societeten med $\frac{3}{4}$ majoritet på förslag av valnämnden; dock skall sådant förslag först underställas styrelsens prövning. Valnämndens förslag upprättas med $\frac{4}{5}$ majoritet. Valnämnden är beslutför endast då den är fulltalig.

Stiftande ledamöter väljas med $\frac{4}{5}$ majoritet av styrelsen förstärkt med valnämnden. Endast beslut om inval införas i Societetens protokoll, ej förslag därom.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en nämnd, bestående av sekreteraren jämte 4 arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsgrenar.

§ 12

Societetens nämnder väljas för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 2 medlemmar och en ersättare i valnämnden samt 2 medlemmar i granskningsnämnden.

ÄMBETSMÄN

§ 13

Societetens ämbetsmän äro sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren. Till ämbetsmän kunna endast ledamöter boende i Lund och dess omnejd väljas.

§ 14

Sekreteraren och vid förfall för honom vice sekreteraren åligger:
att hålla förteckning över Societetens ledamöter,
att föra protokoll vid Societetens sammanträden, ävensom förbereda och föredraga de ärenden som där skola förekomma,
att befordra till verkställighet de vid sammanträdena fattade besluten,
att till varje högtidssammanträde uppsätta styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under sistförflutna år samt
att omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 15

Skattmästaren, som ansvarar för Societetens medel, åligger att närmast handha Societetens ekonomiska angelägenheter.

att föra Societetens räkenskaper, vilka avslutas med kalenderår, samt
att före den 15 maj avlämna föregående års räkenskaper till revisorerna.

Societetens värdehandlingar förvaras under två olika lås i bankfack, till vilket praeses har den ena nyckeln, skattmästaren den andra, eller också överlämnas de av praeses och skattmästaren till förvaltning av en banks notarieavdelning.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 16

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära 10 ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålles årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning annorlunda bestämmer.

§ 17

Societeten är beslutförlig, om minst 10 av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare äro närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 18

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och nämnder förrättas med slutna sedlar om varje namn för sig, därest ej Societeten vid varje särskilt tillfälle enhälligt beslutar företaga omröstningen i annan ordning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 19

Ärende, som ej angivits i kallelse till sammanträde, får ej å detta företags till avgörande, om det ej enligt stadgarna där skall förekomma.

EKONOMI

§ 20

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.

Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast räntan må disponeras.

§ 21

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av ett år 2 revisorer med 2 ersättare, och skola revisorerna äga tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 22

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie (»Skrifter») ingående skrifter utsändas kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 23

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten kan finna skäl att antaga.

§ 24

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden, och skola dessa beslut fattas med minst $\frac{2}{3}$ majoritet. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 4 eller av bestämmelserna i § 20 angående grundfonden icke fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier öfver böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Henrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wijstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvär Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier öfver Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösa-stenen. 1940.
25. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning* utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustingarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.

40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klosterns medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevs skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksförståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekteism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary sekteism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnérns översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekunstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalsagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantine Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*, A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. III. Kvinnebyamuletten. 1987.

Vetenskaps societeten i Lund

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531. 1983
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.

Årsbok 1920–1985

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Nils-Arvid Bringéus: Asinus Vulgi eller berättelsen om fadern, sonen och åsnan i europeisk bildtradition

Evert Salberger: Textfrågor i Fálnismál

Gösta von Schoultz: C. A. Agardhs ungdomsresa till Danmark, Tyskland och Polen 1810

Inger Selander: Jordiskt fosterland, himmelskt hemland eller socialistiskt paradys. Folkörelsernas nytextningar till national-sångsmelodier

Stig Wikander av Stig Y. Rudberg

Einar Ólafur Sveinsson av Gösta Holm

Peter Glob av Geoffrey Bibby

Gerhard Hafström av Kjell-Åke Modéer

Jón Helgason av Sture Hast

Olof Pettersson av Hans Åkerberg

Sven Dederling av Waldemar Sundberg

Lund
University
Press

Art nr 20055

ISBN 91-7966014-2